

ЕКОНОМІКА РОЗВИТКУ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

№ 3 (63)

Харків. Вид. ХНЕУ, 2012

**Засновник і видавець
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Науковий журнал "Економіка розвитку" видається з березня 2002 року, перереєстрований у зв'язку зі зміною сфери розповсюдження і назви журналу "Вісник" з 1997 р. (Рестраційний номер свідоцтва – КВ № 16780–5352 ПР. від 25.05.2010 р.)

Науковий журнал "Економіка розвитку" включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Бюлетень ВАК України, № 6, 2010).

Періодичне видання Науковий журнал "Економіка розвитку" включено до Каталогу видань України з доставкою. **Індекс видання 49222.**

Web-сайт наукового журналу:
<http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/UER/index.html>

Web-сайти, на яких представлено науковий журнал:

- ✓ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/index.html
- ✓ Научная электронная библиотека: http://elibrary.ru/title_about.asp?id=32869
- ✓ DOAJ – Directory of Open Access Journals: <http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&genre=journal&issn=16831942>
- ✓ BASE – Bielefeld Academic Search Engine: <http://www.base-search.net/Search/Results?lookfor=url%3Aed.ksue.edu.ua&refid=dclink>
- ✓ WorldCat: http://www.worldcat.org/title/economics-of-development/oclc/774086872&referer=brief_results
- ✓ Index Copernicus International S.A.: <http://journals.indexcopernicus.com/passport.php?id=7897>

**ЕКОНОМІКА
РОЗВИТКУ
ECONOMICS
OF DEVELOPMENT**

вересень 2012 р. № 3 (63)
**Затверджено на засіданні вченої ради університету.
Протокол № 1 від 30.08.2012 р.**

Редакційна колегія

Пономаренко В. С. – докт. екон. наук,
професор ХНЕУ (головний редактор)

Афанасьєв М. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ

Внукова Н. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Гриньова В. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Дікань Л. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ

Дороніна М. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Дорохов О. В. – канд. техн. наук, професор ХНЕУ

Іванов Ю. Б. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного

центру індустріальних проблем розвитку НАН України

Кизим М. О. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного

центру індустріальних проблем розвитку НАН України

Клебанова Т. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Козьменко О. В. – докт. екон. наук, професор Української

академії банківської справи Національного банку України

Криворотов В. В. – докт. екон. наук, професор Уральського

федерального університету імені першого Президента

Росії Б. Н. Ельцина

Левикін В. М. – докт. техн. наук, професор Харківського

національного університету радіоелектроніки

Лутай Л. А. – докт. екон. наук, професор Донецького

національного університету економіки і торгівлі

імені Михайла Туган-Барановського

Малярєць Л. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Назарова Г. В. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Орлов П. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Пилипенко А. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

(заступник головного редактора)

Попов О. Є. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Пушкар О. І. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Седова Л. М. – відповідальний секретар

Чернов В. Г. – докт. екон. наук, професор Владимирського

государственного университета (Росія)

Чухрай Н. І. – докт. екон. наук, професор Національного

університету "Львівська політехніка"

Ястремська О. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ

Chauchat Jean-Hugues – Professeur (HdR) de l'Université

Lumière Lyon2

Chen Wei – PhD, Professor, Hebei University of Science

and Technology (China)

gang Fan – Dr., Professor, Graduate School of Chinese Academy

of Social Sciences; Director of China's National Economic Research

Institute (China)

Hofshabler Hannes – Professor, Upper Austria University

of Applied Sciences (Austria)

Hollner Helmut – FH-Prof. DL Dr Techn University of Applied

Sciences FH "Technikum Wienn" (Austria)

Kalashnikov Vitaliy – Economy Doctor (ED), Assistant Professor,

Universidad Autonoma de Nuevo Leon (Mexico)

Ohrimenco Serghei – Dr. Sc. (Econ.), Professor, Academy of Economic

Studies (Moldova)

Pucher Robert – FH-Prof. DL Dr Techn, University of Applied

Sciences FH "Technikum Wienn" (Austria)

Sarkisyan Agop – PhD, D.A., Tsenov Academy of Economics

(Bulgaria)

Solarz Jan Krzysztof – Prof. nadzw.dr hab. Akademia finansów,

Warszawa

Vulanovic Milos – PhD, Assistant Professor of Finance, Western

New England University (USA)

Wackowski Kazimierz – Prof. nzw. dr hab. Politechnika Warszawska

John (Jack) William McNeill – PhD, Professor of Anthropology

and Intercultural Studies, Providence University College

This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

Научный журнал является журналом с открытым доступом, что означает, что все содержимое находится в свободном бесплатном доступе для пользователя или его учреждения. Пользователям разрешается читать, загружать, копировать, распространять, печатать, искать или делать ссылки на полные тексты статей в этом журнале, не запрашивая прежде этого разрешения у издателя или автора. Указанное соответствует определению BOAI относительно открытого доступа.

- Статті для публікації в науковому журналі відбираються на умовах конкурсу.
- Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.
- Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів.
- При передрукуванні матеріалів посилання на "Економіку розвитку" обов'язкове.

© Харківський національний економічний університет, 2012.

© Науковий журнал "Економіка розвитку", 2012.

© Видавництво ХНЕУ, дизайн обкладинки, 2012.

Зміст

Механізм регулювання економіки

Корнейчук Б. В. Критика национализма в трудах М. И. Туган-Барановского.....	5
Федосеєнко І. Г. Теоретичні узагальнення щодо сутності державної підтримки розвитку підприємництва.....	9
Сисоева Л. Ю. Проблеми рейтингування банків за системою CAMELS.....	13
Бурименко Ю. И., Бабур И. П. Научно-методические принципы оценки эффективности инновационно-инвестиционной программы развития оператора связи.....	17
Стукало Н. В., Деркач М. І. Сучасні детермінанти регіонального розвитку.....	22
Крекотун С. А. Обгрунтування господарських рішень у малому бізнесі.....	28
Підгаєць С. В., Сіташ Т. Д. Проблеми та перспективи розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я.....	32
Бабенко Н. О. Вибір стратегії ребрендингу.....	37
Рев'якін О. О. Правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності в умовах детинізації економічної сфери.....	41

Економіка підприємства та управління виробництвом

Гонтарева И. В., Нижегородцев Р. М. Категориальный аппарат оценивания эффективности развития предприятий.....	47
Мултанівська Т. В., Воїнова Т. С. Теоретичні основи внутрішнього аудиту та його місце в системі управління компанією.....	54
Васюренко В. О., Синюгіна Н. В. Фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства.....	60
Шаповалов А. М. Модель логистической системы предприятия.....	64
F. Novikov, E. Benin. Determination of conditions ensuring cost price reduction of machinery.....	69
Смачило Т. В. Моделювання впливу кваліфікації працівників на діяльність підприємства.....	74
Піддубна Л. І. Експортний потенціал машинобудівного комплексу Харківської області України в контексті викликів глобальної конкуренції.....	79
Лещенко Е. В. Разработка структуры концептуальной модели компьютеризированной системы адаптивного управления конкурентоспособностью предприятия.....	85

Ефективність управління персоналом на підприємстві

Парфьонова Л. Г. Місце та роль системи вищої освіти у сучасному суспільстві.....	91
Терованесов М. Р., Крафт О. А. Інерційний характер розвитку вищої освіти.....	96

Contents

Economics Regulation Mechanism

B. Komeychuk. The critique of nationalism in M. I. Tuhan-Baranovskyi's works.....	5
I. Fedosiienko. Theoretical summary of the essence of state support for business.....	9
L. Sysoleva. Problems of banks rating by CAMELS system.....	13
Yu. Burimenko, I. Babur. Scientific-methodological principles of estimating the efficiency of innovative-investment development program of communications provider	17
N. Stukalo, N. Derkach. Modern determinants of regional development.....	22
S. Krekotun. Substantiation of economic decisions in the small-scale business.....	28
S. Pidgalets, T. Sitash. Problems and prospects of public-private partnership in health protection system.....	32
N. Babenko. Choosing rebranding strategy	37
O. Reviakin. Legal and institutional principles for regulation of employment in legalization of economic sphere	41

Economics of Enterprise and Production Management

I. Gontareva, R. Nizhegorodtsev. Categorical apparatus of enterprises development efficiency evaluation.....	47
T. Multanivska, T. Voinova. Theoretical principles of internal audit and its place in the system of company management.....	54
V. Vasyurenko, N. Synjugina. Financial security of foreign economic activity	60
A. Shapovalov. The model of enterprise logistic system.....	64
F. Novikov, E. Benin. Determination of conditions ensuring cost price reduction of machinery.....	69
T. Smachylo. Modelling the influence of staff's qualification on enterprise activity	74
L. Piddubna. Export potential of the machine-building complex in Kharkiv region of Ukraine in the context of challenges caused by global competition.....	79
Leshchenko O. Developing the structure of a conceptual model of a computerized system of enterprise competitiveness adaptive management.....	85

Human Resource Management (HRM) Efficiency at the Enterprise

L. Parfonova. Place and role of higher education system in modern society.....	91
M. Terovanesov, O. Kratt. Inertial character of higher education development.....	96

*Когда наука достигает какой-либо вершины,
с нее открывается обширная перспектива
дальнейшего пути.*

С. И. Вавилов

Механізм регулювання економіки

КРИТИКА НАЦИОНАЛИЗМА В ТРУДАХ М. И. ТУГАН-БАРАНОВСКОГО

УДК 330.189

Корнейчук Б. В.

Исследованы взгляды М. И. Туган-Барановского на роль национального фактора экономического развития. Проанализированы политико-экономические работы известного ученого, ранее неизвестная статья об антисемитизме, его общественная деятельность, мемуарные материалы. Показана несовместимость идей национализма и этических воззрений М. И. Туган-Барановского, основанных на философии И. Канта. Показаны теоретические расхождения ученого с К. Марксом, Ф. Энгельсом, В. Зомбартом и П. Б. Струве по национальным аспектам экономической теории. Сделан вывод, что в социально-экономических воззрениях ученого отсутствуют элементы национализма.

Ключевые слова: национализм, антисемитизм, национальный фактор развития, политическая экономия, марксизм, М. И. Туган-Барановский.

.....

КРИТИКА НАЦІОНАЛІЗМУ В ПРАЦЯХ М. І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

УДК 330.189

Корнейчук Б. В.

Досліджено погляди М. І. Туган-Барановського на роль національного фактора економічного розвитку. Проаналізовано політико-економічні праці вченого, раніше невідома стаття про антисемітизм, його громадська діяльність, мемуарні матеріали. Показано несумісність ідей націоналізму та етичних поглядів М. І. Туган-Барановського, що ґрунтуються на філософії І. Канта. Показано теоретичні розбіжності вченого з К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Зомбартом і П. Б. Струве щодо національних аспектів економічної теорії. Зроблено висновок, що в соціально-економічних поглядах вченого відсутні елементи націоналізму.

Ключові слова: націоналізм, антисемітизм, національний фактор розвитку, політична економія, марксизм, М. І. Туган-Барановський.

THE CRITIQUE OF NATIONALISM IN M. I. TUHAN-BARANOVSKIY'S WORKS

UDC 330.189

B. Korneychuk

The M. I. Tuhан-Baranovskiy's view on the national factor of economic development role is considered in the article. His relevant works on political economy and the unknown article on anti-Semitism are analyzed. His public activities and memoirs are considered. The contrast between nationalistic ideas and Tuhан-Baranovskiy's ethical principles based on Kantianism is shown. The distinctions between his theoretical position on the national aspects of economics and positions of K. Marx, F. Engels, W. Sombart and P. B. Struve are shown. The author came to the conclusion, that M. I. Tuhан-Baranovskiy's social views do not include nationalistic elements.

Key words: nationalism, anti-Semitism, national factor of development, political economy, Marxism, M. I. Tuhан-Baranovskiy.

В период экономического кризиса в обществе усиливается влияние националистических сил, что представляет угрозу для социально-экономического развития отдельных стран и цивилизации в целом. При этом политики националистического направления зачастую пытаются использовать для обоснования своих радикальных идей имена известных ученых, причисляя их к числу своих единомышленников без всяких объективных оснований. В этом аспекте затрагивается имя русско-украинского экономиста М. И. Туган-Барановского, которому некоторые авторы приписывают националистические убеждения. Вероятно, по этой причине великий ученый не включен в галерею именитых профессоров на официальном сайте Санкт-Петербургского государственного политехнического университета, где он работал штатным профессором политической экономии с 1913 г. по 1917 г.

Анализу научных работ М. И. Туган-Барановского посвящены труды таких авторов; В. Барнетта, Булгакова С. Н., Бунятяна М. А., Бухарина Н. И., М. Калецкого, К. Каутского, Корнейчука Б. В., Курского Л. В., Ленина В. И., Ж. Лескюра, Р. Люксембург, А. Ноува, Плеханова Г. В., Слонимского Л. З., Сорвиной Г. Н., П. Суизи, Э. Хансена, Й. Шумпетера и др. Но при этом взгляды ученого на национальные аспекты социально-экономического развития до сих пор серьезно не исследовались, чему имеется три основные причины. Во-первых, эта проблема лишь косвенно затрагивается в трудах ученого. Во-вторых, проблема национального фактора в экономике является междисциплинарной и сложной с этической точки зрения. В-третьих, до недавнего времени были неизвестны важные материалы, характеризующие отношение ученого к национализму. Последняя проблема получила неожиданное решение в 2008 г. с выходом в свет сборника "Неизвестный М. И. Туган-Барановский", в котором опубликована единственная статья ученого об антисемитизме, статья К. Мондзя "Туган-Барановский об антисемитизме", воспоминания Л. Н. Клейнборга, другие материалы [1].

Цель статьи – проанализировать взгляды М. И. Туган-Барановского на роль национального

фактора в экономике и показать, что ценностно-ориентированный, этический подход ученого к исследованию общественных явлений несовместим с националистическими теориями и общественно-политическими концепциями, а утверждения ряда авторов о наличии элементов национализма в воззрениях ученого лишены научных и фактографических оснований.

Принято считать, что взгляды М. И. Туган-Барановского на проблему национализма и сепаратизма являются противоречивыми. Действительно, с одной стороны, философской основой его воззрений служит этический принцип равноценности личности И. Канта, который несовместим с теориями, в которых этническое происхождение рассматривается в качестве определяющего фактора общественной жизни. В своих научных трудах ученый строго придерживался этого принципа, и в силу этого его экономические концепции носят наднациональный, "космополитический" (термин Ф. Листа) характер, а одним из его главных научных достижений в области политической экономии стала концепция этического социализма, построенного на базе общечеловеческих ценностей. С другой стороны, некоторые его научные работы базируются на идеях Е. Дюринга и В. Зомбарта, которые открыто признавали свои националистические взгляды. Но главное, общественно-политическая деятельность М. И. Туган-Барановского в Украине в последние годы жизни рассматривается некоторыми авторами как свидетельство сепаратизма. Даже его ученик, всемирно известный экономист Н. Д. Кондратьев, считал, что "украинский период" жизни ученого можно расценивать различно: Он писал: "Не обнаруживая до сих пор никаких сепаратистских украинофильских стремлений, он вошел в сотрудничество с явными сепаратистами... Когда Рада была свергнута... он говорил нам в личной беседе, что он чужд сепаратизма, что сепаратизма в украинском движении даже вообще нет. Однако сепаратизм этот, несомненно, был" [2]. Сходное мнение высказывает А. Д. Билимович, утверждая, что Туган-Барановский "со времени Центральной Рады по периоду Директории внес не-

мало в искусственное раскапывание розни между родственными племенами единого народа и обнаружил много неблагодарности к вскормившей его России". Далее автор делает характерное замечание, что "это несущественные грустные черты на челе все-таки большого русского ученого" [1, с. 268]. Основательное изучение работ Туган-Барановского позволяет сделать однозначный вывод о том, что указанное противоречие является мнимым, а в действительности ученый был последовательным противником национализма.

Серьезным испытанием для позиции ученого в национальном вопросе стали события зимы 1903 г., когда местные жители города Дубоссары обвинили евреев в ритуальном убийстве христианского мальчика, и вслед за этим в российском обществе поднялась волна националистических настроений. Даже П. Б. Струве, друг и соратник Туган-Барановского, обнаружил определенную тенденцию к шовинизму и развил целую националистическую теорию "национальных притяжений и отталкиваний". Он писал, что еврейская культура должна раствориться в русской и что ему вообще "непонятна идея еврейской национальности". Также он энергично призывал вступить в борьбу с украинством, которое, по его мнению, ослабляет общерусскую культуру. Туган-Барановский занимал противоположную позицию и считал, что бороться с сепаратизмом надо, но не проповедью централизма, не апологией русской государственности и московско-русской мысли, поскольку "каждое племя есть источник ему присущих возможностей" [1, с. 232, 247]. Национальный вопрос являлся главным пунктом разногласий между Туган-Барановским и многими его бывшими соратниками.

Разочаровавшись в "Союзе освобождения" и российской либеральной прессе, Туган-Барановский послал в западноевропейский журнал *Monthly Review* свою статью "Антисемитизм в современной России" (1904), в которой четко и недвусмысленно изложил свое отрицательное отношение к национализму: "По моим личным наблюдениям могу сказать, что крестьяне относятся к евреям исключительно дружелюбно. Я никогда не видел пресловутого угнетения христиан со стороны евреев... Общеизвестный факт, что самые ярые "юдофобы" находятся среди неудачных конкурентов евреев". Главными виновниками погромов Туган-Барановский называет антисемитскую печать и местную власть, тайно поощрявшую погромщиков [1, с. 251]. Статья носила принципиальный, программный характер и была направлена против национализма и в поддержку проекта С. Ю. Витте по снятию ограничений на права еврейского населения, в первую очередь черты оседлости, поэтому в ней автор, возможно, вполне сознательно не рассматривал возможные негативные последствия такого проекта. Поэтому нельзя согласиться с мнением профессора К. Мондэя (Университет Донгseo, Республика Корея), который видит главный изъян статьи в том, что ее автор следует лишь общегуманным соображениям и не учитывает все экономические последствия уничтожения черты оседлости, в то время как "предлагаемые меры по уравниванию евреев в правах действ-

ительно принесли бы вред интересам отдельных групп рабочего населения" [1, с. 244].

Спустя год после выхода статьи об антисемитизме Туган-Барановский публикует книгу "Теоретические основы марксизма" (1905), в которой он исследует проблему национального фактора экономического развития методами политической экономии. В этом вопросе он оказывается даже большим "космополитом", чем К. Маркс и Ф. Энгельс. Он утверждает, что основоположники марксизма были склонны признать расу самостоятельным фактором истории, а такая позиция не согласуется с основными идеями исторического материализма: "Раса является, с точки зрения исторического материализма, не первичным, а вторичным фактором, как право, государство и пр. Расовые признаки не образуют собой чего-либо неподвижного и застывшего: они всегда находятся в процессе образования, они – не конечная причина, но результат развития соответствующей человеческой группы, развития, определяемого в конечной инстанции экономическими условиями существования этой группы" [3, с. 17].

В данной книге Туган-Барановский также подверг критике националистическую концепцию "национального духа" В. Зомбарта, согласно которой "все формы проявления капиталистического духа, то есть душевного строя буржуа, покоятся на унаследованных предрасположениях". Проведя анализ исторического развития ряда европейских стран, немецкий ученый пришел к выводу, что капиталистический дух в Европе был развит народами торговцев – шотландцами, этрусками, фризами, евреями [4]. Как известно, Туган-Барановский высоко оценивал научные достижения В. Зомбарта и называл его "блестящим представителем германской академической науки", но при этом он совершенно определенно выступил против его биосоциальной концепции развития: "Так называемый национальный дух, все объясняющий в глазах многих историков, есть, с точки зрения исторического материализма, весьма сложный продукт общественных условий жизни данного народа. Правда, далеко не все расовые признаки могут быть объяснены хозяйственными условиями, в которых народ существует в данное время; но это лишь потому, что наследственные расовые отличия есть продукт также и прежних, ныне не существующих, экономических условий, в которых раньше жил этот народ. Поэтому особенности национального духа в такой же мере допускают объяснение современными или прошлыми условиями хозяйства, как и все другие исторические продукты – государственный строй, право и пр." [3, с. 18].

В ряде своих работ практической направленности Туган-Барановский последовательно реализует "космополитический" подход. В статье "Иностранные капиталы" (1912) он выступает за активное привлечение в Россию иностранных капиталов и отвергает "квасной патриотизм" своих оппонентов: "Наши самобытники с ужасом говорят о захвате иностранными капиталистами природных богатств России... Подсчитывают будущие дивиденды, которые уйдут из России. Но при этом забывают, что

этих прибылей совсем бы не было, если бы иностранный капитал не оплодотворял нашей промышленной почвы. Забывают, что раз вложенный капитал остается в стране, питает собой рабочую массу. Вся наша промышленность новейшего времени развилась на основе иностранных капиталов" [5].

В своей общественной деятельности Туган-Барановский неизменно оказывался на стороне противников национализма. Так, в ноябре 1911 г. в Петербургской газете "Речь" было опубликовано обращение "К русскому народу" с подзаголовком "По поводу кровавого навета на евреев", которое отражало реакцию прогрессивной русской интеллигенции на сфабрикованное полицией "дело Бейлиса". Обращение подписали М. Туган-Барановский, М. Горький, В. Вернадский, М. Ковалевский, В. Короленко, П. Струве, З. Гиппиус. Известен также факт участия Туган-Барановского в сборнике, изданном в пользу евреев, пострадавших от неурожая. В то же время он предпринимает попытку, правда безуспешную, опубликовать труды М. П. Драгоманова в Петербурге и рассматривает их как лучшее противоядие против великодержавия и сепаратизма, при этом он пишет, что "синтез передовых идей с национальными движениями неизбежен" [1, с. 223].

Принципиальная позиция Туган-Барановского против национализма и в защиту украинской самолюбности привлекли к нему внимание редакции московского журнала "Украинская жизнь", редактором которого был С. Петлюра. О характере и направленности этого журнала можно судить по опубликованному в нем годом ранее суждению профессора Ф. Е. Корша об отличиях украинцев от "державной народности". По его мнению, украинцы отличаются от русских "...2) физическим складом, точнее определение которого есть дело антропологов, но достаточно типичного для того, чтобы можно было отличить украинца от великоросса с первого взгляда; 3) особенностями духовными: своеобразным юмором, впечатлительностью, живым воображением, предпочтением образов умозрению" [6]. В 1914 г. редакция журнала предложила Туган-Барановскому ответить на вопросы анкеты. Его нарочито краткие ответы явно не удовлетворили редакцию, поскольку в них он даже косвенно не поддержал идеи национализма. В частности, он пишет: "В ранней юности и на университетской скамье чувствовал себя украинским патриотом, затем несколько охладел к украинству и теперь скорее чувствую себя вообще русским" [7]. Публикация ответов Туган-Барановского на анкету снабжена язвительным комментарием анонимного редактора по поводу сложности "смены национальной идентичности, принципиальный для убежденных националистов, не являлся сколько-нибудь важным для ученого, и в разные периоды жизни он высказывал по нему различные суждения. Так, А. Д. Билимович приводит его слова: "Разве я русский? Я наполовину украинец, и наполовину татарин!" [1, с. 268].

Итак, в современных условиях, когда усиливаются миграционные потоки и растут националистические настроения, обращение к творческому наследию М. И. Туган-Барановского может служить теоретической и нравственной основой при формировании государственной политики в области трудовой миграции и межнациональных отношений.

Как мы убедились, основатель учения об "этическом социализме" не только опирался в своих научных работах на ценностный принцип равноценности личности, но и следовал ему в своей общественной деятельности, выступая с критикой национализма. Актуальность работ ученого иллюстрирует его принципиальная позиция, определяющая сущность его взглядов на общественное значение национализма: "Отбросьте учение об абсолютной ценности личности – и все демократические требования нашего времени окажутся пустым разглагольствованием" [8].

Литература: 1. Неизвестный М. И. Туган-Барановский. – СПб. : Нестор-История, 2008. – 284 с. 2. Кондратьев Н. Д. Михаил Иванович Туган-Барановский / Кондратьев Н. Д. – Петроград : Колос, 1923. – 152, [2] с. – С. 121, 124. 3. Туган-Барановский М. И. Теоретические основы марксизма / Туган-Барановский М. И. – М. : УРСС, 2003. – 218 с. 4. Зомбарт В. Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека / Зомбарт В. ; [пер. с нем.]. – СПб. : Владимир Даль, 2005. – 636, [1] с. – С. 28, 144, 248, 264-267, 269. 5. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы / Туган-Барановский М. И. – М. : Наука ; Росспэн, 1997. – С. 532. 6. К нашей анкете. Ответ проф. Ф. Е. Корша // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 15. 7. К нашей анкете. Ответ проф. М. И. Туган-Барановского // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 15. 8. Корнейчук Б. В. Экономические воззрения М. И. Туган-Барановского / Корнейчук Б. В. – СПб. : Наука, 2008. – 336 с.

References: 1. Neizvestnyy M. I. Tugan-Baranovsky [Unknown M. I. Tugan-Baranovsky]. – SPb. : Nestor-Istoriya, 2008. – 284 p. 2. Kondratyev N. D. Mikhail Ivanovich Tugan-Baranovsky / Kondratyev N. D. – Petrograd : Kolos, 1923. – 152, [2] p. – Pp. 121, 124. 3. Tugan-Baranovsky M. I. Teoreticheskiye osnovy marksizma [Theoretical Principles of Marxism] / Tugan-Baranovsky M. I. – M. : URSS, 2003. – 218 p. 4. Zombart V. Burzhua : Etyudy po istorii dukhovnogo razvitiya sovremennogo ekonomicheskogo cheloveka [Bourgeois: Essays on History of Spiritual Order of Modern Economic Person] / Zombart V. ; [per. s nem.] – SPb. : Vladimir Dal, 2005. – 636, [1] p. – Pp. 28, 144, 248, 264–267, 269. 5. Tugan-Baranovsky M. I. Izbrannoye. Periodicheskiye promyshlennyye krizisy [Selected Works. Periodical Industrial Crises] / Tugan-Baranovsky M. I. – M. : Nauka, Rosspen, 1997. – P. 532. 6. K nashey ankete. Otvet prof. F. E. Korsha // Ukrainskaya Zhizn. – 1913. – No. 1. – P. 15. 7. K nashey ankete. Otvet prof. M. I. Tugan-Baranovskogo // Ukrainskaya Zhizn. – 1914. – No. 1. – P. 15. 8. Korneychuk B. V. Ekonomicheskiye vozzreniya M. I. Tugan-Baranovskogo [Economic Views of M. I. Tugan-Baranovsky] / Korneychuk B. V. – SPb. : Nauka, 2008. – 336 p.

Информация об авторе

Корнейчук Борис Васильевич – докт. экон. наук, профессор кафедры экономической теории Санкт-Петербургского филиала Национального исследовательского университета "Высшая школа экономики" (190008, г. Санкт-Петербург, ул. Союза Печатников, 16, e-mail: bkorn59@mail.ru).

Информация про автора

Корнейчук Борис Васильович – докт. экон. наук, профессор кафедры економічної теорії Санкт-Петербурзького філіалу Національного дослідного університету "Вища школа економіки" (190008, м. Санкт-Петербург, вул. Союзу Печатніков, 16, e-mail: bkorn59@mail.ru).

Information about the author

B. Korneychuk – DSc in Economics, Professor of Department of Economic Theory, National Research University "Higher School of Economics" in Saint Petersburg (16, Soyuz Pechatnikov Str., 190008, Saint Petersburg, e-mail: bkorn59@mail.ru).

*Рецензент
докт. экон. наук,
професор Попов О. Е.*

*Стаття надійшла до ред.
03.09.2012 р.*

**ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЩОДО СУТНОСТІ
ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

УДК 351.82:334.722

Федосєєнко І. Г.

Обґрунтовано необхідність теоретичних досліджень у сфері державної підтримки розвитку підприємництва, визначено роль державної підтримки розвитку підприємництва в забезпеченні сталого функціонування підприємництва як сукупності вітчизняних суб'єктів господарювання. Розглянуто існуючі визначення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва", узагальнено недоліки при їх побудові, виокремлено та згруповано підходи до визначення поняття державної підтримки розвитку підприємництва, надано авторське визначення цього поняття.

Ключові слова: державна підтримка, державне регулювання, підприємництво.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОБОБЩЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО СУЩНОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

УДК 351.82:334.722

Федосеевко И. Г.

Обоснована необхідність теоретических дослідвань в області державної підтримки розвитку підприємництва, определена роль державної підтримки розвитку підприємництва в забезпеченні устойчивого функціонування підприємництва як сукупності вітчизняних суб'єктів господарювання. Рассмотрены существующие определения понятия "государственная поддержка развития предпринимательства", обобщены недостатки при их построении, выделены и сгруппированы подходы к определению понятия государственной поддержки развития предпринимательства, представлено авторское определение этого понятия.

Ключевые слова: государственная поддержка, государственное регулирование, предпринимательство.

**THEORETICAL SUMMARY OF THE ESSENCE
OF STATE SUPPORT FOR BUSINESS**

UDC 351.82:334.722

I. Fedosiienko

The necessity of theoretical research in the area of state support for business is grounded, the role of state support for entrepreneurship in sustainable business operation as a set of local entities has been defined. The existing definitions of "state support for business" are considered, the existing flaws in their construction are summarized, the approaches to the definition of state support for entrepreneurship are singled out and grouped, the author's definition of "state support for business" is given.

Key words: state support, government regulation, business.

Сучасні умови динамічного розвитку економіки обумовлюють наявність гострої потреби суб'єктів підприємництва в різних формах підтримки з боку держави. Саме тому на сьогодні спостерігається значний інтерес до окресленої проблеми з боку фахівців. При цьому підґрунтям будь-яких практичних перетворень є, перш за все, досконале теоретичне обґрунтування.

Усе це обумовило необхідність теоретичних узагальнень у сфері державної підтримки розвитку підприємництва взагалі й уточнення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва" зокрема.

Метою даної статті є уточнення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва".

Задля виконання зазначеної мети в межах даного дослідження поставлені такі завдання:

- згрупувати існуючі визначення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва";
- узагальнити існуючі підходи з цього приводу;
- виокремити й обґрунтувати недоліки в існуючих визначеннях;

надати авторське уточнення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва".

Аналіз наукової літератури показав, що на сьогодні багато вчених займається розв'язанням окресленої проблематики, а саме: Азьмук Н. А. [1], Баришніков Н. Г., Самигін Д. Ю. [2], У. Бережницька [3], Н. Бугаєнко [4], О. Булана [5], Буряк П. Ю. [6], Бутенко А. І., Сараєва А. М. [7], Воротіна Л. І. [8], Єрошкіна О. О. [9], Золотарьов О. М. [10], Калашнік С. В. [11], І. Комарницький, М. Офік [12], О. Корнук [13], Кудряшов В. П. [14], Соколова Л. В., Манакова О. В. [15], Т. Сухорукова [16], Шкварчук Л. О. [17], Шнипко О. С. [18], Яценко Л. Д., Цихан Т. В. [19] та багато інших.

Перш за все, слід зауважити, що в діючому законодавстві трактування досліджуваного поняття відсутнє, що негативно впливає та породжує повну неоднозначність поглядів щодо поняття державної підтримки розвитку підприємництва через відсутність законодавчих засад такої дефініції. Основні із сучасних визначень поняття "державна підтримка розвитку підприємництва" наведені в таблиці.

Таблиця

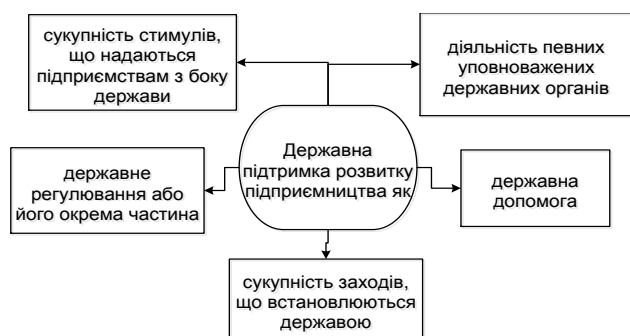
Основні із сучасних визначень поняття "державна підтримка розвитку підприємництва"

Автор, джерело	Визначення
1	2
Золотарьов О. М. [19]	Державна підтримка – це економічна, організаційна, ідеологічна, юридична та інша діяльність держави, суб'єктів ринкових відносин і громадських структур, спрямована на сприяння ефективному функціонуванню ринкової економіки
Баришніков Н. Г. [2]	Державна підтримка – це складова державного регулювання економіки, що становить сукупність особливих правових, фінансово-економічних і організаційних заходів, які встановлюються державою з метою активного впливу на розвиток вітчизняного виробництва в потрібному обсязі та напрямку
Самигін Д. Ю. [2]	Державна підтримка – це сукупність заходів, що встановлюються державою з метою активного впливу на розвиток
О. Булана [5], Н. Бугаєнко [4]	Державна підтримка – це державна допомога

Закінчення таблиці

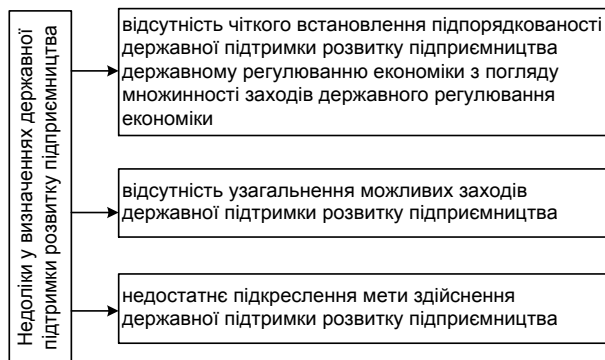
1	2
Яценко Л. Д., Цихан Т. В. [19]	Державна підтримка – це державне фінансове стимулювання
Азьмука Н. А. [1].	Державна підтримка – це, з одного боку, державне регулювання певного сектору економіки, що передбачає формування державними структурами відповідних умов становлення й розвитку малого підприємництва, а з іншого – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються до сфери малого бізнесу на пільгових засадах
Воротіна Л. І. [8]	Державна підтримка – це сукупність трьох взаємопов'язаних підсистем сприяння розвитку бізнесу
Соколова Л. В. та Манакова О. В. [15]	Державна підтримка – це тривінева система фінансово-кредитної, податкової та нефінансової підтримки
Т. Сухорукова [16]	Державна підтримка – це система фінансово-кредитної, податкової, нефінансової та інформаційної підтримки

Загальне відображення сутнісного розуміння щодо визначення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва", відповідно до наведених у таблиці визначень, подано на рис. 1.

Рис. 1. Підходи до визначення поняття державної підтримки розвитку підприємництва (узагальнено та укладено автором)

Тож, як видно, спектр існуючих думок є досить широким. При цьому їх розгляд дозволяє виділити не лише найбільш поширені, а й визначити узагальнення щодо їх недоліків (рис. 2).

Рис. 2. Недоліки у визначеннях державної підтримки розвитку підприємства

З урахуванням зазначеного можна надати таке авторське уточнення поняття "державна підтримка розвитку підприємництва":

державна підтримка розвитку підприємства – це складова державного регулювання економіки, що становить сукупність заходів фінансового та нефінансового характеру, які здійснюються державою з метою забезпечення сталого функціонування підприємницьких структур, що в остаточному сприятиме розвитку підприємства в державі.

Таким чином, наукова новизна даного дослідження полягає в уточненні поняття "державна підтримка розвитку підприємства", яке відрізняється від існуючих окреслень мети, визначенням відмінностей між державним регулюванням і державною підтримкою та враховує наявність певних заходів і їх ранжування за рівнями.

При цьому як напрям подальших досліджень слід зазначити необхідність уточнення економічного змісту державної підтримки розвитку підприємства через ґрунтовний розгляд методів, інструментів, форм та напрямів здійснення такої підтримки.

Література: 1. Азьмука Н. А. Система державної підтримки малого підприємництва / Азьмука Н. А. // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2006. – Вип. 23. – С. 145–148. 2. Барышников Н. Г. Влияние государственной поддержки на ведение воспроизводственного процесса в сельскохозяйственных организациях / Н. Г. Барышников, Д. Ю. Самыгин, Е. А. Черданцева // Финансы и кредит. – 2011. – № 35. – С. 11–18. 3. Бережницька У. Теоретико-методологічні основи державної підтримки малого підприємництва / Бережницька У. // Вісник КНТЕУ : Науково-практичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 5–9. 4. Бугаєнко Н. Особливості державної підтримки національного виробництва в умовах економічної кризи / Бугаєнко Н. // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 4. – С. 24–31.

5. Булана О. Тенденції зміни підходів до державної підтримки економіки у країнах Європи та уроки для України / Булана О. // Світ фінансів. – 2009. – № 2(19). – С. 149–154. 6. Буряк П. Ю. Державна підтримка інтеграційних процесів / Буряк П. Ю. // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 63–68. 7. Бутенко А. І. Концептуальні засади ефективності інституціонального забезпечення підтримки промислового підприємництва : монографія / Бутенко А. І., Сараєва А. М. – Одеса : ВМВ, 2008. – 117 с. 8. Воротина Л. І. Роль державної підтримки малого підприємництва в державотворенні в Україні / Воротина Л. І. // Вісник соціально-економічних досліджень / ред. Н. І. Зверяков. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2006. – Вип. 23. – С. 149–151. 9. Єрошкіна О. О. Механізм державної підтримки регіонального розвитку депресивних територій / Єрошкіна О. О. // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємство. – 2009. – № 3. – С. 37–41. 10. Золотарев А. Н. Государственное регулирование и поддержка предпринимательской деятельности в отрасли виноградарства и виноделия : автореф. дис. на соискание степени канд. экон. наук: 08.00.05 / Золотарев А. Н. – Ставрополь, 2004. 11. Калашнік С. В. Удосконалення державної підтримки діяльності холдингів / Калашнік С. В. // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – С. 59–61. 12. Комарницький І. Програма заходів щодо державного сприяння розвитку малого та середнього підприємництва / Комарницький І., Офік М. // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 59–66. 13. Корнух О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні: сутність, форми та напрями / Корнух О. // Економіка і держава. – 2008. – № 7. – С. 82–84. 14. Кудряшов В. П. Державна підтримка економічного зростання в Україні / Кудряшов В. П. // Фінанси України. – 2008. – № 9. – С. 42–53. 15. Соколова Л. В. Механізм державної підтримки розвитку малого бізнесу в Україні / Соколова Л. В., Манакова О. В. // Вісник МСУ. – 2006. – Т. IX. – № 2. – С. 14–17. 16. Сухорукова Т. Державна підтримка великого бізнесу / Сухорукова Т. // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 47–51. 17. Шкварчук Л. О. Оцінка впливу приватизаційних процесів на стан економіки / Шкварчук Л. О. // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2008. – № 6. – С. 45–49. 18. Шнипко О. С. Державна підтримка вітчизняного виробника як засіб забезпечення його конкурентоспроможності / Шнипко О. С. // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 34–39. 19. Яценко Л. Д. Основні напрями удосконалення фінансових механізмів державної підтримки інноваційного розвитку / Яценко Л. Д., Цихан Т. В. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2 (3). – С. 113–118.

References: 1. Azmuk N. A. Systema derzhavnoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva / Azmuk N. A. // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. – Odessa : Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet, 2006. – Vyp. 23. – Pp. 145–148. 2. Baryshnikov N. G. Vliyanie gosudarstvennoy podderzhki na vedenie vosproizvodstvennogo protsessu v selskokhozyaystvennykh organizatsiyakh / N. G. Baryshnikov, D. Yu. Samygin, E. A. Cherdantseva // Finansy i kredit. – 2011. – No. 35. – Pp. 11–18. 3. Berezhnyska U. Teoretyko-metodolohichni osnovy derzhavnoi pidtrymky maloho

pidpriemnytstva / Berezhnyska U. // Visnyk KNTEU. Naukovo-praktychnyi zhurnal. – 2007. – No. 5. – Pp. 5–9. 4. Buhaienko N. Osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky natsionalnogo vyrobnytstva v umovakh ekonomichnoi kryzy / Buhaienko N. // Visnyk KNTEU. – 2009. – No. 4. – Pp. 24–31. 5. Bulana O. Tendentsii zminy pidkhodiv do derzhavnoi pidtrymky ekonomiky u krainakh Yevropy ta uroky dlia Ukrainy / Bulana O. // Svit finansiv. – 2009. – No. 2(19). – Pp. 149–154. 6. Buriak P. Yu. Derzhavna pidtrymka intehratsiinykh protsesiv / Buriak P. Yu. // Finansy Ukrainy. – 2004. – No. 11. – Pp. 63–68. 7. Butenko A. I. Kontseptualni zasady efektyvnosti instytutsionalnogo zabezpechennya pidtrymky promysloвого pidpriemnytstva : monohrafiia / Butenko A. I., Saraieva A. M. – Odessa : VMV, 2008. – 117 p. 8. Vorotina L. I. Rol derzhavnoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva v derzhavotvorenni v Ukraini / Vorotina L. I. // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen / red. N. I. Zveriyakov. – Odessa : Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet, 2006. – Vyp. 23. – Pp. 149–151. 9. Yeroshkina O. O. Mekhanizm derzhavnoi pidtrymky rehionalnogo rozvytku depresyvykh terytorii / Yeroshkina O. O. // Derzhava ta rehiony. Seriya : Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – 2009. – No. 3. – Pp. 37–41. 10. Zolotarev A. N. Gosudarstvennoe regulirovanie i podderzhka predprinimatelskoy deyatelnosti v otrasli vinogradarstva i vinodeliya : avtoref. dis. na soiskanie stepeni kand. ekon. nauk: 08.00.05 / Zolotarev A. N. – Stavropol, 2004. 11. Kalashnik S. V. Udoskonalennia derzhavnoi pidtrymky diialnosti kholdynhiv / Kalashnik S. V. // Ekonomika ta derzhava. – 2008. – No 9. – Pp. 59–61. 12. Komarnytskyi I. Prohrama zakhodiv shchodo derzhavnoho spriannia rozvytku maloho ta serednioho pidpriemnytstva / Komarnytskyi I., Ofik M. // Rehionalna ekonomika. – 2006. – No. 4. – Pp. 59–66. 13. Kornukh O. Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini: sutnist, formy ta napriamy // Ekonomika i derzhava. – 2008. – No. 7. – Pp. 82–84. 14. Kudriashov V. P. Derzhavna pidtrymka ekonomichnoho zrostannia v Ukraini / Kudriashov V. P. // Finansy Ukrainy. – 2008. – No. 9. – Pp. 42–53. 15. Sokolova L. V. Mekhanizm derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu v Ukraini / Sokolova L. V., Manakova O. V. // Visnyk MSU. – 2006. – Vol. IX. – No. 2. – Pp. 14–17. 16. Sukhorukova T. Derzhavna pidtrymka velykoho biznesu / Sukhorukova T. // Ekonomika Ukrainy. – 2003. – No. 1. – Pp. 47–51. 17. Shkvarchuk L. O. Otsinka vplyvu pryvatyzatsiinykh protsesiv na stan ekonomiky / Shkvarchuk L. O. // Derzhavnyi informatsiinyi biuletень pro pryvatyzatsiiu. – 2008. – No. 6. – Pp. 45–49. 18. Shnytko O. S. Derzhavna pidtrymka vitchyznianoho vyrobnyka yak zasib zabezpechennia yoho konkurentospromozhnosti / Shnytko O. S. // Finansy Ukrainy. – 2008. – No. 11. – Pp. 34–39. 19. Yatsenko L. D. Osnovni napriamy udoskonalennia finansovykh mekhanizmiv derzhavnoi pidtrymky innovatsiynoho rozvytku / Yatsenko L. D., Tsykhan T. V. // Stratehichni priorytety. – 2007. – No. 2 (3). – Pp. 113–118.

Інформація про автора

Федосенко Інна Геннадіївна – аспірант кафедри економіки та оцінки майна підприємств Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: Fedosyain@mail.ru).

Информация об авторе

Федосеенко Инна Геннадиевна – аспирант кафедры экономики и оценки имущества предприятий Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: Fedosyain@mail.ru).

National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: Fedosyain@mail.ru).

Information about the author

I. Fedosieienko – postgraduate student of Economics and Companies Assets Valuation Department, Kharkiv

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Іванов Ю. Б.

Стаття надійшла до ред.
09.04.2012 р.

ПРОБЛЕМИ РЕЙТИНГУВАННЯ БАНКІВ ЗА СИСТЕМОЮ CAMELS

УДК 336.71.078.3

Сисоєва Л. Ю.

Досліджено сутність внутрішнього рейтингування банків за системою CAMELS як однією з найпоширеніших методик оцінювання та аналізу банківської діяльності. Визначено пріоритетність системи для органів нагляду в різних країнах світу, виокремлено особливості проведення оцінки банків за даною методикою. Проаналізовано основні недоліки системи CAMELS як в організації, так і в критеріях оцінки. Визначено спільні та відмінні риси в системі CAMELS і в системі оцінки ризиків. Запропоновано шляхи вдосконалення та розвитку рейтингової методики, що дозволить об'єктивно аналізувати діяльність банку, а також використовувати інформацію для аналізу тенденцій у банківській системі загалом.

Ключові слова: банківський нагляд, банківське регулювання, рейтингова система, система оцінки ризиків.

ПРОБЛЕМЫ РЕЙТИНГИРОВАНИЯ БАНКОВ ПО СИСТЕМЕ CAMELS

УДК 336.71.078.3

Сисоєва Л. Ю.

Рассмотрена сущность внутреннего рейтингования банков по системе CAMELS как одной из наиболее распространенных методик оценивания и анализа банковской деятельности. Определена приоритетность системы для органов надзора в разных странах мира, выявлены особенности проведения оценки банков по данной методике. Проанализированы основные недостатки системы CAMELS как в организации, так и в критериях оценивания. Определены общие и отличительные черты в системе CAMELS и в системе оценки рисков. Предложены пути усовершенствования и развития рейтинговой методики, что позволит объективно анализировать деятельность банка, а также использовать информацию для анализа тенденций в банковской системе в общем.

Ключевые слова: банковский надзор, банковское регулирование, рейтинговая система, система оценки рисков.

PROBLEMS OF BANKS RATING BY CAMELS SYSTEM

UDC 336.71.078.3

L. Sysoieva

The article investigates the internal rating of banks by means of CAMELS system that is considered to be one of the most widespread methods of banking assessment and analysis. The priority of this system for supervisory bodies in different countries has been determined, as well as some peculiarities of bank assessment conducted in accordance with this methodology have been defined. Besides, the main disadvantages of CAMELS system referring to its organization and criteria have been analyzed. Common and different features within this system and risk assessment have been singled out. The proposed ways of improvement and further development of rating methodology make it possible to analyse impartially banks' activity and tendencies within banking systems too.

Key words: banking supervision, banking regulation, system of the rating, risk assessment system.

Пріоритетним завданням органів банківського нагляду є стабільність банківської системи. Трансформація орієнтирів у завданнях банківського нагляду, що ґрунтується на оцінці ризиків за їх діяльністю, пов'язана з недосконалістю існуючих методик та процедур, що використовуються в процесі нагляду. Для ефективного здійснення регулювання банківської діяльності та банківського нагляду застосовуються різні методи аналізу діяльності банків, серед яких можна виділити експертну рейтингову систему CAMELS.

Проблематика розвитку ефективної системи банківського нагляду активно досліджується різними науковцями. Важливу роль при дослідженні рейтингових методик мають праці зарубіжних авторів, таких, як: Брайан Д. Стайеруолт, Р. Джуччі, Г. Герасим, І. Лахмунд, Уна Макдоналд, Мартінес Хосе де Луна. Серед українських науковців слід відмітити дослідження О. Лаврушина, І. Лютого, П. Матвієнка, С. Науменкової, Р. Набока та ін. Незважаючи на велику кількість наукових праць, серед провідних експертів не існує спільної думки щодо параметрів рейтингової системи, яка б відповідала поточним потребам банків та регулюючому органу.

Пріоритет системи CAMELS загальнознаний і законодавчо закріплений, але проведення оцінки за даною методикою має певні проблеми як в організації, так і в критеріях оцінки. Саме тому проблема удосконалення цієї рейтингової системи оцінки є надзвичайно актуальною. Головна мета дослідження – виявлення проблем рейтингової системи CAMELS та пошук напрямів їх удосконалення, розробка рейтингової методики оцінки діяльності банківських установ, максимально наближеної до існуючої.

Наглядові органи країн Європи і США використовують різні рейтингові методики, оцінюючи різні фактори, які впливають на діяльність банківських установ. Основний критерій у підходах залежить від набору факторів та кількості показників. Існуючі методи оцінки банків у різних країнах наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Систематизація методів оцінки банків у різних країнах [1]

Країна	Наглядовий орган	Назва методу	Кількість показників
США	Федеральна корпорація страхування депозитів, Федеральна резервна система; Управління контролера грошового обігу	CAMELS	6
Великобританія	Управління фінансового нагляду	ARROWS (RATE)	9
Нідерланди	Нідерландський національний банк	RAST	11
Франція	Центральний банк	ORAP, SAABA, SIGNAL	5

З 1978 року методика CAMELS є офіційною методикою рейтингування органів банківського нагляду в США: ФРС, грошового обігу та Федеральної корпорації страхування депозитів. У сучасних умовах модифікована методика використовується і Національним банком України. Рейтингова система CAMELS представлена шестикомпонентною системою функціонування банків:

C – capitaladequacy, або достатність капіталу. Система визначає, який капітал банку може бути використаний для захисту його кредиторів (вкладників) і чи достатня його величина;

A – assetquality, або якість активів. Система дозволяє отримати інформацію про області підвищеного кредитного ризику, проаналізувати склад позичкового портфеля, приділяючи увагу фінансовому впливу проблемних позик, структуру цінних паперів;

M – management, або якість управління. Методика визначає якість банківського менеджменту на основі оцінки результатів роботи, дотримання законів та інструкцій, прийнятої системи контролю;

E – earnings, або прибутковість. Система оцінює ефективність діяльності банку, визначає джерела отримання прибутку і виявляє її достатність для майбутнього розвитку банку;

L – liquidity, або ліквідність. Система визначає достатність ліквідності банку з точки зору своєчасного виконання своїх зобов'язань;

S – sensitivitytorisk, або чутливість до ризику. Дозволяє визначити, наскільки зміниться фінансовий стан банку при зміні процентних ставок (даний компонент як складова частина методики, що застосовується наглядовими органами США, введений з 1996 року) [2].

Американські науковці визначають процес оцінки ризиків банку за системою CAMELS як структурований процес, спрямований на ідентифікацію найзначніших ризиків, з якими стикається банківська установа, і перевірку з боку органу нагляду, зосереджену на цих ризиках, що має на меті оцінити, як установа управляє ними і наскільки вона здатна протистояти зовнішнім факторам [3].

Згідно з розробленими методиками Національним банком, нагляд за діяльністю банків, що ґрунтується на оцінці ризиків їх діяльності за рейтинговою системою CAMELS, полягає у визначенні загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють його діяльність за всіма напрямками [2]. Метою рейтингування є визначення тих банків, які мають незадовільний фінансовий стан або певні недоліки в менеджменті, а також у діяльності банку існують певні загрози щодо стабільності та фінансової стійкості. Своєчасне виявлення проблем, що можуть призвести до негативних наслідків, потребує

особливого режиму контролю служби банківського нагляду Національного банку України.

Рейтингова система передбачає загальний аналіз стану банку, який проводиться під час запланованої комплексної інспекційної перевірки. Особливість аналізу банків за рейтинговою системою CAMELS полягає в тому, що вона комплексно характеризує його діяльність і проводиться як по активних, так і по пасивних операціях банку, а також тісно пов'язана з іншими методиками, що застосовуються службами нагляду, а саме із системою показників раннього реагування та комплексною системою індикативних показників. Водночас процес нагляду із визначенням рейтингу CAMELS завжди включав аналіз ризику у кожному з компонентів, тому нагляд на основі оцінки ризиків, що використовується Національним банком України, став логічним продовженням CAMELS.

Комплексна рейтингова оцінка, що отримує банк після проведеного аналізу, є конфіденційною інформацією, якою володіє Національний банк. Керівництво банку отримує інформацію щодо встановленого рейтингу разом із супровідним листом та звітом про інспектування.

Незважаючи на те, що існуюча рейтингова система дозволяє оцінити діяльність банків та виділити ті з них, що мають незадовільний фінансовий стан та потребують особливого контролю з боку нагляду, слід виокремити виявлені недоліки рейтингування банківських установ за системою CAMELS:

1) суб'єктивність оцінки експертами діяльності банку. Вона полягає у відсутності загальноприйнятих стандартів і методик для формування експертами однозначно правильних висновків при оцінці вибраних критеріїв. Наприклад, у системі досить суб'єктивно оцінюється рівень менеджменту, також є значні проблеми, пов'язані з кваліфікованим аналізом та оцінкою якості активів, стабільної частини депозитів (насамперед, довгострокових) тощо;

2) недоліки на етапі адаптації зарубіжної моделі системи рейтингової оцінки CAMELS. Методика передбачає аналіз кожної з компонент окремих та незалежним експертом. В українській практиці один інспектор здійснює аналіз та виставляє рейтинг за декількома або всіма компонентами. Щоб вирішити дану проблему, потрібно виокремити спеціалістів, які будуть займатися оцінкою або перевіркою окремих компонентів, що дозволить більш зважено давати оцінку та не допустити визначення комплексного результату рейтингу одним працівником;

3) проблема оцінки потенційних ризиків. Працівники, що здійснюють виїзне інспектування, співпрацюючи з банком, мають обмеження в

спілкуванні з керівництвом та працівниками банку, що може негативно впливати на результат оцінки;

4) недосконала п'ятибальна оцінка за рейтинговою системою CAMELS. Це пов'язано з тим, що у системі оцінки ризиків Національного банку України існує ще одна система оцінок – трибальна. При переведенні з однієї системи в іншу виникають певні проблеми зарахування банку до певного класу оцінки (табл. 2);

5) наступна проблема пов'язана із самою підсумковою оцінкою, або присвоєнням рейтингу. При розрахунку інтегрованого показника припускається, що зміни всіх п'яти показників рівнозначні, тобто за визначений рейтинг береться той, що найчастіше зустрічається серед шести даних експертом оцінок. Звідси постає проблема узагальнення результату експертом, тобто попереднє зведення різних елементів оцінки до заздалегідь відомого. Різні показники мають різні властивості та вагу, що повинно бути відображено у підсумковій оцінці.

Таблиця 2

Диференціація шкали оцінювання показників у системі CAMELS та в системі оцінки ризиків [2; 4]

CAMELS		Система оцінки ризиків	
Компоненти	Шкала оцінювання	Складові	Шкала оцінювання (трибальна)
достатність капіталу; якість активів; якість управління; прибутковість; ліквідність; чутливість до ризиків	п'ятибальна	Кількість ризику	незначна; помірна; значна
		Якість ризику	висока; потребує вдосконалення; низька
		Сукупний ризик	низький; помірний; високий
		Напрямок зміни ризику	такий, що зменшується; стабільний; зростаючий

Подана табл. 2 показує, що хоча система оцінки ризиків Національного банку України є продовженням CAMELS, зміна підходу до здійснення нагляду викличе необхідність певних змін або посилення вимог, що висуваються до нагляду.

Розроблені автором напрями вдосконалення існуючої системи CAMELS наведені на рисунку.

Рис. Напрями вдосконалення рейтингової системи CAMELS

Серед пріоритетів удосконалення слід відмітити посилення вимог до кваліфікації співробітників служби банківського нагляду, а саме:

- 1) всебічне розуміння процесу аналізу банківської діяльності, а також сутності ризиків та їх прояву під впливом різноманітних факторів;
- 2) наявність навичок формування професійного та об'єктивного судження;
- 3) вміння спілкуватися та проводити зустрічі з керівництвом банку з метою ідентифікації причин проблем, а не їх симптомів;
- 4) вчасне реагування на проблеми банку на етапі їх виникнення.

Національний банк використовує різні підходи для забезпечення стійкості банків та контролю за

Національний банк використовує різні підходи для забезпечення стійкості банків та контролю за

ризиками, у тому числі й на основі всебічного аналізу банків за рейтинговою системою CAMELS. Дана система не дає можливості виявляти вчасно слабкі місця в банківському секторі під час економічної турбулентності. Недосконалість даної системи полягає також у недостатньому рівні адаптації зарубіжного досвіду до української банківської системи. Звідси виникають основні проблемні моменти: суб'єктивність оцінок експертів та недосконалість існуючої бальної оцінки. Однак кожна з них знаходиться в комплексі з іншими, що потребує однакової уваги до кожної з проблем.

Література: 1. Матвієнко П. Рейтингова оцінка діяльності банків України / П. Матвієнко // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 37–46. 2. Методичні вказівки щодо організації, проведення інспекційних перевірок та встановлення рейтингової оцінки банку: затв. пост. Правління Національного банку України від 31 серпня 2007 р. № 312 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>. 3. Проект розвитку ринків капіталу. Оцінка підготовленості України до запровадження єдиного регуляторного органу [Текст] [Електронний ресурс] / Доктор Уна Макдоналд (СВЕ). – К., 2006. – 66 с. – Режим доступу : <http://www.capitalmarkets.kiev.ua/download/assessment>. 4. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків" : затв. пост. Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

References: 1. Matviienko P. Reitynhova otsinka diialnosti bankiv Ukrainy [Rating score of banks of Ukraine] / P. Matviienko P. // Ekonomika Ukrainy. – 2008. – No. 2. – Pp. 37–46. 2. Metodichni vkazivky shchodo organisatsii, provedenia inspektsiinykh perevirok ta vstanovlennia reitynhovoi otsinky banku: zatv. post. Pravlinnia Natsionalnogo banku

Ukrainy vid 31 serpnia 2007 r. No. 312. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bank.gov.ua>. 3. Proekt rozvytku rynkiv kapitalu. Otsinka pidgotovlennosti Ukrainy do zaprovadzhennia yedynoho rehuliatornoho orhanu [Electronic resource]. / Doktor Una Makdonald (CBE). – K., 2006. – 66 p. – Access mode : <http://www.-capitalmarkets.kiev.ua/download/assessment>. 4. Metodichni vkazivky z inspektuvannia bankiv "Systema otsinky ryzykiv": zatv. post. Pravlinnia Natsionalnogo banku Ukrainy vid 15 bereznia 2004 r. No. 104. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bank.gov.ua>.

Інформація про автора

Сисоєва Лариса Юрїївна – канд. екон. наук, старший викладач кафедри банківської справи ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України" (40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, e-mail: lsysoyeva@mail.ru).

Информация об авторе

Сисоєва Лариса Юрьевна – канд. екон. наук, старший преподаватель кафедры банковского дела ГВУЗ "Украинская академия банковского дела Национального банка Украины" (40030, г. Сумы, ул. Петропавловская, 57, e-mail: lsysoyeva@mail.ru).

Information about the author

L. Sysoieva – Ph.D. in Economics, Senior Assistant of Department of Banking, State HEI "Ukrainian Academy of Banking of National Bank of Ukraine" (57, Petropavlivska str., 40030, Sumy, e-mail: lsysoyeva@mail.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
доцент Колодізєв О. М.

Стаття надійшла до ред.
07.07.2012 р.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ОПЕРАТОРА СВЯЗИ

УДК 658(075)

Бурименко Ю. И.
Бабур И. П.

На основании анализа последних исследований по проблемам развития отечественных операторов связи выявлен наиболее эффективный подход к их развитию в условиях жестокой конкуренции. Определено, что сущность подхода

заключається в разработке и реализации инновационно-инвестиционных проектов и программ развития. Рассмотрена одна из основных проблем указанного подхода – отсутствие комплексных критериев оценки экономической эффективности программ развития, представляющих собой систему взаимосвязанных проектов. В связи с этим предложен обобщенный критерий оценки эффективности программы инновационно-инвестиционного развития связи в нестабильных экономических условиях. С помощью критерия выявлены и проанализированы пути повышения рентабельности инвестиций в программу развития.

Ключевые слова: программа, проект, развитие, направление развития, оператор связи, критерий эффективности, инновации, инвестиции, рентабельность, оптимизация.

.....

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ
РОЗВИТКУ ОПЕРАТОРА ЗВ'ЯЗКУ**

УДК 658(075)

**Буріменко Ю. І.
Бабур І. П.**

На підставі аналізу останніх досліджень щодо проблем розвитку вітчизняних операторів зв'язку виявлено найбільш ефективний підхід до їх розвитку в умовах жорсткої конкуренції. Визначено, що суть підходу полягає в розробці й реалізації інноваційно-інвестиційних проектів і програм розвитку. Розглянуто одну з основних проблем вказаного підходу – відсутність комплексних критеріїв оцінки економічної ефективності програм розвитку, що є системою взаємопов'язаних проектів. У зв'язку з цим запропоновано узагальнений критерій оцінки ефективності програми інноваційно-інвестиційного розвитку зв'язку в нестабільних економічних умовах. За допомогою критерію виявлено і проаналізовано шляхи підвищення рентабельності інвестицій у програму розвитку.

Ключові слова: програма, проект, розвиток, напрям розвитку, оператор зв'язку, критерій ефективності, інновації, інвестиції, рентабельність, оптимізація.

.....

**SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ESTIMATING
THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE-INVESTMENT DEVELOPMENT PROGRAM
OF COMMUNICATIONS PROVIDER**

UDC 658(075)

**Yu. Burimenko
I. Babur**

On the basis of the latest research analysis of the problems regarding domestic communications providers' development the most effective approach to their elaboration in conditions of cutthroat competition has been singled out. The essence of the approach mentioned above comprises realization of innovative-investment projects and programs of development. One of its disadvantages is absence of complex criteria

of estimating economic efficiency of development programs, acting as a system of interrelated projects. In this connection the generalized criterion of estimating the efficiency of innovative-investment communications development program in unstable economic conditions has been proposed. By means of this criterion possible ways of increasing the profitability of development programs investment have been analyzed.

Key words: program, project, development, direction of development, communications provider, the criterion of efficiency, innovation, investment, profitability, optimization.

Построение информационного общества с высокоэффективной экономикой невозможно без высокого уровня развития и совершенствования национальной информационно-телекоммуникационной системы (НИТС). Задачи и пути развития телекоммуникаций, а также концепция ее развития определены законами Украины "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки" и "Про телекомунікації". Решение поставленных задач, а также высокая конкуренция на рынке телекоммуникационных услуг вынуждают операторов регулярно планировать и осуществлять инновационные программы развития. При этом основная проблема состоит в разработке методов оценки эффективности программ развития, без решения которой невозможно достижение поставленных законами Украины целей усовершенствования НИТС с рациональными ресурсными затратами.

Вопросы, связанные с проблемой инновационного развития предприятий и операторов связи с позиций организационно-экономических, управленческих, технологических, конкурентных и других, в последние годы рассмотрены в работах [1 – 6]. В них исследованы частные вопросы инновационного развития. С теоретико-методологических позиций ряд общих проблем инновационного развития путем разработки и реализации инновационных проектов и программ решены в работах [1 – 4; 7 – 9]. К ним относятся проблемы руководства по управлению инновационными проектами и программами и формирования инновационных механизмов. Эти четыре источника в настоящее время составляют основу инновационного инструментария эффективного управления развитием предприятий и организаций.

Анализ последних исследований по проблемам развития предприятий и, в частности, операторов связи показывает, что единственным эффективным инструментом развития являются инновационно-инвестиционные проекты и программы. Проект направлен на развитие отдельного вида деятельности оператора связи, например, новой услуги, программа – на комплексное развитие. В настоящее время разработаны методологические аспекты и инновационные механизмы управления

программами развития. Однако они не содержат методов экономической оценки их эффективности.

Целью статьи является разработка комплексного критерия, позволяющего оценить экономическую эффективность инновационно-инвестиционной программы развития оператора связи.

Известно, что NPV (Net present value) – чистая приведенная стоимость (цена) – является одним из основных показателей экономической эффективности инвестиционного проекта. Для расчета NPV необходимо определиться с: величиной требуемой нормы прибыльности RRR (Required rate of return) в процентах, привлекательной для инвесторов; объемами и периодами инвестирования; продолжительностью жизненного периода проекта T; ожидаемыми денежными потоками CF (Cash flow) и их текущей (дисконтированной), приведенной к начальному моменту времени стоимостью PV; инвестициями In и их текущей стоимостью PVI.

В стабильных экономических условиях значение RRR на протяжении всего периода T практически не меняется. При незначительных изменениях в качестве RRR принимают средневзвешенную стоимость капитала WACC (Weighted average cost capital). В этом случае для расчета чистой текущей стоимости проекта используется следующая формула [10]:

$$NPV = PV - PVI = \sum_{i=1}^N (PV_i - PVI_i) = \sum_{i=1}^N \frac{CF_i - In_i}{(1+r)^i}, \quad (1)$$

где $r = RRR/100$ – дисконтная ставка;

i – порядковый номер частичного временного периода;

N – число периодов, на которое разбит временной интервал $[0; T]$;

CF_i, In_i – денежный поток и объем инвестиций в i -й период.

Для нестабильных экономических условий, кризисов, характерных для рыночных и, особенно, переходных экономик, происходят частые, иногда ежемесячные, изменения индекса инфляции, стоимости капитала, цен на продукцию и ресурсы, спроса и т. п. Эти и другие факторы нестабильности

приводят к тому, что дисконтную ставку r в формуле (1) недопустимо полагать постоянной даже в средневзвешенном значении. Необходимо учитывать её изменения в процессе реализации инвестиционного проекта. Кроме того, денежные потоки и инвестиции в реальных инвестиционных проектах и программах не совпадают ни по временным периодам, ни по продолжительности. Поэтому для расчета NPV проекта формула (1) оказывается неточной. Более точной формулой расчета NPV, учитывающей реальную ситуацию, является следующая:

$$NPV = PV - PVI = \sum_{i=1}^N \frac{CF_i}{\prod_{k=1}^i (1+r(k))} - \sum_{j=1}^M \frac{\ln(\tau_j)}{\prod_{q=1}^j (1+r(q))}, \quad (2)$$

где $r(k)$ и $r(q)$ – дисконтные ставки в соответствующие временные периоды;

τ_j – j -й частичный период инвестирования проекта в объеме $\ln(\tau_j)$;

M – количество инвестиций за период T .

Обратим внимание на то, что периоды инвестирования $\{\tau_j\}$ могут быть оптимальными или целесообразным способом распределены на интервале $[0; T]$.

Очевидно, что формула (1) является частным случаем формулы (2). Она четко отделяет сумму дисконтированных денежных потоков от суммы дисконтированных инвестиций в проект и выделяет основные финансовые параметры управления проектом. К ним относятся M , $\{\tau_j\}$ и $\ln\{\tau_j\}$, то есть сколько раз, когда и в каком объеме инвестировать. Инвестиционная программа развития оператора связи представляет собой совокупность взаимосвязанных проектов по конкретным направлениям инновационного развития, обеспечивающим достижение программных целей. В общем случае такими направлениями могут быть: обновление основных фондов оператора или их части; реализация новых видов услуг связи; обновление организационно-управленческой структуры; введение новой тарифной политики; строительство новых объектов связи; развитие социальной сферы; создание новых социально значимых ценностей (новых рабочих мест, расширение услуг информационного обеспечения населения и др.). По сути, речь идет о декомпозиции программы инновационного развития на составляющие (проекты). Такая декомпозиция дает возможность, используя формулу (2), получить критерий экономической эффективности инновационно-инвестиционной программы развития оператора связи. Запишем его в достаточно общем виде.

Обозначим через L число различных направлений программы развития (проектов). Пусть CF_{ii} – денежный поток в i -й период от реализации i -го проекта и $\ln(\tau_j)$ – инвестиции в j -й проект за пери-

од τ_j . Тогда чистая приведенная стоимость инновационно-инвестиционной программы, реализующей L направлений развития оператора связи, будет иметь вид:

$$NPV = PV - PVI = \sum_{i=1}^L \sum_{j=1}^N \frac{CF_{ij}}{\prod_{k=1}^j (1+r(k))} - \sum_{i=1}^L \sum_{j=1}^M \frac{\ln_i(\tau_j)}{\prod_{q=1}^j (1+r(q))}. \quad (3)$$

Формула (3), являясь финансовым показателем эффективности инновационно-инвестиционной программы развития, предоставляет широкие возможности для анализа и синтеза такой программы.

Во-первых, величина NPV показывает, насколько программа оказывается прибыльной. Во-вторых, отношение PV/PVI позволяет судить о степени рентабельности инвестиций. В-третьих, рассматривая $NPV(i)$ как функцию текущего временного интервала $i = 1, 2, \dots, N$, получим финансовый профиль программы. В – четвертых, значение i^* , при котором $NPV(i^*) = 0$, определит время окупаемости инвестиций. Кроме того, формула (3) позволяет проранжировать направления развития оператора связи с позиции их ценности. Для этого достаточно определить по формуле (3) значение $NPV(\ell)$ по каждому из $\ell = \overline{1, L}$ направлению развития отдельно и расположить эти значения в порядке убывания, что позволит оценить целесообразность того или иного направления развития.

Критерий эффективности инновационно-инвестиционной программы развития в виде формулы (3) позволяет также решать задачу формирования такой программы инвестирования, при которой достигается максимальное значение NPV, то есть программа развития дает максимальный экономический эффект. Для этого следует рассматривать NPV как функцию, зависящую от управляющих параметров в $M, \{\tau_j\}, \ln(\tau_j)$ и решать оптимизационную задачу вида:

$$NPV(M, \{\tau_j\}, \{\ln(\tau_j)\}) \rightarrow \max \quad (4)$$

при условиях

$$M \leq R, \quad \{\tau_j\} \in [0, \tau], \quad \sum_{i=1}^L \sum_{j=1}^M \frac{\ln(\tau_j)}{\prod_{q=1}^j (1+r(q))} \leq Inv, \quad (5)$$

где R – максимально доступное число инвестирования за период $[0; T]$;

Inv – максимально возможный объем всех инвестиций в программу развития.

Решение оптимизационной задачи (4) – (5) может быть осуществлено с помощью различных компьютерных программ, применение которых для

решения задач математического программирования рассмотрено в работе [9] с иллюстрацией на примерах.

Предложенный новый критерий (3) по оценке стоимости инновационно-инвестиционной программы развития открывает широкие возможности для всестороннего исследования различных вариантов формирования инновационно-инвестиционных программ развития. Этот критерий является основным конструктивным инструментом не только формирования анализа программ развития, но и их синтеза.

Используя критерий (3), можно ставить задачу по минимизации времени окупаемости инвестиций или одновременной максимизации NPV и минимизации времени окупаемости. Их постановка и решение, опираясь на изложенный основной материал исследования, не будут вызывать особых затруднений.

Следует отметить, что критерий (3) позволяет проводить сравнительный анализ различных вариантов программ развития, выявлять перспективные направления развития и малоэффективные, отслеживать реальный процесс формирования финансового профиля программы в ходе её реализации и при необходимости корректировать программу.

В плане дальнейших исследований существенный теоретический и практический интерес представляет исследование влияния неопределенности денежных потоков, дисконтной ставки, инвестиций на изменение значения критерия (3). Такие исследования позволяют более полно отразить в критерии нестабильность как рынка услуг, так и рынка ресурсов, необходимых для разработки и реализации инновационно-инвестиционных программ развития оператора связи.

Литература: 1. Вороная Н. Ю. Организационно-управленческая структура предприятия при проектном развитии предприятия / Н. Ю. Вороная // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць СНУ ім. В. Дала. – 2010. – № 1(33). – С. 71–81. 2. Ганущак-Єфіменко Л. М. Методи управління інноваційним розвитком підприємства / Л. М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11(113). – С. 83–95. 3. Єрмошенко М. М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу кластерно об'єднаних підприємств : монографія / М. М. Єрмошенко, Л. М. Ганущак-Єфіменко. – К. : Національна академія управління, 2010. – 236 с. 4. Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами підприємств : монографія / перекл. з японськ. під ред. проф. Ярошенка Ф. О. – К. : Новий друк, 2010. – 160 с. 5. Портер М. Е. Конкуренція / М. Е. Портер. – М. : Вільямс, 2005. – 608 с. 6. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства : монографія / О. В. Раєвнева. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 496 с. 7. Азаров Н. Я. Інноваційні механізми управління програмами розвитку / Н. Я. Азаров, Ф. А. Ярошенко, С. Д. Бушуєв. – К. : Самміт – Книга, 2011. – 528 с. 8. Бурименко Ю. І. Економічний аспект проектно-орієнтованого розвитку підприємства зв'язи / Ю. І. Бурименко // Наукові

праці ОНАЗ ім. О. С. Попова. – 2008. – № 1. – С. 93–96. 9. Бурименко Ю. І. Математичне програмування з розв'язком задач на комп'ютері: навч. посібн. для вищих навчальних закладів / Ю. І. Бурименко, О. В. Сінявський, А. Ю. Щуровська. – К. : Освіта України, 2010. – 200 с. 10. Савчук В. П. Анализ и разработка инвестиционных проектов : учебн. пособ. / В. П. Савчук, С. И. Прихипко, Е. Г. Величко. – К. : Абсолют, В, Эльга, 1999. – 304 с. 11. Управління інноваційними проектами та програмами. Методологія / Ф. О. Ярошенко, С. Д. Бушуєв та ін. – К. : Міністерство фінансів України, 2010. – 44 с.

References: 1. Voronaya N. Yu. Organizatsionno-upravlencheskaya struktura predpriyatiya pri proektnom razvitii predpriyatiya / N. Yu. Voronaya // Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva : zb. nauk. prats SNU im. V. Dalia. – 2010. – No. 1(33). – Pp. 71–81. 2. Hanushchak-Yefimenko L. M. Metody upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpriemstva / L. M. Hanushchak-Yefimenko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2010. – No. 11(113). – Pp. 83–95. 3. Yermoshenko M. M. Mekhanizm rozvytku innovatsiinoho potentsialu klasterno obiednanykh pidpriemstv : monohrafiia / M. M. Yermoshenko, L. M. Hanushchak-Yefimenko. – K. : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2010. – 236 p. 4. Kerivnitstvo z upravlinnia innovatsiinymy proektamy i programamy pidpriemstv : monohrafiia // perekl. z yaponsk. pid red. prof. Yaroshenka F. O. – K. : Novyi druk, 2010. – 160 p. 5. Porter M. Ye. Konkurentsiya / M. Ye. Porter. – M. : Vilyams, 2005. – 608 p. 6. Rayevneva O. V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva : monohrafiia / O. V. Raievneva. – Kh. : INZHEK, 2006. – 496 p. 7. Azarov N. Ya. Innovatsionnye mekhanizmy upravleniya programami razvitiya / N. Ya. Azarov, F. A. Yaroshenko, S. D. Bushchuev. – K. : Sammit – Kniga, 2011. – 528 p. 8. Burimenko Yu. I. Ekonomicheskyy aspekt proektno-orientirovannogo razvitiya predpriyatiya svyazi / Yu. I. Burimenko // Naukovi pratsi ONAZ im. O. S. Popova. – 2008. – No 1. – Pp. 93–96. 9. Burimenko Yu. I. Matematychnе prohramuvannia z rozv'iazkom zadach na kompiuteri : navch. posibn. dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv / Yu. I. Burimenko, O. V. Siniavskiy, A. Yu. Shchurovska. – K. : Osvita Ukrainy, 2010. – 200 p. 10. Savchuk V. P. Analiz i razrobotka investitsionnykh proektov : uchebn. posob. / V. P. Savchuk, S. I. Prihipko, E. G. Velichko. – K. : Absolyut, V, Elga, 1999. – 304 p. 11. Upravlinnia innovatsiinymy proektamy ta programamy. Metodolohiia / F. O. Yaroshenko, S. D. Bushchuev. – K. : Ministerstvo finansiv Ukrainy, 2010. – 44 p.

Информация об авторах

Бурименко Юрий Иванович – докт. техн. наук, профессор кафедры управления проектами и системного анализа Одесской национальной академии связи им. А. С. Попова (65029, г. Одесса, ул. Кузнечная, 1, e-mail: irenna2@mail.ru).

Бабур Ирина Петровна – преподаватель кафедры экономики предприятия и корпоративного управления Одесской национальной академии связи им. А. С. Попова (65029, г. Одесса, ул. Кузнечная, 1, e-mail: irenna2@mail.ru).

Інформація про авторів

Буріменко Юрій Іванович – докт. техн. наук, професор кафедри управління проектами та системного аналізу Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова (65029, м. Одеса, вул. Ковальська, 1, e-mail: irenna2@mail.ru).

Бабур Ірина Петрівна – викладач кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова (65029, м. Одеса, вул. Ковальська, 1, e-mail: irenna2@mail.ru).

National Academy of Telecommunication named after O. S. Popov (1, Kovalska Str., 65029, Odesa, e-mail: irenna2@mail.ru).

I. Babur – Lecturer of Economics of Enterprises and Corporate Management Department, Odesa National Academy of Telecommunication named after O. S. Popov (1, Kovalska Str., 65029, Odesa, e-mail: irenna2@mail.ru).

Information about the authors

Yu. Burimenko – DSc in Engineering, Professor of Project Management and System Analysis Department, Odesa

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Гавкалова Н. Л.

Стаття надійшла до ред.
08.04.2012 р.

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 332.1

Стукало Н. В.
Деркач М. І.

Визначено сучасні детермінанти регіонального розвитку, основною метою якого є стабільне покращення якості життя усіх верств населення. Детермінанти регіонального розвитку було поділено, з одного боку, на локальні, регіональні, національні та глобальні, а з іншого – на індивідуальні, корпоративні, галузеві, макроекономічні. Визначено, що для досягнення головної мети регіонального розвитку при розробці механізмів та інструментів забезпечення регіонального розвитку доцільно брати до уваги зазначені детермінанти. Розглянуто ефективні інструменти та належні механізми забезпечення регіонального розвитку, що лежать у його основі, зокрема, механізми співробітництва з громадськістю, стимулювання розвитку економічно пов'язаних бізнес-кластерів і м'якої інфраструктури, механізми підтримки малого бізнесу та розвитку робочої сили, стратегії формування сприятливого місцевого ділового клімату.

Ключові слова: регіональний розвиток, детермінанти розвитку, якість життя.

СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

УДК 332.1

Стукало Н. В.
Деркач Н. И.

Определены современные детерминанты регионального развития, основной целью которого является стабильное улучшение качества жизни всех слоев населения. Детерминанты регионального развития были разделены, с одной стороны, на локальные, региональные, национальные и глобальные, а с другой – на индивидуальные, корпоративные, отраслевые, макроэкономические. Определе-

но, что для достижения главной цели регионального развития при разработке механизмов и инструментов обеспечения регионального развития целесообразно принимать во внимание указанные детерминанты. Рассмотрены эффективные инструменты и надлежащие механизмы обеспечения регионального развития, лежащие в его основе, в частности, механизмы сотрудничества с общественностью, стимулирование развития экономически связанных бизнес-кластеров и мягкой инфраструктуры, механизмы поддержки малого бизнеса и развития рабочей силы, стратегии формирования благоприятного местного делового климата.

Ключевые слова: региональное развитие, детерминанты развития, качество жизни.

MODERN DETERMINANTS OF REGIONAL DEVELOPMENT

UDC 332.1

N. Stukalo
N. Derkach

Modern determinants of regional development, the aim of which is sustainable improvement of all social groups of people life quality, have been defined in the article. The determinants were divided into local, regional, national, global – on one hand, and into individual, corporate, regional, macroeconomic – on the other hand. It was determined that in order to achieve the main purpose of regional development the above-mentioned determinants should be taken into account while developing the mechanisms and instruments of providing this development. The effective instruments and proper mechanisms which are the basis of regional development have been considered. Among them are public relations, stimulating the development of business clusters and soft infrastructure, mechanisms of small business supporting and manpower development, strategies of forming the propitious local business climate.

Key words: regional development, determinants of development, life quality.

Кризові та посткризові умови функціонування як національних економік, так і світового господарства у цілому, змушують науковців, практиків, урядовців шукати нові, переглядати і вдосконалювати старі механізми та інструменти забезпечення економічного розвитку. З метою оперативного реагування на виклики глобалізації активний пошук ведеться не тільки на міжнародному і національному, але й на місцевому рівнях. Динамізм сучасних глобальних і національних економічних та фінансових умов висуває нові вимоги до регіонів і робить виклик місцевій владі. Зростання добробуту місцевого населення, успіх регіональної політики розвитку цілковито залежать від здатності місцевої влади та громади адаптуватися до умов, що постійно змінюються, формувати довготривалу стратегію сталого розвитку регіону, ефективно використовувати природні переваги регіону та компенсувати існуючі кліматичні, демографічні та інші недоліки та перешкоди.

Актуальність дослідження проблем регіонального розвитку та пошуку шляхів їх вирішення привер-

тає увагу як вітчизняних, так і закордонних науковців. Зокрема, доцільно відзначити праці Р. Бінгема, Ед. Гілла, С. Вайта, Г. Свінбурна, П. Круша, В. Куйбіди, А. Ткачука, Т. Забуковець-Ковачича та ін. У роботах зазначених фахівців досліджуються: світовий досвід реалізації регіональної політики, пошук механізмів фінансування регіонального розвитку, особливості його правового регулювання, методи регіональних досліджень. Разом з тим ще й досі не проведена систематизація сучасних детермінант регіонального розвитку.

Метою даної статті є визначення та систематизація сучасних детермінант регіонального розвитку, а також механізмів та інструментів його забезпечення.

Відповідно до філософського словника [1], розвиток – це "незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів". Тільки одночасна наявність усіх вищезгаданих властивостей – незворотності, спрямованості, закономірності – виділяє розвиток серед усіх інших змін. У результаті

розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури. Основними типами розвитку є еволюція та революція, а також прогрес і регрес. Інколи автори розуміють розвиток як "здійснення зміни на краще" [1], що безумовно звужує дане поняття, але враховує його тлумачення економістами як забезпечення зростання соціального, економічного, екологічного добробуту та якості життя громадян. Розвиток економіки передбачає закономірний процес кількісно-якісних змін у межах економічної системи, її перехід у нову якість, досконалішу форму [2, с. 4]. Цікавим є те, що Економічна енциклопедія відрізняє розвиток економіки та економічний розвиток, який розуміється як незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва [3, с. 283]. З іншого боку, економічний розвиток розуміється як процес створення робочих місць і матеріальних цінностей через мобілізацію людських, фінансових, грошових, фізичних та природних ресурсів для виготовлення ринкових товарів та послуг [3]. Отже, під розвитком економіки, як правило, розуміють незворотний, спрямований, закономірний еволюційний прогрес суспільства.

До середини ХХ сторіччя планування та забезпечення розвитку було прерогативою центральних органів влади. У першій половині ХХ сторіччя уряди країн світу застосовували переважно "галузевий" підхід до розвитку на основі єдиних для всієї країни загальнонаціональних програм. У 1950-х та 1960-х роках почали занепадати старі галузі промисловості та "галузєва" політика урядів спрямовувалася на їх підтримку [4, с. 5]. Згодом пріоритети урядової політики змінилися, оскільки була визнана наявність диспропорцій регіонального розвитку, виявлені специфічні проблеми окремих регіонів, а отже, доведена доцільність індивідуального підходу до розвитку кожного регіону. В основу сучасної урядової політики покладені підходи "регіонального розвитку", що передбачають задоволення широкого кола потреб окремих територій і формування умов до розвитку даних територій.

Разом з тим виникає потреба у впорядкуванні понятійно-термінологічного апарату регіонального розвитку і розмежуванні окремих понять, що вживаються у даному контексті. Сьогодні в економічній термінології використовуються такі поняття, як "регіональний розвиток", "місцевий економічний розвиток", окрім того, слід звернути увагу на особливості вживання понять "територія" та "регіон".

Під регіоном розуміють "територію країни із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної та регіональних економік, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини" [2, с. 5]. Таким чином, до основних критеріїв виокремлення регіону

відносяться спільність народногосподарських та регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб'єктів господарювання, об'єднаних регіональними економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами, у результаті яких утворюється регіональний тип відтворення соціальної системи.

Досліджуючи особливості територіально-адміністративного устрою держави, особливості соціально-економічного функціонування окремих територій, формування державної політики у цій сфері, науковці спираються на теорії регіонального розвитку, зокрема, посткейнсіанську теорію, неокласичний регіональний підхід, теорію незбалансованого розвитку, суспільні теорії регіоналізму, технологічні теорії [3, с. 164]. В основі усіх цих теорій лежить питання ступеня втручання держави у розвиток регіонів. Так, основою посткейнсіанської теорії є постулат щодо необхідності державного регулювання регіонального розвитку з метою вирівнювання регіональних диспропорцій і стимулювання приватного інвестування у розвиток депресивних територій. На користь активного втручання держави у регіональний розвиток виступають і прихильники теорії незбалансованого розвитку, які вважають, що відсутність державного регулювання даних процесів призведе до суттєвого зростання розбіжностей у рівні соціально-економічного розвитку окремих регіонів. На відміну від попередніх теорій неокласичний регіональний підхід як основну рушійну силу регіонального розвитку та подолання регіональних диспропорцій розглядає ринкові сили та вільний нерегульований ринок, які з плином часу призведуть до природного перерозподілу інвестиційних коштів і вирівнювання регіональних можливостей. Формування суспільних теорій регіоналізму було викликано необхідністю дослідження конфлікту загальнодержавних і регіональних інтересів, а також потребою справедливого перерозподілу ресурсів і владних функцій між центральною та місцевою владою. Технологічні теорії аргументують доцільність створення регіональних центрів (зон) концентрації технологічного і соціально-економічного розвитку, зокрема технополісів, вільних економічних зон тощо.

Очевидним є факт, що у чистому вигляді жодна з цих теорій не матиме ефективного застосування на практиці. Сучасна регіональна політика кожної окремої держави ґрунтується на поєднанні вищезгаданих теорій та інтегруванні їх постулатів. Проте акценти поступово зміщуються у бік підвищення ролі місцевої влади, зростання її соціально-економічної активності, відповідальності за регіональний розвиток з урахуванням місцевих потреб і можливостей, здатності регіонів до саморозвитку територій. Отже, поступово формується парадигма нового регіоналізму.

З іншого боку, у сучасній економічній термінології часто вживається термін "місцевий економіч-

ний розвиток". Фахівці Світового банку [5] відзначають, що метою місцевого економічного розвитку (МЕР) є формування економічного потенціалу населеної місцевості з метою покращення економічного майбутнього та підвищення рівня життя усього населення. Для досягнення цієї мети різні організації, установи та підприємства, як державні, так і недержавні, співпрацюють для економічного зростання та створення зайнятості. В основі розробки і впровадження сильної стратегії місцевого економічного розвитку повинні лежати унікальні місцеві умови, аналіз слабких і сильних сторін, загроз і перспектив даної території. Ефективність реалізації даної стратегії досягається шляхом партнерства місцевих органів влади, бізнесу та широкої громадськості.

Вважається, що у світовій практиці МЕР почали застосовувати ще на початку 70-х років минулого сторіччя, коли місцеві органи управління зрозуміли свою роль в укріпленні економічної життєздатності окремих територій. Хоча слід зауважити, що ще у 1926 році менеджери промислових парків США створили Американську асоціацію економічного розвитку, яка займається саме місцевим економічним розвитком, а у 1937 році у Міссісіпі держава вперше випустила облігації промислового розвитку [6, с. 3]. З того часу стратегічне планування МЕР стає дедалі важливішим видом діяльності в усіх регіонах по всьому світу. На різних етапах еволюції МЕР розвивалися різні механізми та інструменти його забезпечення. Так, до початку 80-х років ХХ сторіччя основними інструментами забезпечення МЕР були крупні гранти, субсидійовані інвестиції в інфраструктуру, пільгові кредити для виробничих інвестицій, зменшення виробничих витрат, звуження ставок оподаткування. Таким чином, акцент робився на залучення зовнішніх (не місцевих) інвестицій у виробничий комплекс території та створення твердої інфраструктури. У 80-х – 90-х роках ХХ сторіччя акцент змістився у бік внутрішніх інвестицій, які спрямовувалися у конкретні галузі, на фоні збереження і зростання існуючих місцевих підприємств. Прямі платежі окремим суб'єктам бізнесу, бізнес-інкубатори, технічне консультування, підтримка малого бізнесу стали пріоритетними інструментами місцевого економічного розвитку. З кінця 1990-х років почали формуватися сприятливий діловий клімат, розвиватися так звана м'яка інфраструктура (обмін знаннями, раціоналізація регулювання, розвиток людських ресурсів) і партнерські відносини між державою та бізнесом, зростати якість життя місцевого населення, покращуватися умови роботи для інвесторів. Інвестиції набули цілеспрямованого характеру, виходячи з місцевих порівняльних переваг. Серед інструментів МЕР вирішальної ролі набули інтегровані стратегії щодо формування сприятливого ділового клімату конкретної місцевості, заходи стимулювання розвитку місцевих компаній, створення економічно пов'язаних бізнес-кластерів, ініціювання регіональних і місцевих програм економічного розвитку.

У даній роботі будемо вживати більш широкий за змістом та економічною сутністю термін "регіональний розвиток".

У сучасних умовах регіональний розвиток знаходиться під впливом детермінантів різного рівня: з одного боку, глобальних, національних, регіональних, локальних, а з іншого – макроекономічних, галузевих, корпоративних, індивідуальних (рисунк). Ці детермінанти здійснюють потужний вплив на розвиток регіонів та унеможливають формування ефективної регіональної політики без їх урахування.

Локальні детермінанти регіонального розвитку включають якість місцевого управління, регіональну інфраструктуру, рівень охорони здоров'я, забезпечення освіти та безпеки, наявність місцевих умов для розвитку. Очевидним є факт, що розвиток будь-якої території, населеного пункту залежить від таких факторів, як: наявність житлових фондів, достатність і розгалуженість мереж енерго- та водопостачання, розвиненість транспортної інфраструктури та телекомунікаційних мереж, наявність закладів освіти та охорони здоров'я, якісних та кваліфікованих кадрів. Критичне значення має наявність послуг для бізнесу, належних зв'язків між бізнесом, освітою та наукою, а також здатність місцевої влади продукувати сприятливе середовище для розвитку бізнесу, бажання спростити процедури для бізнесу. Ключовою локальною детермінантою регіонального розвитку є репутація регіону як сприятливого для ведення бізнесу.

Урахування локальних детермінант є необхідною, але недостатньою вимогою для формування ефективної регіональної політики, оскільки кожна конкретна територія не є ізольованою та самодостатньою. Території та регіони конкурують за залучення інвестицій, знаходяться у постійній взаємодії та співробітництві як між собою, так і з центральними органами влади. Звичайно, конкурентоспроможність регіону визначається, насамперед, його місцевими умовами, але, з іншого боку, наявність потужних регіонів-конкурентів, їх відкритість до між-регіонального співробітництва, рівень розвиненості їх інфраструктури, економіки, ресурсної бази багато в чому визначають розвиток регіонів-сусідів.

Національні детермінанти переважно включають законодавчі та регуляторні чинники, оскільки політика регіонального розвитку є частиною загальнодержавної економічної політики. Окрім того, регіон розвивається у політичному та економічному середовищі держави. Державна податкова, бюджетна, грошово-кредитна політики визначають умови та напрями подальшого розвитку регіону. Національні детермінанти стають ключовими чинниками розвитку регіонів в умовах високої централізації державного управління. Разом з тим чим більше децентралізовані функції держави, тим менший вплив здійснюють детермінанти цього рівня на регіональний розвиток.

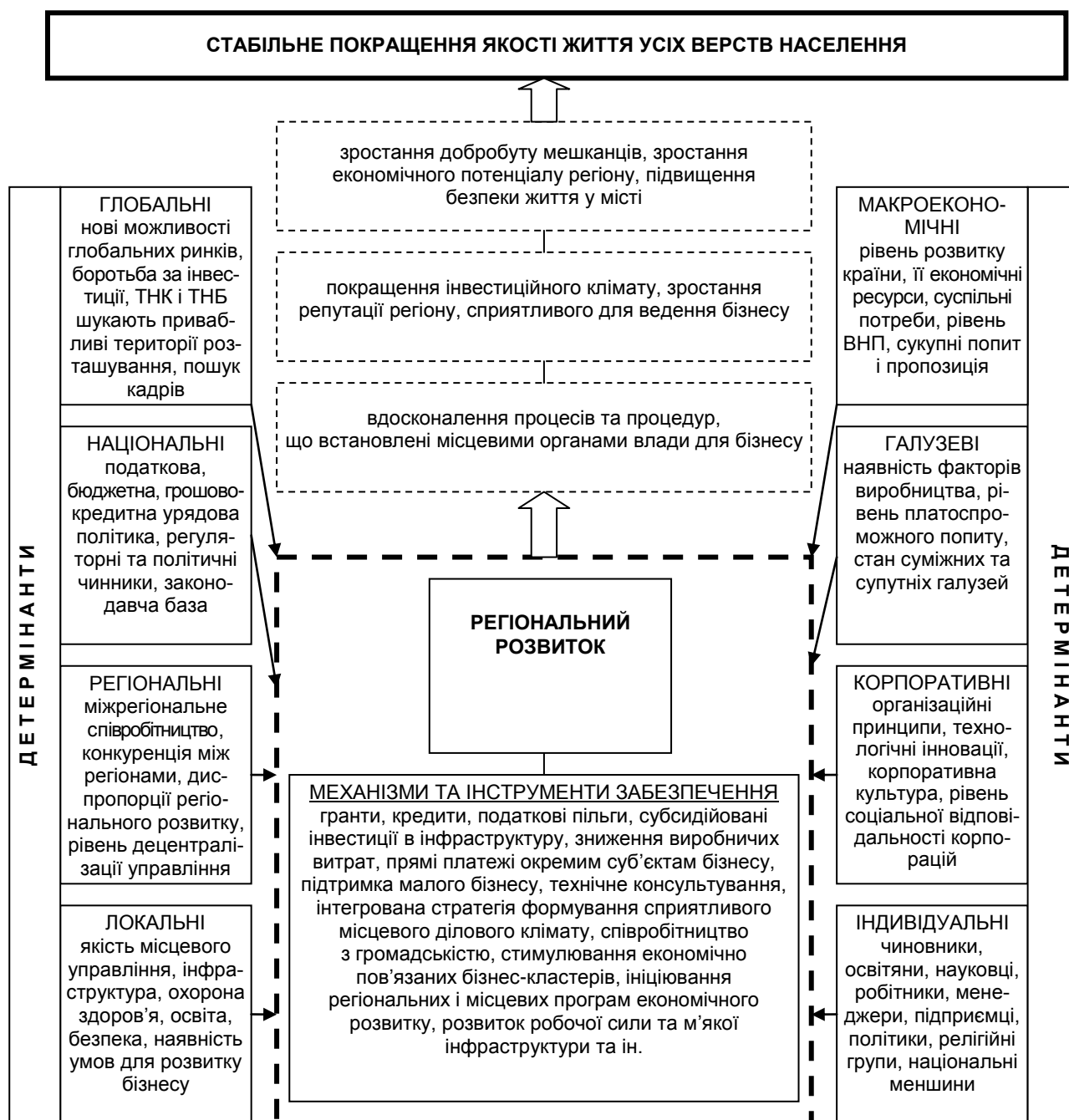

Рис. Регіональний розвиток: цілі, механізми, інструменти, детермінанти

Глобалізаційні процеси стали невід'ємною частиною економічного, фінансового, політичного, соціального розвитку як держав світу, так і їх окремих територій і регіонів. Вплив глобальних детермінантів на регіональний розвиток виявляється через діяльність транснаціональних банків і корпорацій, створення нових інвестиційних можливостей та існування потенційних загроз глобального ринку. Зокрема, глобальна фінансова криза 2007 – 2008 років поставила місцеву владу перед необхідністю пошуку альтернативних джерел доходів до місцевих бюджетів.

Інша група детермінантів включає індивідуальні, корпоративні, галузеві та макроекономічні фактори. Рівень кваліфікації, освіченості та порядності місцевих чиновників, якість менеджменту та кадрового потенціалу регіону в усіх сферах: науці, освіті, виробництві, підприємницьких структурах, є чи не найважливішими чинниками регіонального розвитку. З іншого боку, корпоративні детермінанти, зокрема, організаційні принципи, технологічні інновації, корпоративна культура, рівень соціальної відповідальності корпорацій здійснюють потужний вплив

на розвиток регіонів. Галузеві детермінанти включають наявність факторів виробництва, рівень платоспроможного попиту, стан суміжних та супутніх галузей. Рівень розвитку країни, її економічні ресурси, суспільні потреби, рівень ВНП, сукупні попит і пропозиція формують макроекономічні детермінанти.

В основі регіонального розвитку лежать ефективні інструменти та належні механізми його забезпечення. Слід звернути увагу на розробку механізмів співробітництва з громадськістю, стимулювання розвитку економічно пов'язаних бізнес-кластерів і м'якої інфраструктури, механізми підтримки малого бізнесу та розвитку робочої сили, стратегії формування сприятливого місцевого ділового клімату тощо.

Таким чином, сучасний регіональний розвиток знаходиться під впливом численних детермінантів, які можна поділити, з одного боку, на локальні, регіональні, національні та глобальні, а з іншого – на індивідуальні, корпоративні, галузеві та макроекономічні. Для досягнення головної мети регіонального розвитку – стабільного покращення життя усіх верств населення – при розробці механізмів та інструментів забезпечення регіонального розвитку доцільно брати до уваги вищезазначені детермінанти, що дозволить сформулювати збалансовану політику регіонального розвитку та забезпечити її ефективну імплементацію.

Література: 1. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с. 2. Куйбіда В. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич ; за заг. ред. Р. Ткачука. – К. : Леста, 2010. – 224 с. 3. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2002. – 952 с. 4. Бінгем Р. Фінансування економічного розвитку / Бінгем Річард, Гілл Едвард, Вайт Сем міс ; пер. з англ. Г. Пехник та В. Дегтярьова. – Львів : Літопис, 2003. – 416 с. 5. Круш П. В. Сучасні методи регіональних досліджень [Електронний ресурс] / Круш П. В. // Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/11380811/ekonomika/suchasni_metodi_regionalnih_doslidzen. 6. Свинбурн Г. Местное экономическое развитие. Краткий справочник / Свинбурн Гвен. – Вашингтон : Всемирный банк, 2006. – 14 с.

References: 1. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar / redkol. : S. S. Averintsev i dr. – 2-e izd. – M. : Sovetskaya entsiklopediya, 1989. – 815 p. 2. Kuibida V. Pehionalna polityka: pravove rehuliuвання. Svitoviy ta ukrainnyi dosvid / V. Kuibida, A. Tkachuk, T. Zabukovets-Kovachich ; za zah. red. R. Tkachuka. – K. : Lesta, 2010. – 224 p. 3. Ekonomichna entsyklopediia : u 3 vol. Vol. 3 / redkol. : S. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. – K. : Akademiia, 2002. – 952 p. 4. Binhem R. Finansuvannia ekonomichnoho

rozvytku / Binhem Richard, Hill Edvard, Vait Sem mis ; per. z anhl. H. Pekhnyk ta V. Dehtiarova. – Lviv : Litopys, 2003. – 416 p. 5. Krush P. V. Suchasni metody rehionalnykh doslidzhen [Elektronnyi resurs] / Krush P. V. // Natsionalna ekonomika: pehionalnyi ta munitsypalny riven. – Rezhym dostupu : http://pidruchniki.ws/11380811/ekonomika/suchasni_metodi_regionalnih_doslidzen. 6. Svinburn G. Mestnoe ekonomicheskoe razvitie. Kratkiy spravochnik / Svinburn Gven. – Vashington : Vsemirnyy bank, 2006. – 14 p.

Інформація про авторів

Стукало Наталія Вадимівна – докт. екон. наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки і світових фінансів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (49050, м. Дніпропетровськ, вул. Наукова, 13, корп. 9, к. 412, e-mail: int_finance@i.ua).

Деркач Микола Іванович – докт. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки і світових фінансів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (49050, м. Дніпропетровськ, вул. Наукова, 13, корп. 9, к. 412, e-mail: int_finance@i.ua).

Информация об авторах

Стукало Наталья Вадимовна – докт. екон. наук, профессор, заведующая кафедрой международной экономики и мировых финансов Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (49050, г. Днепропетровск, ул. Научная, 13, корп. 9, к. 412, e-mail: int_finance@i.ua).

Деркач Николай Иванович – докт. екон. наук, доцент кафедра международной экономики и мировых финансов Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (49050, г. Днепропетровск, ул. Научная, 13, корп. 9, к. 412, e-mail: int_finance@i.ua).

Information about the authors

N. Stukalo – Doctor of Economics, Professor, Head of International Economics and World Finance Department, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (13, Naukova Str., building 9, room 412, 49050, Dnipropetrovsk, e-mail: int_finance@i.ua).

N. Derkach – Doctor of Economics, Professor of International Economics and World Finance Department, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (13, Naukova Str., building 9, room 412, 49050, Dnipropetrovsk, e-mail: int_finance@i.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Гавкалова Н. Л.

Стаття надійшла до ред.
10.07.2012 р.

ОБҐРУНТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ У МАЛОМУ БІЗНЕСІ

УДК 338.24:658.5

Крекотун С. А.

Визначено роль обґрунтування господарських рішень в управлінні підприємствами малого бізнесу, його місце у функціональній структурі системи управління підприємством. Розглянуто особливості прийняття господарських рішень у малому бізнесі та пов'язані з ними проблеми забезпечення ефективності господарських рішень, що приймаються підприємцями. Визначено основні етапи процесу обґрунтування та прийняття господарських рішень на малих підприємствах. Розглянуто методи аналізу в процесі обґрунтування господарських рішень. Показано необхідність застосування системи підтримки прийняття рішень на підприємствах малого бізнесу.

Ключові слова: господарські рішення, планування, малий бізнес.

ОБОСНОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РЕШЕНИЙ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ

УДК 338.24:658.5

Крекотун С. А.

Определены роль обоснования хозяйственных решений в управлении предприятиями малого бизнеса, его место в функциональной структуре системы управления предприятием. Рассмотрены особенности принятия хозяйственных решений в малом бизнесе и связанные с этим проблемы обеспечения эффективности принимаемых хозяйственных решений. Определены основные этапы процесса обоснования и принятия хозяйственных решений на малых предприятиях. Рассмотрены методы анализа в процессе обоснования хозяйственных решений. Показана необходимость применения системы поддержки принятия решений на предприятиях малого бизнеса.

Ключевые слова: хозяйственные решения, планирование, малый бизнес.

SUBSTANTIATION OF ECONOMIC DECISIONS IN THE SMALL-SCALE BUSINESS

UDC 338.24:658.5

S. Krekotun

The role of economic decisions substantiation concerning small-scale business enterprise management, its place in functional structures of an enterprise control system have been defined. Features of economic decision-making within a small-scale business as well as problems related to efficiency of accepted economic decisions have been considered. The basic stages of process of economic decisions substantiation and of decision-making at small enterprises are defined. Methods of the

analysis in the course of economic decisions substantiation are considered. The necessity of application of decision-making support system at the small-scale business enterprises is shown.

Key words: economic decisions, planning, small-scale business.

Формування господарського рішення – складова частина господарської діяльності та обов'язковий елемент реалізації управлінського впливу на процеси руху ресурсів суб'єкта господарювання [1]. Господарські рішення включають виробничі, фінансові, кадрові, маркетингові, управлінські рішення, результати впровадження яких визначають ефективність подальшої господарської діяльності підприємства. Особливу роль має обґрунтування господарських рішень у малому бізнесі, де від якості рішення залежить виживання малого підприємства.

Теоретичні аспекти обґрунтування господарських рішень знайшли відображення в працях Р. Акоффа, І. Ансоффа, О. Віханського, В. Герасимчука, О. Градова, Ф. Котлера, М. Портера, З. Шершньової та ін. Окремі практичні проблеми формування та прийняття господарських рішень на підприємствах висвітлено в роботах таких дослідників, як: А. Терехух, Т. Зубко, Е. Легостаєва, С. Шубіна, М. Пивоваров, А. Шаповалов, Г. Семенов, О. Ярошевська, А. Кушик, О. Соломенко, О. Виноградов, Л. Матвійчук, І. Хома, Д. Пиріг, С. Козловський, Ю. Герасименко, Н. Савченко та ін. Проте комплексне дослідження основних проблем прийняття господарських рішень саме в малому бізнесі з урахуванням українських реалій все ще потребує серйозної уваги науковців.

Метою статті є дослідження проблем обґрунтування господарських рішень у малому бізнесі в Україні.

Сутність господарського рішення залежить від етапу його прийняття чи реалізації. На етапі вибору й ухвалення – це процес визначення найкращого з альтернативних варіантів, на етапі реалізації – результат вибору способу впливу на ресурс для вирішення задачі [1].

Процес управління господарською діяльністю малого підприємства можна представити у вигляді ланцюжка основних функцій: планування, облік, контроль, аналіз, регулювання. Прийняття господарських рішень відбувається лише в процесі планування та регулювання, що пов'язані між собою двостороннім зв'язком. Функції обліку, контролю та аналізу мають призначенням підготовку інформації для прийняття рішення.

Отже, прийняття господарських рішень – ключова фаза планування (вибір та ухвалення рішення) й регулювання (вибір способу впливу на ресурс) у малому бізнесі. При цьому за часовим горизонтом прийнято виділяти стратегічне, поточне (тактичне) та оперативне планування господарської діяльності підприємства. Функція регулювання взаємодіє лише з результатами оперативного планування.

Вибір стратегічної альтернативи передбачає обґрунтування відповідного господарського рішення, що передбачає необхідність урахування фактичного стану підприємства, перспектив розвитку, визначення найбільш вразливих місць, можливих виходів з існуючого стану [2]. Кожне стратегічне рішення приймається на основі результатів комплексного стратегічного аналізу, що виконує також діагностичну, описову та прогнозну функції [3]. Одним з ефективних методів стратегічного аналізу є SWOT-аналіз, що дозволяє визначити сильні й слабкі сторони підприємства. Відсутність SWOT-аналізу на етапі обґрунтування стратегічного рішення несе ризик прийняття економічно неефективної стратегії. Зростаюча невизначеність майбутнього в малому бізнесі потребує прийняття таких стратегічних господарських рішень, щоб залишалася свобода вибору під час прийняття наступного рішення. Відтак система стратегічних господарських рішень малого підприємства повинна розкриватися через відповідну сукупність правил, процедур і алгоритмів [4]. Проте ці правила можуть виявитися занадто складними для малого підприємця, що не має відповідного фаху та рівня освіти.

На етапі прийняття тактичних (поточних) господарських рішень провідну роль здобуває фінансовий аналіз, предметом якого є фінансові ресурси малого підприємства, їх формування та використання. Фінансовий аналіз надає підприємцю об'єктивну і точну оцінку фінансового стану малого підприємства [5]. Ефективність комплексного фінансового аналізу забезпечується доцільністю та обґрунтованістю його інструментарію, що представлений такими формалізованими методиками, як: ранжування показників; розрахунок інтегрального показника; порівняння розрахункових показників з еталонними величинами [6]. Ці методики також є досить складними і потребують відповідного досвіду використання.

Отже, більшість малих підприємств не мають змоги самостійно забезпечити високу ефективність господарських рішень, що приймаються ними, та потребують допомоги.

Особливістю малого бізнесу є виконання функцій управління власником малого підприємства, який одночасно є менеджером, економістом, маркетологом, юристом, фінансистом і приймає відповідні рішення. Це обумовлює швидкість прийняття господарських рішень, гнучкість, мобільність, здатність швидко пристосовуватись до змін ринкового попиту. Водночас керівник-власник малого підприємства – несе персональну майнову відповідальність за результати прийнятого господарського рішення. Але з огляду на обмеженість ресурсів він часто не володіє

достатньою маркетинговою інформацією, не проводить власних досліджень ринку та не отримує інформації від спеціалізованих організацій [7]. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом створення спеціальних консалтингових організацій для допомоги малому бізнесу, причому вартість таких послуг має бути доступною для малих підприємств. І дуже потрібна державна допомога, як організаційна, так і фінансова.

Важливими елементами процесу обґрунтування господарського рішення на етапі діагностики є оцінювання меж, масштабів та рівня поширення проблеми; на етапі обґрунтування – оцінювання різних варіантів вирішення проблеми, на етапі прийняття рішення – оцінювання очікуваних наслідків від його реалізації [8]. Необхідною умовою прийняття оптимального рішення є наявність критеріїв оцінки альтернативних варіантів та розташування їх у послідовності переваги [9]. Стосовно таких критеріїв наразі немає одночасного загальноприйнятого підходу, тому вибір критеріїв оцінки варіантів рішень залежить від специфіки конкретного малого підприємства.

Система прийняття господарських рішень на малому підприємстві має забезпечувати його гнучку адаптацію до змін зовнішнього середовища. Діяльність підприємства характеризується тісними зв'язками з партнерами по бізнесу, що дозволяє певною мірою спрогнозувати їхню поведінку. При цьому важливого значення набуває оцінка загроз, пов'язаних з діловим середовищем та інфраструктурою бізнесу. Зміна умов співпраці, порушення термінів або невиконання зобов'язань створюють ризикову ситуацію [7]. Зона взаємодії бізнес-партнерів є зоною трансакції, в якій відбувається взаємне погодження їх інтересів, що супроводжується взаємними поступками. Результатом взаємодії є укладання угоди, що завжди передбачає зміну параметрів окремих ресурсів [1]. Укладання такої комерційної угоди завжди потребує глибокого обґрунтування господарського рішення, від якого практично залежить виживання малого підприємства.

Особливо слід виділити рішення стосовно інноваційної діяльності. Конкурентні відносини стимулюють малі підприємства до розробки і реалізації інноваційних проектів, що містять високий рівень ризику, який визначається імовірністю втрати при вкладенні інвестицій у дослідження, розробки, виробництва нових товарів і послуг, які можуть не знайти очікуваних потреб на ринку; нової техніки і технологій, управлінських інновацій, що не матимуть очікуваного ефекту.

Малий бізнес використовує такі методи управління рівнем ризику, як ухилення від ризику, локалізація, дисипація та компенсація ризику. Ефективне рішення щодо проекту можливе лише за умови синтезу методів кількісного та якісного аналізу ризику, сутність яких полягає в ідентифікації можливих видів ризику, відборі з них найбільш значимих, розрахунку рівня ризику та меж впливу, оцінці величини максимальних втрат, проведенні факторного

аналізу чинників, які впливають на ризик, виявленні можливих шляхів зниження його рівня [10]. Управління ризиком є невід'ємною складовою сучасного менеджменту, проте в малому бізнесі найчастіше ці рішення приймаються інтуїтивно.

Для прийняття обґрунтованого господарського рішення в малому бізнесі підприємцю потрібно враховувати багато чинників, які складним чином взаємодіють між собою. Проте людина, як правило, спроможна одночасно оперувати не більше ніж 7 – 9 величинами. Тому необхідно застосовувати системи підтримки прийняття рішень (СППР), які використовують дані і моделі, призначені для допомоги людині під час прийняття рішень, підтримують, а не замінюють прийняття рішень людиною. Відтак підприємці (менеджери) суттєво зменшують час та ризикованість прийняття управлінських рішень. Саме тому питання побудови зручних та ефективних СППР цікавлять нині як науковців, так і представників малого бізнесу [11].

СППР передбачає наявність підсистем керування базою даних, керування моделлю й інтерфейсом користувача. Основним елементом СППР є база даних, забезпечена джерелами, каналами й засобами актуалізації інформації. Доведення інформації до користувача здійснюється за допомогою інтерфейсу. Ефективність рішень забезпечує відповідна економіко-математична модель оцінки бізнес-середовища [11]. Визначальним фактором функціонування СППР є інформаційні ресурси, в яких значне місце займає облікова інформація, зокрема бухгалтерська. Важливим недоліком традиційної системи бухгалтерського обліку є її перевантаженість надлишковою інформацією, тому для прийняття господарських рішень має використовуватися тільки інформація, що безпосередньо впливає на фінансово-господарські процеси малого підприємства [12]. Вибір та обробка такої інформації є складним завданням інформаційного менеджменту, якому в сучасному малому бізнесі дуже часто не приділяється належної уваги.

Таким чином, обґрунтування господарських рішень у малому бізнесі є функцією, що визначає не тільки економічну ефективність, а й саме виживання підприємства. Господарські рішення приймаються на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях управління під час планування та регулювання діяльності підприємства. Необхідною умовою правильного обґрунтування рішення є застосування комплексного аналізу альтернатив. Специфіка малого бізнесу обумовлює обмеженість ресурсів управління, тому важливим фактором ефективної організації обґрунтування господарських рішень стає використання СППР, що мають необхідну базу даних, інтерфейс та алгоритмічне забезпечення.

Література: 1. Терехух А. А. Концептуальні засади формування господарських рішень / Терехух А. А. // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3(105). – С. 179–

186. 2. Zubko T. L. Alhorytm obhruntuvannia stratehichnykh rishen' protsesiv rozvytku / Zubko T. L. // *БізнесІнформ*. – 2010. – № 4(2). – С. 31–35. 3. Legostayeva E. A. Rоль stratehicheskogo analiza v protsesse prinyatiya upravlencheskikh resheniy / Legostayeva E. A., Shubina S. V. // *БізнесІнформ*. – 2010. – № 1. – С. 126–130. 4. Pivovarov M. G. SWOT-analiz proizvodstvenno-khozyaystvennoy deyatelnosti malykh predpriyatiy / Pivovarov M. G., Shapovalov A. M. // *Вісник економічної науки України*. – 2010. – № 2. – С. 109–113. 5. Semenov H. A. Diahnostyka finansovo-ekonomichnogo stanu pidpriyemstva / Semenov H. A., Yaroshevska O. V. // *Вісник економічної науки України*. – 2011. – № 1. – С. 136–141. 6. Kushyk A. P. Otsinka diyalnosti pidpriyemstva v umovakh nestabilnogo biznes-sередовища / Kushyk A. P. // *Вісник Запорізь. нац. ун-ту. Екон. науки*. – 2010. – № 1(5). – С. 26–32. 7. Solomenko O. Ye. Informatsiine zabezpechennia upravlinnia ryzykovoio situatsiieiu na malomu pidpriyemstvi / Solomenko O. Ye., Vynogradov O. A. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 4(106). – Pp. 144–149. 8. Matviichuk L. O. Osoblyvosti pryiniattia upravlinskykh rishen u protsesiv optymizatsii struktury kapitalu mashynobudivnykh pidpriyemstv / Matviichuk L. O. // *Вісник Запорізь. нац. ун-ту. Екон. науки*. – 2010. – No. 2(6). – Pp. 41–45. 9. Khoma I. B. Integratsiia kryteriiv pryiniattia optymalykh ekonomichnykh rishen na pidpriyemstvakh mashynobudivnoi haluzi / Khoma I. B. // *Вісник нats. un-tu "Lvivska politekhnika"*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*. – 2009. – No. 640. – Pp. 425–433. 10. Pyrih D. Z. Urakhuvannia ryzykiv v otsintsi ekonomichnoi efektyvnosti innovatsiinykh proektiv malykh pidpriyemstv / Pyrih D. Z. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 7(109). – Pp. 144–152. 11. Kozlovskiy S. V. Kontseptualni zasady pobudovy systemy pidtrymky pryiniattia investytsiinykh rishen v ahropromyslovomu kompleksі Ukrainy / Kozlovskiy S. V., Herasymenko Yu. V., Kozlovskiy V. O. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 5(107). – Pp. 263–275. 12. Savchenko N. M. Informatsiine zabezpechennia pryiniattia upravlinskykh rishen / Savchenko N. M. // *Вісник Zhytomyr. derzh. technol. un-tu. Екон. науки*. – 2010. – No. 4(54). – Pp. 286–287.

References: 1. Terebukh A. A. Kontseptualni zasady formuvannia hospodarskykh rishen / Terebukh A. A. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 3(105). – Pp. 179–186. 2. Zubko T. L. Alhorytm obhruntuvannia stratehichnykh rishen protsesiv rozvytku / Zubko T. L. // *BiznesInform*. – 2010. – No. 4(2). – Pp. 31–35. 3. Legostayeva E. A. Rol stratehicheskogo analiza v protsesse prinyatiya upravlencheskikh resheniy / Legostayeva E. A., Shubina S. V. // *BiznesInform*. – 2010. – No. 1. – Pp. 126–130. 4. Pivovarov M. G. SWOT-analiz proizvodstvenno-khozyaystvennoy deyatelnosti malykh predpriyatiy / Pivovarov M. G., Shapovalov A. M. // *Вісник економічної науки України*. – 2010. – No. 2. – Pp. 109–113. 5. Semenov H. A. Diahnostyka finansovo-ekonomichnogo stanu pidpriyemstva / Semenov H. A., Yaroshevska O. V. // *Вісник економічної науки України*. – 2011. – No. 1. – Pp. 136–141. 6. Kushyk A. P. Otsinka diialnosti pidpriyemstva v umovakh nestabilnogo biznes-

seredovyshcha / Kushyk A. P. // *Вісник Zaporiz. nats. un-tu. Екон. науки*. – 2010. – No. 1(5). – Pp. 26–32. 7. Solomenko O. Ye. Informatsiine zabezpechennia upravlinnia ryzykovoio situatsiieiu na malomu pidpriyemstvi / Solomenko O. Ye., Vynogradov O. A. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 4(106). – Pp. 144–149. 8. Matviichuk L. O. Osoblyvosti pryiniattia upravlinskykh rishen u protsesiv optymizatsii struktury kapitalu mashynobudivnykh pidpriyemstv / Matviichuk L. O. // *Вісник Запорізь. нац. ун-ту. Екон. науки*. – 2010. – No. 2(6). – Pp. 41–45. 9. Khoma I. B. Integratsiia kryteriiv pryiniattia optymalykh ekonomichnykh rishen na pidpriyemstvakh mashynobudivnoi haluzi / Khoma I. B. // *Вісник нats. un-tu "Lvivska politekhnika"*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*. – 2009. – No. 640. – Pp. 425–433. 10. Pyrih D. Z. Urakhuvannia ryzykiv v otsintsi ekonomichnoi efektyvnosti innovatsiinykh proektiv malykh pidpriyemstv / Pyrih D. Z. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 7(109). – Pp. 144–152. 11. Kozlovskiy S. V. Kontseptualni zasady pobudovy systemy pidtrymky pryiniattia investytsiinykh rishen v ahropromyslovomu kompleksі Ukrainy / Kozlovskiy S. V., Herasymenko Yu. V., Kozlovskiy V. O. // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2010. – No. 5(107). – Pp. 263–275. 12. Savchenko N. M. Informatsiine zabezpechennia pryiniattia upravlinskykh rishen / Savchenko N. M. // *Вісник Zhytomyr. derzh. technol. un-tu. Екон. науки*. – 2010. – No. 4(54). – Pp. 286–287.

Інформація про автора

Крекотун Сергій Андрійович – канд. екон. наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Одеської філії Приватного вищого навчального закладу "Європейський університет" (65078, м. Одеса, вул. В. Стуса, 2д, e-mail: ariks2002@ukr.net).

Інформація об авторе

Крекотун Сергей Андреевич – канд. екон. наук, старший преподаватель кафедры экономики, менеджмента и маркетинга Одесского филиала Частного высшего учебного заведения "Европейский университет" (65078, г. Одесса, ул. В. Стуса, 2д, e-mail: ariks2002@ukr.net).

Information about the author

S. Krekotun – Candidate of Economics Sciences, Senior teacher of Economics, Management and Marketing Department, Odesa branch of Private Higher Educational Institution "European University" (2d, V. Stus Street, 65078, Odesa, e-mail: ariks2002@ukr.net).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Лепейко Т. І.

Стаття надійшла до ред.
23.04.2012 р.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

УДК 331.2:614

*Підгаєць С. В.
Сіташ Т. Д.*

Досліджено проблеми та розглянуто особливості застосування державно-приватного партнерства в охороні здоров'я. Проаналізовано реальний стан діючої системи охорони здоров'я. Визначено основні недоліки існуючої моделі охорони здоров'я. Проведено порівняльний аналіз показників медичної галузі в Україні та Європі. Досліджено ступінь розвитку державно-приватного партнерства у провідних європейських країнах. Визначено ключові напрями стратегічного розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я. Визначено перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі охорони здоров'я в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, охорона здоров'я.

.....

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

УДК 331.2:614

*Подгаец С. В.
Ситаш Т. Д.*

Исследованы проблемы и рассмотрены особенности применения государственно-частного партнерства в здравоохранении. Определены основные недостатки существующей модели здравоохранения. Проведен сравнительный анализ показателей медицинской отрасли в Украине и Европе. Исследована степень развития государственно-частного партнерства в ведущих европейских странах. Определены ключевые направления стратегического развития государственно-частного партнерства в системе здравоохранения. Определены перспективы развития государственно-частного партнерства в области здравоохранения в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, здравоохранение.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN HEALTH PROTECTION SYSTEM

UDC 331.2:614

S. Pidgaiets
T. Sitash

The article deals with some problems and peculiarities of state-private partnership related to health care. The main drawbacks of the existing models of health protection are defined. A comparative analysis of indicators of health protection sector in Ukraine and Europe has been conducted. The degree of public-private partnership in leading European countries is investigated. The key areas of strategic development of public-private partnership in health protection are determined. The perspectives of public-private partnership in health protection under conditions of market economy are detected.

Key words: public-private partnership, health care.

За період свого існування в Україні система охорони здоров'я набула спонтанної деформації без адаптованого до сучасних реалій фундаменту розвитку галузі та без урахування наростаючих потреб населення у цій сфері. Реформування медичної галузі є невід'ємною складовою соціально-економічних перетворень у державі. Головною метою реформи є побудова такої моделі охорони здоров'я, яка б забезпечувала рівний та справедливий доступ усіх членів суспільства до необхідних медичних послуг, їх високу якість та економічність при збереженні соціально прийнятної обсягу державних гарантій. У такому контексті доцільно приділити увагу державно-приватному партнерству (ДПП) як інструменту для стратегічного розвитку функціонування закладів охорони здоров'я. Саме ДПП, на думку авторів, здатне стати продуктивною формою взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та приватного сектору для фінансової підтримки галузі охорони здоров'я. Основною причиною його застосування є обмежені бюджетні кошти та низька якість медичних послуг, необхідність розширення інвестиційної діяльності, залучення новітніх технологій. Тобто партнерство держави та бізнесу дозволить поєднати потенціал і ресурси, що діятиме за синергічним ефектом та приведе до підвищення функціонування сфери охорони здоров'я в цілому.

Проблемам і перспективам розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я присвячені праці таких вчених, як: О. Амоша, С. Антонюк, В. Александрова, В. Близнюк, В. Геєць, В. Дем'янишин, О. Кириленко, Н. Лехан, А. Мельник, К. Павлюк, С. Павлюк, Т. Приходько, Г. Слабкий, М. Шевченко, С. Юрій та ін. [1 – 7]. Однак особливості формування ДПП у галузі охорони здоров'я, переваги і ризики, умови та напрями розвитку вивчені недостатньо. Крім того, економічні ринково-трансфор-

маційні процеси в Україні вимагають удосконалення існуючої моделі розвитку державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я, що зумовлює актуальність теми та визначає її мету.

Метою статті є виокремлення проблем, обґрунтування використання державно-приватного партнерства в галузі охорони здоров'я та визначення основних перспектив розвитку.

Нині реалізація стратегічного курсу на досягнення європейських стандартів життя має ґрунтуватися не на екстенсивному збільшенні обсягів соціальних видатків бюджету та розширенні спектра напрямів галузі охорони здоров'я, а на значному підвищенні якості та ефективності надання послуг у цій системі, розвитку приватного сектору. Залучення бізнесу до виконання державних і місцевих програм соціально-економічного розвитку в межах державно-приватної взаємодії сприятиме задоволенню медичних потреб населення.

Існуюча система охорони здоров'я становить комплекс закладів та установ державної, комунальної, приватної форми власності, які надають медичні послуги, діяльність яких спрямована на збереження здоров'я населення. За визначенням ВООЗ, сучасна система охорони здоров'я має забезпечувати доступність медичних послуг для тих, хто їх найбільш потребує, характеризуватися якістю та безпечністю медичних послуг і забезпечувати максимально можливі результати для здоров'я на популяційному рівні [4, с. 35].

Однак система охорони здоров'я, яка функціонує в країні, значною мірою вичерпала можливості подальшого розвитку в умовах ринкових відносин. Фінансове забезпечення та економічна ситуація в галузі охорони здоров'я відзначаються нестабільністю, що не сприяє доступності та якості медичної допомоги. До того ж вагома частина витрат, необхідних на лікування, покладається на пацієнтів.

В основному бюджетні кошти спрямовуються на фінансування установ, персоналу, а близько 70 % коштів витрачається на оплату праці, яка у цій сфері здоров'я є низькою та не залежить від якості надання послуг. Відтак державні гарантії щодо безкоштовних медичних послуг мають декларативний характер, що зменшує доступність безоплатної медичної допомоги.

Провідною проблемою української системи охорони здоров'я, як свідчать дані вітчизняних та міжнародних експертів, є невідповідність діючої у державі старої радянської моделі охорони здоров'я (моделі Семашко), призначеної для функціонування в умовах планової економіки, сучасним реаліям.

Основні недоліки існуючої моделі охорони здоров'я автори вбачають у:

зосередженні на вирішенні потреб галузі, а не на задоволенні медичних потреб населення;

неефективності структури системи охорони здоров'я, що призводить до деформованості структури медичних послуг та неефективності використання наявних ресурсів галузі;

недостатньому фінансуванні галузі охорони здоров'я, яке проявляється, особистими видатками громадян на медичні послуги;

відсутності визначеного законодавством і нормативно-правовими актами чіткого переліку медичної допомоги, що повинна надаватися у державних і комунальних закладах охорони здоров'я безкоштовно на кожному рівні надання медичної допомоги;

неможливості ефективного управління обмеженими ресурсами в умовах системи постатейного фінансування лікувально-профілактичних закладів тощо.

Несприятлива ситуація вимагає впровадження заходів щодо вибору механізмів, диверсифікації та оптимізації джерел фінансування системи охорони здоров'я з метою підвищення якості надання лікувально-профілактичної допомоги, забезпечення її доступності для соціально незахищених верств населення. У зв'язку з цим надзвичайно актуальними постають проблеми щодо вдосконалення науково-методичних засад формування оптимальної моделі функціонування системи охорони здоров'я. Тому очевидно, що для успішного реформування системи охорони здоров'я доцільно створити економічний механізм, за якого державний сектор поєднувався б з приватним сектором, та сформувані засади справедливої конкуренції, державно-приватного партнерства.

Основною метою ДПП є розвиток інфраструктури в інтересах суспільства шляхом об'єднання ресурсів і досвіду кожної зі сторін, реалізація суспільно значущих проектів з найменшими витратами і ризиками за умови надання економічним суб'єктам високоякісних послуг.

Покращення здоров'я громадян країни може стати потужним джерелом для розвитку економічної могутності країни. Але, як свідчать оприлюднені матеріали на засіданнях Національної ради при Президенті України з питань охорони здоров'я, провід-

ні вчені та фахівці галузі дійшли висновку, що стан системи охорони здоров'я критичний. У підтвердження цього висновку автори наводять приклад: сьогодні в Україні, порівняно з Європою, тривалість життя на 10 – 12 років нижча, ніж у 1960-х роках. Насторожує те, що збільшилась смертність людей молодого та середнього віку, тому можна зробити висновки про загрозу того, що через деякий час унаслідок проблем, пов'язаних у тому числі з системою охорони здоров'я, кількість працездатного населення суттєво скоротиться.

Якісний та кількісний стан медицини є однією з ключових детермінант демографічної ситуації в країні. Сьогодні кількісні показники свідчать про те, що в медичній галузі України задіяна велика, порівняно з Європою, кількість людей – майже 48 спеціалістів на 100 тисяч населення. Щодо параметра значення "ліжка-місце", то в Україні він досить високий і в півтора-два рази перевищує аналогічний показник у розвинених країнах Європи. У первинних медичних закладах нашої держави задіяно 14 медичних спеціалістів на 100 тисяч осіб, для порівняння: 31 і 105 у країнах Європейського співтовариства. А показник кількості лікарень зворотний – 6 в Україні та від 3 до 4 у країнах Європи (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні показники, що характеризують забезпеченість медичної галузі в Україні та Європі (у розрахунку на 100 тис. населення)*

Показники	Україна	ЄС (у складі 27 країн)	ЄС (у складі 10 країн)	Європа
Лікарні	5,7	3,2	2,7	4,3
Заклади первинної допомоги	13,8	88,0	105,0	31,0
Ліжка	716,0	414,0	520,0	532,0
Лікарі-терапевти	28,9	98,0	64,0	65,0

* Джерело: Інститут економічних досліджень і політичних консультацій в Україні Німецької консультативної групи при Уряді України.

Наведена характеристика свідчить про низьку ефективність дії української галузі охорони здоров'я, що побудована на основі системи Семашко. Незважаючи на те, що бюджетне фінансування збільшилось у 7,5 рази в період з 2000 року до 2010 року, воно є недостатнім через неефективне його використання та негативну демографічну ситуацію в країні. За даними Комітету Верховної Ради з питань охорони здоров'я, частка витрат на медицину відносно

ВВП у 2008 році становила 3,4 %, у 2009 – 3,3 %, у 2010 – 2,9 %, у 2010 (проект) – 3,2 %. У часи СРСР цей показник складав 6 – 6,5 % від ВВП, у США – від 11 до 14 %, у Німеччині – 10 – 11 %.

Проведений аналіз показує, що кожна країна модернізує систему охорони здоров'я та систему фінансування залежно від ряду вихідних параметрів: розміру бюджету країни, можливих видатків на охорону здоров'я, наявності інфраструктури (медичні заклади та їх технічне забезпечення, кваліфіковані кадри, технології), стану захворюваності населення, загальної системи соціального захисту населення, історичних передумов.

Світова практика застосування ДПП в охороні здоров'я показує, що конкуренція та ринкові відносини, модернізація соціальної інфраструктури, упровадження стандартів якості медичних послуг, ефективне використання кадрових, фінансових, матеріальних ресурсів підвищують ефективність і доступність послуг, зменшують соціальну напруженість, сприяють підвищенню якості життя населення. Європейський досвід розвитку ДПП, його шляхи організації та форми використання є різні, загальної моделі не існує. Ступінь розвитку ДПП у провідних Європейських країнах подано в табл. 2.

Таблиця 2

Ступінь розвитку державно-приватного партнерства у провідних Європейських країнах [2; 5, с. 83]

Сфери поширення Країни	Сфери поширення							
	Автодороги	Залізниці	Аеропорти	Порти	ЖКГ	Лікарні	Школи	Оборона
Великобританія	■	▲	■		■	■	■	■
Іспанія	■		○	■	◆	●	○	
Франція	■	◆	●	●	■	●	○	○
Німеччина	◆	◆	■		▲	◆	◆	◆
Італія	▲		●	●	●	◆		
Швеція	○	○				◆		○

Умовні позначення:

- – проводяться обговорення потенційно можливих проектів ДПП;
- – здійснюються заходи щодо підготовки проектів;
- ◆ – невелика кількість активних і завершених проектів;
- ▲ – багато активних проектів;
- – велика кількість завершених проектів.

Зарубіжний досвід вказує (табл. 2), що використання механізму ДПП доводить свою ефективність у розвитку системних інфраструктурних галузей, а також є ефективним та значущим інструментом у подоланні існуючих проблем у сфері охорони здоров'я. Зростання ролі ДПП у розвитку системи охорони здоров'я в Італії найчастіше відбувалося завдяки приватизації та акціонуванню лікарень, у результаті яких частина державних медичних послуг переходила у приватні руки. У той же час в інших країнах відбувалося посилення ролі держави у цій галузі, але не на рівні постачання медичних послуг, а на рівні збільшення фінансування. Так, уряд США активно займається створенням системи лікарського забезпечення населення. Поряд з цим в інших країнах оптимізація ролі держави проходить через здійснення приватно-державного партнерства. У Швеції державою залучаються приватні постачальники медичної допомоги, а у Великій Британії діє система надання права пацієнтам лікуватися у приватних клініках, якщо державні медичні установи не можуть забезпечити їм необхідну медичну допомогу. У такому випадку держава бере на себе зобов'язання оплачувати всі витрати пацієнтів на приватні медичні послуги [7, с. 14].

Як свідчать дослідження, нині жодній країні світу не вдалося створити систему охорони здоров'я, яка б повністю задовольняла інтереси суспільства та уряду. Тому майбутнім напрямом розвитку системи охорони здоров'я має стати збалансований розвиток трьох форм управління: державної, приватної та суспільної. Ураховуючи світовий досвід формування ДПП та проблеми сучасної охорони здоров'я, автори пропонують його застосування у цій галузі на підставі широкого діапазону послуг, а саме:

- оренда державної та комунальної власності;
  - аутсорсинг – надання права на послуги іншим приватним партнерам (послуги на проведення лабораторних та медичних обстежень, охоронні та транспортні послуги);
  - у сфері інформаційних технологій (забезпечення лікувально-діагностичного процесу), послуги клінічної підтримки;
  - модернізація та облаштування наявних лікарень;
  - консультативно-діагностичні та спеціалізовані лікувальні центри тощо.
- Слід зазначити, що застосування інших форм ДПП створює можливості для розвитку галузі охорони здоров'я, при цьому моделі співпраці органів влади та приватних партнерів не замінюють, а доповнюють одна одну. При створенні стратегії впровадження та реалізації проектів ДПП у сфері охорони здоров'я в Україні мають бути враховані:
- підтримка державою моделі розвитку ДПП у розвитку медичної галузі;
  - основні принципи функціонування моделей ДПП;

види й обсяги послуг, які будуть надаватися у вигляді ДПП, а також передбачувані форми партнерства у охороні здоров'я;

пріоритетність державних та регіональних інтересів при вирішенні медико-соціальних проблем;

порядок консолідації ресурсів учасників ДПП на основі прозорих відносин та справедливого розподілу ризиків і прибутків між сторонами;

напрями формування єдиного медичного простору країни з метою вирівнювання медичного потенціалу регіонів;

економічна та соціальна ефективність реалізації проектів ДПП у системі охорони здоров'я.

Відповідно перспективи розвитку ДПП у галузі охорони здоров'я такі:

оперативність та ефективність управління;

залучення додаткових коштів;

гнучкість у проведенні маркетингової, кадрової та цінової діяльності;

конкуренція між виробниками медичних послуг;

новітні технології лікувального процесу, сучасне медичне обладнання;

раціоналізація структури галузі охорони здоров'я.

Узагальнюючи, можна констатувати, що ДПП – це інноваційна, економіко-правова модель розвитку суспільного сектору країни. Взаємодія державної влади та приватного сектору в системі охорони здоров'я дозволить реалізувати соціально-медичні проекти якісно і вчасно, що, у свою чергу, підвищить якість надання медичних послуг населенню і збільшить рівень управління соціальною інфраструктурою, сприятиме ефективному розвитку медичних закладів державної власності. При цьому механізми ДПП допоможуть ефективно використовувати фінансові ресурси, досвід і професіоналізм приватного сектору при збереженні державного та суспільного контролю над активами. Крім того, економічний ефект для суспільства від упровадження моделей ДПП у сферу охорони здоров'я полягатиме в тому, що воно отримає якісніші медичні послуги при зменшенні навантаження на бюджет. А спільна робота бізнесу, влади та суспільного сектору при реалізації проектів ДПП сприятиме розвитку інноваційних форм проектного менеджменту, стимулюванню підприємництва та попиту, а також вирішенню медико-соціальних проблем в Україні.

Література: 1. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / В. М. Геєць, О. І. Амоша, Т. І. Приходько та ін. ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К. : Наукова думка, 2008. – 384 с. 2. Антонюк С. А. Державне регулювання розвитку приватного сектору в охороні здоров'я України на регіональному рівні [Електронний ресурс] / Антонюк С. А. – Режим доступу : <http://dysertaciya.org.ua/disertaciya>. 3. Дем'янишин В. Мо-

дель системи охорони здоров'я: концептуальні засади та альтернативи / В. Дем'янишин, Т. Сіташ // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 45–53. 4. Системы здравоохранения, здоровье и благосостояние: оценка аргументов в пользу инвестирования в системы здравоохранения [Электронный ресурс] Josep Figueras, Martin McKee, Suszy Lessof и др. // Всемирная организация здравоохранения. – 2008 – Режим доступа : <http://www.euro.who.int/doc>. 5. Лехан Н. В. Стратегія розвитку охорони здоров'я: український вимір / В. Н. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко. – К. : Сфера, 2009. – 134 с. 6. Мельник А. Державно-приватне партнерство в системі інституційного забезпечення економічних процесів / А. Мельник, С. Підгасць // Вісник ТНЕУ. – 2011. – Вип. 1. – С. 7–9. 7. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 13–17. 8. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>. 9. Становлення доктрини фінансової системи України : монографія / [С. І. Юрій, О. М. Десятнюк, О. П. Кириленко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, О. М. Десятнюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 192 с.

References: 1. Derzhavni tsilovi prohramy ta uporiadkuvannya prohramnogo protsesu v budzhetnii sferi / V. M. Heiets, O. I. Amosha, T. I. Prykhodko ta in. ; In-t ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy. – K. : Naukova dumka, 2008. – 384 p. 2. Antoniuk S. A. Derzhavne rehulivuvannya rozvytku pryvatnogo sektora v okhoroni zdorovia Ukrainy na rehionalnomu rivni [Elektronnyi resurs] / Antoniuk S. A. – Rezhym dostupu : <http://dysertaciya.org.ua/disertaciya>. 3. Demianyshyn V. Model systemy okhorony zdorov'ya: kontseptualni zasady ta alternatyvy / V. Demianyshyn, T. Sitash // Finansy Ukrainy. – 2011. – No. 6. – Pp. 45–53. 4. Sistemy zdravookhraneniya, zdorovye i blagosostoyaniye: otsenka argumentov v polzu investirovaniya v sistemy zdravookhraneniya [Elektronnyy resurs] / Josep Figueras, Martin McKee, Suszy Lessof i dr. // Vsemirnaya orhanyzatsiya zdravookhraneniya. – 2008. – Rezhym dostupa : <http://www.euro.who.int/doc>. 5. Lekhan N. V. Stratehiia rozvytku okhorony zdorovia: ukrainskyi vymir / V. N. Lekhan, H. O. Slabkyi, M. V. Shevchenko. – K. : Sfera, 2009. – 134 p. 6. Melnyk A. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi instytutsiinoho zabezpechennia ekonomichnykh protsesiv / A. Melnyk, S. Pidgaiets // Visnyk TNEU. – 2011. – Vol. 1. – Pp. 7–9. 7. Pavliuk K. V. Sutnist i rol derzhavno-pryvatnogo partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy / K. V. Pavliuk, S. M. Pavliuk // Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky. – 2010. – Vol. 17. – Pp. 13–17. 8. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo : Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 roku No. 2404-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua>. 9. Stanovlennia doktryny finansovoi systemy Ukrainy : monohrafiia / [S. I. Yuriia, O. M. Desiatniuk, O. P. Kyrylenko ta in.] ; za red. S. I. Yuriia, O. M. Desiatniuk. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2008. – 192 p.

Інформація про авторів

Підгаєць Сергій Васильович – викладач кафедри фінансів та кредиту Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (23020, м. Вінниця, вул. Гонти, 37, e-mail: pidgaietssv@rambler.ru).

Сіташ Тетяна Дмитрівна – викладач кафедри фінансів та кредиту Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (23020, м. Вінниця, вул. Гонти, 37, e-mail: sittanya@mail.ru).

Информация об авторах

Подгаец Сергей Васильевич – преподаватель кафедры финансов и кредита Винницкого института экономики Тернопольского национального экономического университета (23020, г. Винница, ул. Гонты, 37, e-mail: pidgaietssv@rambler.ru).

Сіташ Татьяна Дмитриевна – преподаватель кафедры финансов и кредита Винницкого института экономики Тернопольского национального экономического университета (23020, г. Винница, ул. Гонты, 37, e-mail: sittanya@mail.ru).

Information about the authors

S. Pidgaiets – lecturer of Finance and Credit Department, Vinnytsia Institute of Economy of Ternopil National Economic University (37, Honty Str., 23020, Vinnytsia, e-mail: pidgaietssv@rambler.ru).

T. Sitash – lecturer of Finance and Credit Department, Vinnytsia Institute of Economy of Ternopil National Economic University (37, Honty Str., 23020, Vinnytsia, e-mail: sittanya@mail.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
21.06.2012 р.

ВИБІР СТРАТЕГІЇ РЕБРЕНДИНГУ

УДК 658:659.126.1.

Бабенко Н. О.

Розкрито поняття "ребрендинг" та "стратегія ребрендингу". Розглянуто види стратегій ребрендингу, які засновані на зміні: 1) всього комплексу бренда, тобто його суті; 2) окремих його складових; 3) персоналізації бренда, орієнтуючи його на новий цільовий ринок, та ін. Рекомендовано використовувати щодо вибору стратегії ребрендингу модифіковану матрицю позиціонування бренда залежно від точки його фокусування і розміру відносної частки ринку. Визначено позиції бренда: нішевий (престижний) бренд, дорогий бренд, нішевий (доступний) бренд, доступний бренд, для яких обґрунтовано стратегії ребрендингу.

Ключові слова: стратегія, ребрендинг, матриця позиціонування, нішевий, дорогий, доступний, престижний бренди.

ВЫБОР СТРАТЕГИИ РЕБРЕНДИНГА

УДК 658:659.126.1.

Бабенко Н. А.

Раскрыты понятия "ребрендинг" и "стратегия ребрендинга". Рассмотрены виды стратегий ребрендинга, которые основаны на изменении: 1) всего комплекса бренда, то есть его сути; 2) отдельных его составляющих; 3) личности бренда, ориентируя его на новый целевой рынок, и др. Рекомендуется использовать при

выборе стратегии ребрендинга модифицированную матрицу позиционирования бренда в зависимости от точки его фокусирования и размера относительной доли рынка. Определены позиции бренда: нишевой (престижный) бренд, дорогой бренд, нишевой (доступный) бренд, доступный бренд, для которых обоснованы стратегии ребрендинга.

Ключевые слова: стратегия, ребрендинг, матрица позиционирования, нишевой, дорогой, доступный, престижный бренды.

CHOOSING REBRANDING STRATEGY

UDC 658:659.126.1.

N. Babenko

In this article the concepts of rebranding and rebranding strategy have been disclosed. The types of strategies of rebranding are based on changes of: 1) full range of the brand, i.e. its essence; 2) individual components of the brand; 3) brand personisation oriented at a new target market, etc. When choosing a rebranding strategy the modified matrix of brand positioning is recommended for use depending on its focus point and relative share of the market. The following brand positions have been specified: niche (prestigious) brand; expensive brand; niche (available) brand; available brand for which rebranding strategies have been justified.

Key words: strategy, rebranding, positioning matrix, niche, expensive, available, prestigious brand.

В умовах зростання конкурентної боротьби на українському ринку особливу значущість для більшості компаній має проблема вибору стратегії ребрендингу. У практиці роботи компаній цьому напрямку діяльності не приділяється належна увага, оскільки глибоко не вивчаються можливі наслідки. Ребрендинг може змінити конкурентну позицію компанії на ринку як у кращу, так і в гіршу сторону, а саме від вибору стратегії ребрендингу залежить успіх компанії на ринку. Невдалий ребрендинг може понизити ринкову вартість бренду.

Теоретичні аспекти ребрендингу базуються на засадах теорії брендингу, які були закладені і розвинуті професором Каліфорнійського університету Девідом Аакером [1]. Сьогодні існує багато напрацювань з питань ребрендингу. Так, проблеми брендингу досліджувались такими зарубіжними вченими, як: Галі Б., Джулер Дж. А., Джеффри А. Мур, Капферер Жан-Ноель, Ле Пла Ф. Дж., Лайт Ларрі, Райс Е., Траут Д., Еллвуд А., російськими: Овчинникова О. Г., Пашутін С. Б., Перція В. М. та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій на тему брендингу, питання вибору стратегії ребрендингу та систематизації видів стратегії реб-

рендингу залишаються поза увагою і потребують детальнішого дослідження.

Метою даної статті є узагальнення наукових доробок у сфері ребрендингу та розроблення матриці позиціонування бренду залежно від точки його фокусування і розміру відносної частки ринку, яка визначає позицію бренду і стратегію ребрендингу.

Виходячи з аналізу наукових джерел, ребрендинг – це не просто зміна логотипу, нової упаковки й агресивна кампанія з просування марки/продукту на ринок. Ребрендинг – це глибокий стратегічний процес, який потребує зміни позиціонування бренду продукту/компанії з метою створення нової цінності бренду та підвищення інтересу і лояльності з боку споживачів.

Стратегії ребрендингу – це шляхи, якими будуть використовуватися ресурси організації для створення нової цінності бренду.

Стратегія включає в себе такі елементи: хто є цільовою аудиторією; яку об'єктивну (пропозицію) слід зробити цій аудиторії;

який доказ необхідно їй привести, щоб показати, що ця пропозиція чогось варта;

Споживачі дорогих брендів характеризуються високим ступенем лояльності та готовністю платити преміум-ціну за умови, що інновації спрямовані на ті елементи продукції, які є основним джерелом цінності для них. Упровадження нових оригінальних товарів може сприяти підтримці лояльності існуючих споживачів та приваблювати нових.

Якщо інновації є надзвичайно важливим компонентом успіху дорогого бренду, то другим важливим елементом є обґрунтована ціна. Підвищення вхідного бар'єра на ринок – третій ключовий момент успішної стратегії дорогого бренду.

Коли компанія обирає стратегію позиціонування свого бренду як дорогого, то, безперечно, витрати для її реалізації є значними. За такої ситуації у компаній виникає спокуса розширити свій асортиментний ряд продукції, яка виробляється під одним брендом, і часто виникають моменти, що зашкоджують іміджу бренду або руйнують його.

Дорогий бренд може втратити лояльність споживачів, якщо ціна на товар буде підніматися без упровадження нової цінності.

Доступний бренд (третій квадрант матриці) характеризується тим, що він є сфокусованим на привабливу ціну та захоплення високої частки ринку і формування прибутку компанії завдяки нарощенню обсягів продажу. Стратегією для такого бренду є звуження асортиментного ряду і фокусування на просуванні тієї продукції, яка користується найбільшим попитом.

Головне завдання стратегії ребрендингу – сконцентруватися на такій перевазі, як низька ціна, і нарощувати звичку та рівень лояльності споживачів до цього бренду за рахунок нового емоційного наповнення. Підтримка відносно невисокої ціни дозволить завоювати значну частку ринку й отримати відповідний прибуток.

Успішна стратегія доступних брендів може зрештою призвести до репозиціонування цілої категорії продуктів, яку представляли ці бренди, в таку, де бренди конкурують уже не за ціною, а за власною цінністю для споживача. Сформувавши стійке уявлення споживачів про бренд як доступний і маючи високий рівень пізнаваності бренду та лояльності споживачів і значний обсяг продажу, компанія має можливість репозиціонування у сегмент із вищим рівнем преміум-категорії.

Коли бренд є сфокусованим на низьку ціну та невисоку частку ринку, то така ситуація може бути охарактеризована як "нішевий (доступний) бренд" (четвертий квадрант матриці). Стратегія ребрендингу для нього може бути такою: зміна атрибутів бренду, фокусування на низьких витратах, переорієнтація очікувань споживачів. Найскладніше – це переорієнтувати очікування споживачів (неможливо зробити це без кардинальних змін у товарі), що вимагає значного обсягу інвестицій.

Таким чином, вибір стратегії ребрендингу повинен об'єднувати процеси аналізу й опрацювання

значних обсягів інформації, творчий підхід до розроблення стратегічних альтернатив.

Розроблено матрицю позиціонування бренду з метою вибору стратегії ребрендингу, згідно з якою залежно від точки фокусування бренду і розміру відносної частки ринку визначені такі позиції бренду: нішевий (престижний) бренд; дорогий бренд; нішевий (доступний) бренд; доступний бренд. Її застосування дозволить бренд-менеджерам вітчизняних підприємств систематизовано підходити до вибору стратегії ребрендингу, враховувати всі важливі аспекти під час її розроблення та реалізації, що забезпечить переоцінку діючої стратегії брендингу та допоможе визначити пріоритети (спрямованість інвестицій та маркетингових зусиль) залежно від стратегічних завдань бренду.

Література: 1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : И. Д. Гребенникова, 2008. – 320 с. 2. Портер М. Стратегия конкуренции / М. Портер. – К. : Основа, 2002. – 340 с. 3. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг / Н. В. Куденко. – К. : КНЕУ, 2005. – 152 с.

References: 1. Aaker D. Sozdanie silnykh brendov / D. Aaker; per. s angl. – 2-e. izd. – M. : I. D. Grebennikova, 2008. – 320 p. 2. Porter M. Strategiya konkurentsii / M. Porter. – K. : Osnova, 2002. – 340 p. 3. Kudenko N. V. Stratehichnyi marketyng / N. V. Kudenko. – K. : KNEU, 2005. – 152 p.

Інформація про автора

Бабенко Неля Олексіївна – професор кафедри менеджменту та маркетингу Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (м. Харків, пров. О. Яроша, 8, e-mail: nelyb@yandex.ru).

Информация об авторе

Бабенко Неля Алексеевна – профессор кафедры менеджмента и маркетинга Харьковского торгово-экономического института Киевского национального торгово-экономического университета (г. Харьков, пер. О. Яроша, 8, e-mail: nelyb@yandex.ru).

Information about the author

N. Babenko – Professor of Management and Marketing Department, Kharkiv Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics (8, Otakara Yarosha lane, Kharkiv, e-mail: nelyb@yandex.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Лисиця Н. М.

Стаття надійшла до ред.
30.05.2012 р.

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

УДК 330.101:316.422

Ревякін О. О.

Здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних аспектів проблем взаємодії офіційного та тіньового секторів економіки. З'ясовано правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності в умовах детінізації економічної сфери. Визначено позитивні та негативні тенденції розвитку тіньового сектору економіки та обґрунтовано шляхи його легалізації. Запропоновано науковий підхід щодо діагностування найбільш загрозливих напрямів розвитку тіньових економічних процесів з метою підвищення ефективності боротьби проти них, зменшення негативних наслідків і скорочення витрат на підприємницьку діяльність.

Ключові слова: детінізація підприємницької діяльності, взаємозв'язок офіційної та тіньової економік, правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності.

.....

ПРАВОВЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ДЕТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

УДК 330.101:316.422

Ревякин А. А.

Осуществлено комплексное исследование теоретических и практических аспектов проблем взаимодействия официального и теневого секторов экономики. Определены правовые и институциональные основы регулирования трудовой деятельности в условиях детенизации экономической сферы. Определены положительные и отрицательные тенденции развития теневого сектора экономики и обоснованы пути его легализации. Предложен научный подход относительно диагностирования наиболее угрожающих направлений развития теневых экономических процессов с целью повышения эффективности борьбы с ними, уменьшения негативных последствий и сокращения расходов на предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: детенизация предпринимательской деятельности, взаимосвязь официальной и теневой экономик, правовые и институциональные основы регулирования трудовой деятельности.

**LEGAL AND INSTITUTIONAL PRINCIPLES
FOR REGULATION OF EMPLOYMENT IN LEGALIZATION
OF ECONOMIC SPHERE**

UDC 330.101:316.422

O. Reviakin

A comprehensive study of theoretical and practical aspects of problems concerning interaction between formal and shadow sectors of economy has been provided in the article. Legal and institutional base for regulation of employment within economic legalization has been defined. Positive and negative trends in the development of shadow economy sector have been determined and ways of its legalization have been justified. The proposed scientific approach to diagnostics of the most dangerous areas of shadow economy processes development is aimed to improve the efficiency of their elimination, decrease their negative consequences, reduce business costs.

Key words: legalization of business, the interrelation between formal and shadow economies, the legal and institutional principles for regulation of employment.

Економічне становище України протягом останніх років характеризується значним розширенням масштабів тіньової економіки та посиленням її впливу на соціально-економічне життя суспільства. Паралельне функціонування двох секторів – легального та тіньового – ускладнює стабільний розвиток економіки країни. Поряд з офіційною діловою активністю існує і тіньова ділова активність, яка має величезний розмах, незважаючи на зростаючі економічні та адміністративні заборони. Особливого значення на сьогодні набула проблема легалізації тіньового сектору, обумовлена певною сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів. По-перше, в умовах переходу до ринкових відносин частка тіньової економіки збільшується. По-друге, за умов перехідних перетворень держава не володіє сталим і діючим механізмом звуження та легалізації тіньових процесів. Пошук вирішення протиріч впливу тіньового сектору економіки на господарські процеси лежить на шляху формування і вдосконалення механізму взаємодії неофіційного та офіційного секторів економіки в напрямі легалізації, виявлення форм і методів впливу на тіньові й офіційні відносини.

Теоретичні та практичні питання стосовно проблем існування й функціонування тіньової економіки у вітчизняній науковій літературі за останній час набули досить активної розробки у працях таких економістів, як: З. Варналій, В. Гончарова, І. Мазур, В. Мандибур, П. Михайленко, М. Павловський, В. Попович, Т. Приходько, Ю. Симачев, О. Турчинов, Ю. Цал-Цалко та ін. [1 – 4]. Відомі сучасні дос-

лідження тіньової економіки в інших країнах надруковані David E. A. Giles, L. M. Tedds [5] та у деяких інших закордонних публікаціях.

У працях цих науковців розглянуті основні підходи до вивчення проблеми існування і розвитку тіньового сектору економіки, а також методи розрахунку його обсягу. При такому різновиді робіт, присвячених проблематиці тіньового сектору, можна досить умовно виділити ряд основних підходів, кожний з яких пропонує своє тлумачення причин його існування і функціонування. По-перше, інституціональний підхід, за яким масштаби поширення тіньового сектору економіки пов'язані з наявністю неефективних формальних (правових) інститутів, стримуючих підприємницьку активність. Індивіди приймають рішення про початок діяльності та її продовження в умовах легального або тіньового секторів економіки на основі співставлення витрат і вигод в обох секторах. По-друге, соціально-структурний підхід. Він впливає з передумов необхідності всебічного врахування особливостей соціальної структури суспільства, наявності каналів соціальної мобільності, масштабів економічної диференціації суспільства. По-третє, дослідження в галузі статистичної (кількісної) оцінки масштабів і динаміки тіньових процесів, проблем, пов'язаних з відтоком тіньового капіталу з країни, зростанням корупції і хабарництва.

Невирішеність проблеми обумовлена необхідністю створення механізму взаємодії між тіньовим та офіційним секторами економіки з метою стримування дії негативних факторів і попередження відтоку ресурсів з легального сектору до неофі-

ційного виробництва, дослідження правових та інституційних основ регулювання трудової діяльності в умовах детінізації економічної сфери.

Метою статті є дослідження сутності трудової діяльності в процесі взаємодії тіншового та офіційного секторів економіки на сучасному етапі.

Тіншова економіка, маючи об'єктивний характер, існує в будь-яких економічних системах, суперечить чинному законодавству, морально-етичним нормам суспільства, руйнує державні інститути. Результати такої діяльності свідомо приховуються від державних та податкових органів управління з метою невиконання перед ними своїх обов'язків. Під офіційною економікою розуміється система регламентованих державою та законом економічних відносин, що виникають у виробництві, розподілі, обміні та споживанні товарів і послуг, які відображаються офіційними та статистичними даними. Недооцінка, неврахування обсягів тіншової економіки призводять до значних помилок у визначенні як мікроекономічних показників розвитку окремих господарюючих суб'єктів, так і економічних та фінансо-

вих пропорцій реалізації економічної політики в цілому [6].

Використання економіко-статистичного підходу під час проведення дослідження дозволяє глибше і точніше проаналізувати тіншову економіку як складне явище та визначити основні засади протидії тіншовим ефектам, розглядати сучасну економічну систему як складну комбінацію офіційного та неофіційного секторів. Поділ економічного простору на офіційний і тіншований – соціально-позитивний (офіційний) і соціально-негативний (тіншований) – відбувається на основі вимірювання соціальної якості його управління з боку держави. При вивченні причин виникнення тіншового сектору економіки розглядаються значна сукупність пов'язаних з ним подій та обставин, які здійснюють стимулюючий чи гальмуючий вплив на його розвиток, а саме: позитивних, негативних, стабільних, нестійких, випадкових, недосконалих і переважно фіскальний характер податкової політики, нестабільність її законодавчої бази [7]. Пропонується така класифікація підприємницької діяльності (рисунок).

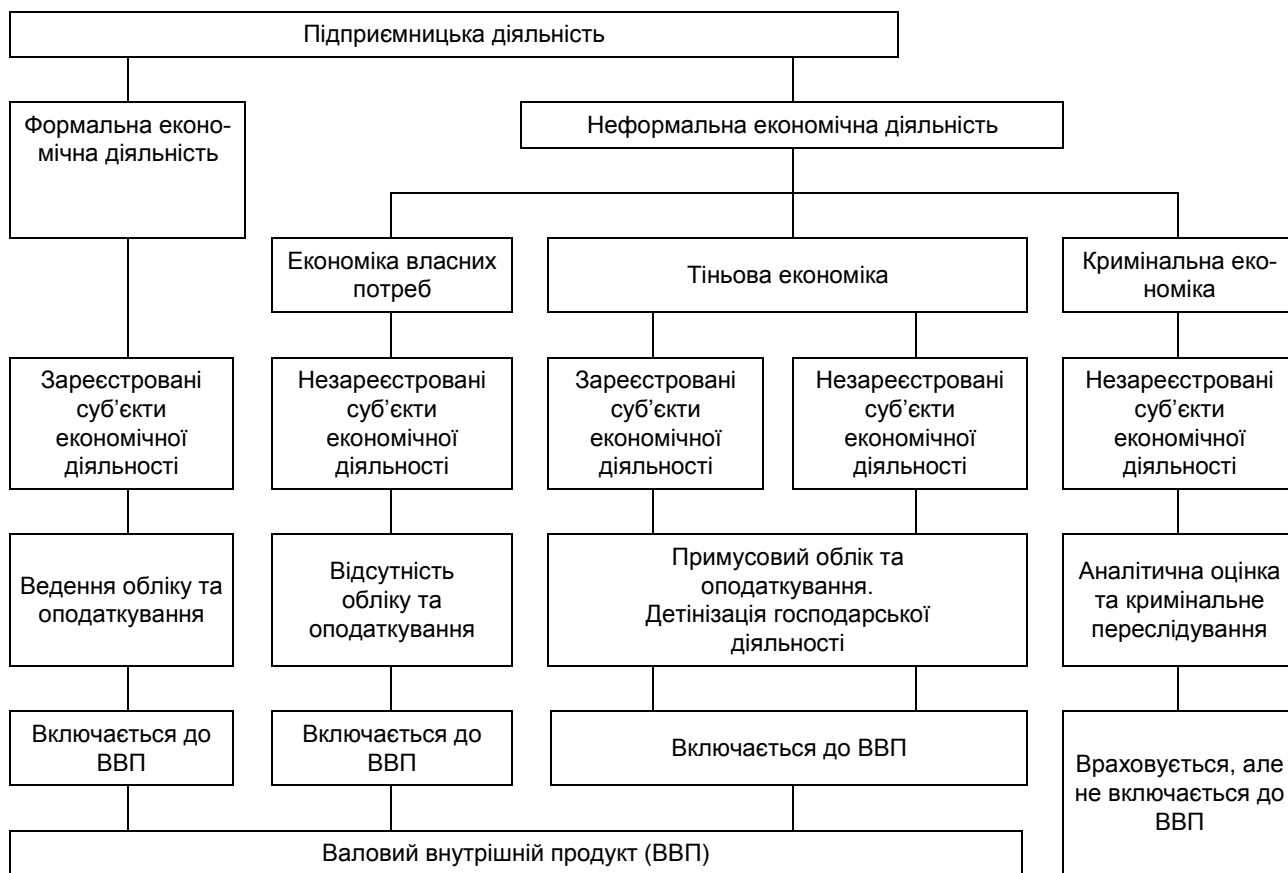

Рис. Класифікація складових частин підприємницької діяльності (розроблено автором на підставі праць [1 – 5])

Автор вважає за доцільне поділити економічну діяльність на формальну (офіційно зареєстровану економічну діяльність, що здійснюється у встановлених правових рамках держави та підлягає статистичному обліку й оподаткуванню) та неформальну (економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами або здійснюється поза рамками правового поля). До складу неформальної економіки, на думку автора, слід включити три складові частини: економіка власних потреб, тіньова економіка та кримінальна економіка [8].

Запропонована класифікація підприємницької діяльності дозволяє: ширше бачити ініціативу юридичних і фізичних осіб у пошуках корисної економічної діяльності; охарактеризувати їх правові та економічні умови, що призводять до соціально-політичних наслідків тіньової економічної діяльності; розкрити сутність тіньового сектору економіки відносно офіційного. Що стосується сучасного офіційного сектору економіки на макро- і мікрорівнях, то під впливом тіньового він характеризується своєю деформованою структурою. Тому структурна перебудова в легальному секторі економіки повинна спрямовуватися на розв'язання двох основних завдань. По-перше, забезпечити економічну ефективність підприємств, що працюють у рамках закону та повністю і своєчасно сплачують податки. По-друге, відновити конкурентоспроможність таких підприємств на ринках, де процвітає тіньовий бізнес [8].

Механізм взаємодії офіційного та тіньового секторів економіки відображає суспільно-виробничі відносини, що склалися на теперішній час. Через них здійснюються упорядкованість господарських зв'язків, приведення їх у відповідність з нормами, правилами і методами економічної діяльності, погодження всіх видів інтересів з державними і загальнонаціональними інтересами. Механізм взаємодії розкривається через його функції, а саме: обмеження, стимулювання, примусу, заборони, спонукання, що "впливають" з його сутності та є методами реалізації взаємодії на практиці. Дія функцій механізму пов'язана зі встановленням відповідальності суб'єктів економічної діяльності перед суспільством. Саме в гармонії між собою економічні та адміністративно-правові регулятори, використовуючи зазначені функції, становлять складну систему взаємодії між досліджуваними секторами в напрямі детінізації економіки. Ефективна протидія згубним результатам функціонування тіньової економіки у промисловості та отримання максимального соціально-економічного ефекту від детінізації можливі, на думку автора, лише за умов системного аналізу тіньових процесів на всіх рівнях територіаль-

ної та галузевої ієрархії, що складається з таких етапів:

Етап 1. На основі постійно оновлюваних статистичних даних регулярно проводяться розрахунки обсягів тіньової економічної діяльності та відповідних коефіцієнтів тінізації у виробництві в цілому та його основних галузях на державному та регіональному рівнях. За результатами проведених досліджень у промисловому секторі економіки Київщини та Донеччини ці показники складають, відповідно, 43,9 та 23,1 % [6].

Етап 2. З метою виявлення впливу рівня тінізації в різних галузях економіки на суспільне виробництво будується кореляційна багатофакторна модель, перевіряється її адекватність та проводиться економетричне дослідження, що дозволяє обґрунтувати подальший вибір пріоритетних напрямів детінізації економіки та кількісно оцінити соціально-економічний ефект запланованих заходів. Основні фактори впливу на формування коефіцієнта тінізації наведені в таблиці.

Таблиця

Економетричні моделі визначення коефіцієнтів тінізації виробничої сфери

Сфера виробництва	Модель визначення коефіцієнта тінізації	Аргументи (коефіцієнти тінізації)
Україна	$K_{CB} = 18,92 + 0,3024x_1 + 0,1038x_2 + 0,2562x_4$	x_1 – у промисловості; x_2 – у сільському господарстві;
Київська обл.	$K_B = 6,2 + 0,1928x_1 + 0,3298x_2 + 0,026x_3 + 0,2887x_4$	x_3 – у будівництві; x_4 – на транспорті й у зв'язку
Донецька обл.	$K_B = -22,02 + 0,909x_1 + 0,155x_2 + 0,513x_4$	

Для подолання тіньових процесів у суспільному виробництві України і регіонів основну увагу треба приділити опрацюванню організаційних заходів та економічних механізмів для детінізації промисловості країни.

Етап 3. Побудова трендових моделей рівня тінізації різних економічних сфер діяльності. За результатами проведених розрахунків для основних галузей виробництва України, Київської і Донецької областей отримані трендові моделі:

по Київській області: $K_n^t(k) = 43,99 - 0,6k$;

по Донецькій області: $K_n^t(k) = 23,1 - 5,5k$.

Дані моделі доводять, що обсяг тіньового виробництва у промисловості Донецької області набагато перевищує цей показник по Київській, що пов'язано з особливостями сплати податків промислових фірм великого, середнього та малого бізнесу.

Етап 4. Для виявлення та попередньої оцінки обсягів тіньової діяльності на рівні промислових фірм і підприємств здійснюються розрахунки за відповідними методами на основі статистичних даних та бухгалтерської звітності підприємств. Для аналізу тіньової господарської діяльності фірми автором пропонуються два методи: метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі аналізу випуску продукції фірми та метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі використання ресурсів. Відповідно до першого методу фактичний випуск продукції автор пропонує встановлювати, виходячи з мінімального рівня виробництва основних цехів фірми.

Випуск однорідної продукції у i -му цеху основного виробництва (МОСНІ) пропонується визначати за формулою:

$$M_{осні} = \left(\sum_{j=1}^m \Phi_{дji} \cdot n_{ji} \right) / \left(\sum_{s=1}^p t_{осні}^s \cdot k_{осні}^s \right), \quad (1)$$

де n – кількість цехів основного виробництва;

m – кількість видів обладнання, встановленого у i -му цеху основного виробництва, шт.;

p – кількість видів складових частин одиниці продукції, шт.;

n_{ji} – кількість одиниць обладнання j -го виду, шт.;

$t_{осні}^s$ – трудомісткість виготовлення s -ї складової частини одиниці продукції;

$k_{осні}^s$ – кількість складових частин s -го виду одиниці продукції, шт.;

$\Phi_{дji}$ – дійсний річний фонд часу роботи одиниці обладнання j -го виду в i -му цеху, год./рік;

Цільовою функцією системи приймається максимум річного прибутку фірми:

$$P = \sum_{v=1}^r (p_v \cdot M_v) = \sum_{v=1}^r (Ц_v - C_v) \cdot M_v \rightarrow \max, \quad (2)$$

де P – річний прибуток фірми, грн/рік;

P_v – прибуток з одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції;

$Ц_v$ – ціна виробництва у фірмі продукції v -го виду, грн/од. продукції;

C_v – собівартість одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції.

Ефективне виявлення та оцінка тіньової виробничої діяльності фірми можливі на основі аналізу використання ресурсів (електричної енергії, природного газу, води), які витрачаються при виробництві продукції.

Таким чином, тіньова економіка – це економічна діяльність, яка суперечить чинному законодавству, морально-етичним нормам суспільства, руйнує державні інститути, результати такої діяльності свідомо приховуються від державних та податкових органів управління з метою невиконання перед ними своїх обов'язків. Запропоновано класифікаційну ознаку – індикатор ступеня задоволення клієнта від надання товарів і послуг тіньовим сектором економіки. Дана ознака дозволяє з'ясувати корисність (некорисність) і зручність від отриманих товарів і послуг на тіньовому ринку та показує ступінь задоволення (незадоволення) споживачів від надлишку чи дефіциту товарів і послуг. Застосування результатів аналітичного дослідження дозволяє на основі виявлення найбільш загрозливих напрямів розвитку тіньових економічних процесів суттєво підняти ефективність боротьби проти них, зменшити негативні наслідки тіньових процесів і скоротити витрати ресурсів.

Література: 1. Гончарова В. А. Макроэкономический анализ процессов тенизации экономики Украины / В. А. Гончарова // Ринкова трансформація економіки. – 1999. – Вип. 4. – С. 56–64. 2. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с. 3. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2006. – 329 с. 4. Мандыбура В. Проблемы определения объемов денежной массы, коэффициента монетизации и направлений реформирования финансового сектора Украины / В. Мандыбура, О. Ходачук // Финансовые риски. – 1998. – № 4. – С. 61–71. 5. Giles David E. A. Taxes and the Canadian Underground Economy / David E. A. Giles, L. M. Tedds. – Toronto : Canadian Tax Foundation, 2000. – 320 p. 6. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка: суть та ідентифікація / Ю. І. Кіржецький // Економіка: проблеми теорії та практики : [зб. наук. праць]. – 2008. – Вип. 239. – С. 343–350. 7. Черевко О. В. Мотиваційні механізми зниження тіньової діяльності у сфері підприємництва / Черевко О. В. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Фінансова політика приватизованих підприємств і механізми її реалізації : зб. наук. пр. / редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній ; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – 2003. – Вип. 4 (XLII). – С. 289–298. 8. Про

першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції : Указ Президента України від 18.11.2005 р. № 1615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3509.html>.

References: 1. Goncharova V. A. Makroekonomicheskii analiz protsessov tenizatsii ekonomiki Ukrainy [Macroeconomic Analysis of the Shadowing Process of Economy of Ukraine] / V. A. Goncharova // Rynkova transformatsiia ekonomiky. – 1999. – Issue 4. – Pp. 56–64. 2. Tiniova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii : monohrafiia [The Shadow Economy: the Nature, Characteristics and Ways of Legalization] / za zah. red. Z. S. Varnaliia. – K. : NISD, 2006. – 576 p. 3. Mazur I. I. Detenizatsiia ekonomiki Ukrainy: teoriia ta praktyka : monohrafiia [Reducing the Shadow Economy in Ukraine: Theory and Practice] / I. I. Mazur. – K : VPTS "Kyivskiy universytet", 2006. – 329 p. 4. Mandybura V. Problemy opredeleniya ob'yemov denezhnoy massy, koeffitsiyenta monetizatsii i napravleniy reformirovaniya finansovogo sektora Ukrainy [The Problems of Determining the Volume of Money Supply, Rate of Monetization and Ways of Reforming the Financial Sector of Ukraine] / V. Mandybura, O. Khodarchuk // Finansovyye riski. – 1998. – No. 4. – Pp. 61–71. 5. Giles David E. A. Taxes and the Canadian Underground Economy / David E. A. Giles, L. M. Tedds. – Toronto : Canadian Tax Foundation, 2000. – 320 p. 6. Kirzhetskiy Yu. I. Tiniova ekonomika: sut ta identyfikatsiya [The Shadow Economy: the Nature and Identification] / Yu. I. Kirzhetskiy // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky : [zb. nauk. prats]. – 2008. – Issue 239. – Pp. 343–350. 7. Cherevko O. V. Motyvatsiini mekhanizmy znyzhennia tiniovoi diialnosti u sferi pidpriemnytstva [Motivation Mechanisms for Reducing the Shadow of Business] / Cherevko O. V. // Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Finansova polityka pryvatyzovanykh pidpriemstv i mekhanizmy yii realizatsii (Zb. nauk. pr.) / redkol. : vidp. red. akad. NAN Ukrainy M. I. Do-

lishnii ; NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen. – 2003. – Issue 4 (XLII). – Pp. 289–298. 8. Pro pershocherhovi zakhody shchodo detinizatsii ekonomiky ta protydii koruptsii : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.11.2005 r. No. 1615 [On Urgent Measures as for Shadows and Combating Corruption : Decree of President of Ukraine of 18.11.2005 No. 1615] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/3509.html>.

Інформація про автора

Ревякін Олександр Олександрович – аспірант кафедри економіки, бухгалтерського обліку та аудиту ПВНЗ "Європейський університет" (03115, м. Київ, бульв. Вернадського, 16в, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Информация об авторе

Ревякин Александр Александрович – аспірант кафедри економіки, бухгалтерського учета и аудита ЧВУЗ "Європейський університет" (03115, г. Київ, бульв. Вернадського, 16в, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Information about the author

O. Reviakin – postgraduate student of Economics, Accounting and Auditing Department, PHEI "European University" (16v, Vernadskyi Blvd, 03115, Kyiv, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.

Стаття надійшла до ред.
27.06.2012 р.

*Чем более точна наука, тем больше можно
из нее извлечь точных предсказаний.*

А. Франс

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АППАРАТ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

УДК 658.01

*Гонтарева И. В.
Нижегородцев Р. М.*

Сформирована цепь взаимосвязанных категорий: "эффективность" – "виды эффективности" – "показатели эффективности" – "критерий эффективности" – "оценивание эффективности" – "проекты развития" – "развитие предприятия", определяющих составляющие общего процесса оценивания развития предприятия. Разработана схема зависимости уровня развития предприятия от метода оценки информационно-институциональной ситуации, условий возникновения эффективности и уровня удовлетворения стейкхолдеров. Обосновано, что оценивание эффективности развития предприятия – это процесс определения объективных условий, которые характеризуют качественную сторону источников и процессов перехода потенциала предприятия из одного состояния в другое, более совершенное.

Ключевые слова: эффективность, виды и показатели эффективности, оценивание, развитие предприятий, потенциал.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 658.01

*Гонтарева І. В.
Нижегородцев Р. М.*

Сформовано ланцюг взаємопов'язаних категорій: "ефективність" – "види ефективності" – "показники ефективності" – "критерій ефективності" – "оцінювання ефективності" – "проекти розвитку" – "розвиток підприємства", що визначають складові загального процесу оцінювання розвитку підприємства. Розроблено схему залежності рівня розвитку підприємства від методу оцінки інформаційно-інституційної ситуації, умов виникнення ефективності та рівня задоволення стейкхолдерів. Обґрунтовано, що оцінювання ефективності розвитку підприємства – це

процес визначення об'єктивних умов, що характеризують якісну сторону джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший, більш досконалий.

Ключові слова: ефективність, види та показники ефективності, оцінювання, розвиток підприємств, потенціал.

CATEGORIAL APPARATUS OF ENTERPRISES DEVELOPMENT EFFICIENCY EVALUATION

UDC 658.01

I. Gontareva
R. Nizhegorodtsev

The article formed a chain of interrelated categories such as "efficiency" – "types of efficiency" – "efficiency indicators" – "efficiency criterion" – "estimation of efficiency" – "development projects" – "development of the enterprise" that define components of the common evaluation process of enterprise development. The scheme of dependence of enterprise development level from the method for assessing information-institutional situation, conditions of efficiency occurrence and level of stakeholders satisfaction has been elaborated. It was proved that the evaluation of the enterprises efficiency development is the process of determining the objective conditions that characterize the qualitative aspect of the sources and processes of transition of the enterprise potential from one state to another, more perfect.

Key words: efficiency, types and indicators of efficiency, estimation, development of the enterprises, potential.

Современное состояние экономических процессов характеризуется нестабильностью и поиском эффективных парадигм развития производства, производственных отношений и общества в целом. Широкое использование категории "эффективность" не подкреплено общепринятыми интерпретациями сущности, задач, условий и ограничений по ее применению. По этому поводу Маршал В. Мейер [1, с. 13] отмечает: "Достаточно просто что-то измерить и назвать это эффективностью... Гораздо сложнее ответить на фундаментальные вопросы: что такое эффективность? как ее оценить и измерить?". Этому мнению придерживаются и Нобелевские лауреаты Джозеф Стиглиц и Амартия Сен [2], разрабатывающие новые инструменты комплексного оценивания эффективности на макроуровне под эгидой ООН.

Среди современных авторов, занимающихся определением сущности категории "эффективность", можно выделить таких зарубежных ученых, как: П. Друкер, Р. Каплан, Р. Лукас, М. Мейер, Д. Нортон, А. Сен, Д. Синк, Р. Солоу, Дж. Стиглиц, Р. Холл; таких русских ученых, как: Г. Атаманчук, А. Бобков, В. Бузырев, Ю. Глазьев, Дж. Лафта,

Д. Новиков, Г. Петухов; таких украинских ученых, как: А. Амоша, И. Булеев, Я. Берсуцкий, В. Гец, Г. Добров, В. Заруба, Г. Назарова, А. Олексюк, В. Пономаренко, В. Христиановский, Е. Ястремская. Ими были получены общепризнанные значимые результаты, однако категориальный аппарат оценивания эффективности развития предприятий определен не в полной мере.

Целью статьи является определение основных понятий оценивания эффективности развития предприятий.

Взаимосвязь между основными категориями, связанными с оцениванием эффективности развития предприятия, приведена на рис. 1.

В определении сущности категории "эффективность" учитываются такие отношения, как: а) "объект-объектные"; б) "субъект-субъектные"; в) "субъект-объектные". Под "объект-объектными" отношениями понимаются технологические взаимосвязи между средствами труда и предметами труда. Факторами, обуславливающими их интенсификацию, в частности, являются технологичность, пропорциональность, ритмичность и прямоточность. "Субъект-субъектные" отношения – это организационные,

рыночные и социальные взаимосвязи между стейкхолдерами предприятия. Факторы интенсификации – сбалансированность индивидуальных, коалиционных и общих интересов стейкхолдеров. Под "субъект-объектными" отношениями понимается наблюда-

емость и управляемость объекта субъектом. Факторы интенсификации – релевантность, достаточность, достоверность и своевременность информации об объекте и его реакции на управляющие воздействия.

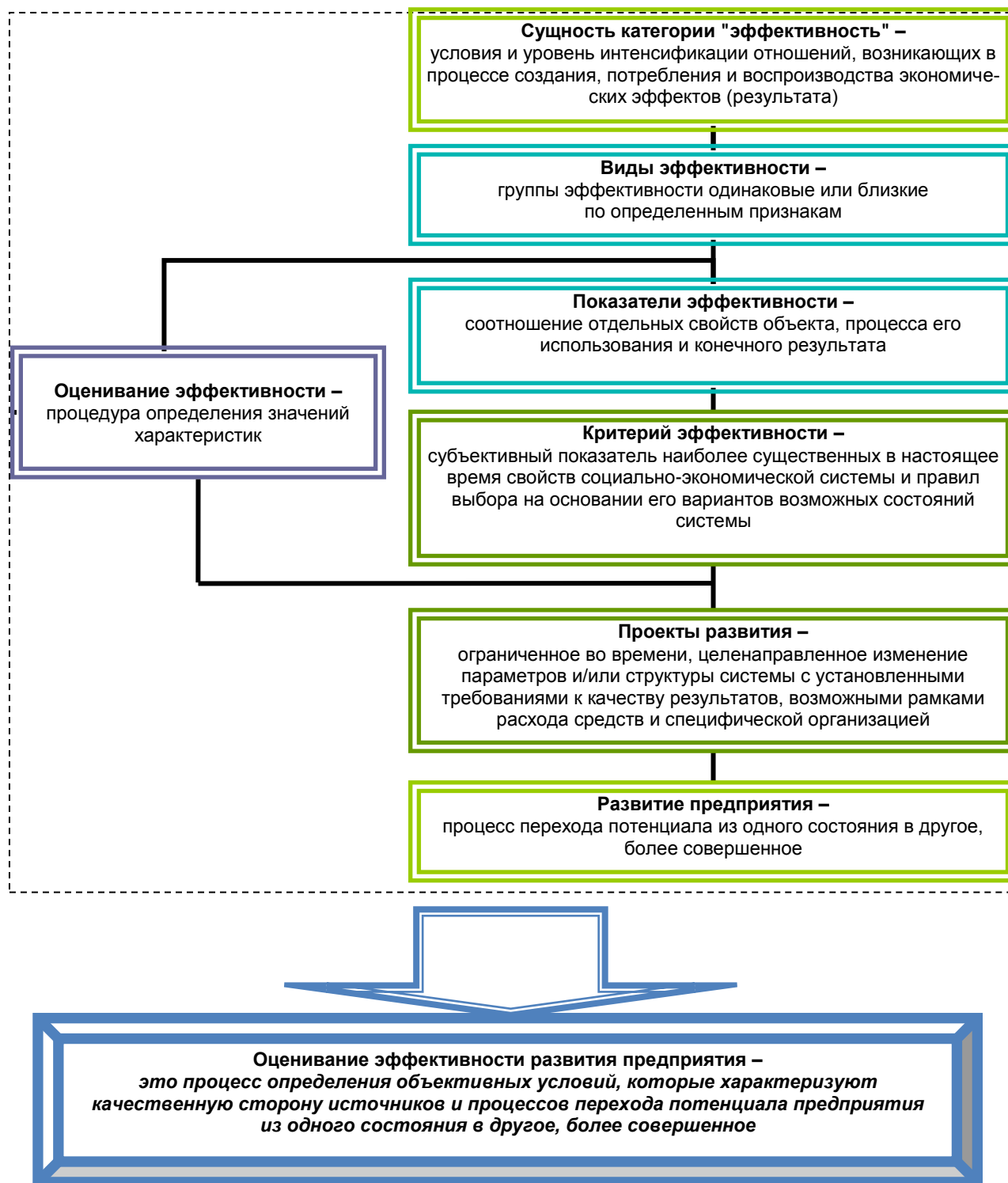

Рис. 1. Категориальный аппарат оценивания эффективности развития предприятий

В различных источниках эффективность определяется как полезное действие, отдача, коэффициент полезного действия, производительность, результативность и оперативность. То есть происходит смешивание сущности категории "эффективность" с показателями эффективности и критерием эффективности. Довольно часто под эффективностью понимают только результативность, как правило, финансовую, в то же время результат любой ценой необходимо только в исключительных ситуациях. Это объясняется тем, что результат в хозяйственной деятельности отражает множественные и зачастую конфликтующие цели. Так, положительный результат в краткосрочном периоде может стать отрицательным в перспективе. Не исключается и случайность получения положительного или отрицательного результата из-за флуктуаций во внешней среде. Важность разграничения показателей результативности и ее источников в настоящем и будущем времени подчеркивал, в частности, Б. Фелпс [3, с. 81–98]. Можно утверждать, что результат формируется и воссоздается со всеми сопутствующими эффектами, а эффективность – это условия, характеризующие качественную сторону источников и процессов воспроизводства. В то же время не может считаться эффективной система, которая постоянно не обеспечивает запланированный, а тем более объективно необходимый результат. Именно эффективность показывает сложную взаимосвязь между результатом (эффектом) и условиями, которые способствуют появлению и использованию этого результата. Причем ситуативно подчиненными формами могут быть или результативность, или экономичность, или работоспособность системы.

По мнению авторов, исходя из этимологии категории, эффективность нужно рассматривать не столько как некий результат – желаемый, планируемый, достигнутый, но в основном как условия, возможность, при которых он может быть получен. В этом плане эффективность включает характеристики социально-экономических и технико-технологических параметров состояния системы (работоспособность системы), которые приводят к такому результату. Таким образом, категория "эффективность" – это условия и уровень интенсификации отношений, возникающих в процессе создания, потребления и воспроизводства экономических эффектов (результата). Эта категория определяет объективные условия, характеризующие качественную сторону источников и процессов воспроизводства эффектов (результата).

Множество условий возникновения результата хозяйственной деятельности, множество эффектов, которые входят в результат, создают в итоге множество соотношений между ними. При анализе эффективности это позволяет выделить достаточное количество ее видов. Все виды эффективности различны по сущности и назначению, однако направлены на достижение общих

целей предприятия и часто имеют общие источники возникновения, поэтому при оценивании эффективности развития нужно учитывать достаточно много классификационных элементов. Для каждого вида эффективности используются разные показатели. Показатели эффективности – это соотношение отдельных свойств объекта, его процесса и конечного результата. Анализ эффективности характеризуется: а) большим количеством разнообразных показателей; б) взаимозаменяемостью отдельных показателей; в) сложностью и неоднозначностью аналитических зависимостей, методик расчета и измерения, процедур определения многих показателей эффективности; г) отсутствием показателей для некоторых видов эффективности.

Показатели эффективности должны быть измеряемые и/или оцениваемые, то есть такими, которые прошли процедуру присвоения каждому состоянию показателя определенного числа, балла или символа. Под измерением понимается процедура нахождения количественного значения любой характеристики объекта путем ее сравнения с эталоном. Так, сырье и комплектующие, поступающие на предприятие, взвешивают, обмеряют и контролируют с помощью технических средств – весов, линейек, вольтметров и т. д. То же самое происходит с готовой продукцией и полуфабрикатами. При этом измерение требует наличия международно признанных эталонов мер и сертифицированных технических измерителей. Когда эти условия не выполняются, то процедура определения значений характеристик называется оцениванием, а ее результат – оценкой. Исходя из этого, определение расходов и доходов в денежном выражении является их оценкой, так как отсутствует эталонная цена единицы продукции или ресурсов, которая позволяет однозначно перейти от их натурального к денежному учету. Даже мировые цены могут изменяться за достаточно короткие промежутки времени.

Также оценка представляет собой результат анализа совокупности данных о процессе функционирования, заключение о соответствии его совокупной характеристики (уровня эффективности) установленным требованиям, а именно: целям, нормативам, принципам и т. п. В конечном счете оценивание позволяет учитывать различные качественно заданные (определенные только терминологически) характеристики через отношение к ним различных субъектов. Теоретической базой такого оценивания показателей эффективности являются: а) логика оценок, исследующая разные оценки, которые формулируются с помощью абсолютных понятий "хорошо", "плохо", "безразлично" и сравнительных понятий "лучше", "хуже", "равноценно" (А. Ивин [4]); б) многокритериальная теория полезности, в которой под функцией полезности понимается изменение предпочтений субъекта в зависимости от вероятности получения выгоды от данной оценки. При

соблюдении аксиом логической целесообразности, отношений превосходства и независимости единичные функции предпочтения объединяются в результирующую (Дж. фон Нейман, О. Morgenштерн [5]); в) нечеткая логика Л. Заде, в которой для раскрытия количественной неопределенности качественной характеристики вводится функция, отображающая степень принадлежности лингвистической оценки к определенным количественным показателям [6, с. 72–85]; г) квалиметрическая теория оценивания, которая представляет собой процедуру получения оценки в виде модели взаимодействия субъекта, объекта, базы сравнения и логики семантических суждений (Г. Азгальдов, Ю. Адрианов, А. Субетто [7]).

Авторы используют подход, предложенный в квалиметрии, так как он: а) объединяет в себе большинство существующих подходов к оцениванию; б) позволяет получить значение критерия эффективности как в количественных, так и в качественных шкалах (упорядоченных отношений свойств и/или мер на измеряемом множестве); в) позволяет осуществить свертывание мер качества и получение интегрального показателя; г) рассматривает процедуру оценивания на системной основе.

В оценивании эффективности присутствуют организационный, алгоритмический и управленческий аспекты. Организационный аспект отражает регламентацию процесса оценивания для субъекта оценки. Алгоритмический аспект реализуется через структуру операций процесса оценивания и алгоритмы выбора методов их выполнения. Управленческий аспект представлен процессами формирования обобщенной и комплексной оценки эффективности и критерия эффективности, входящих в общий алгоритм оценивания эффективности развития предприятия. Под критерием эффективности понимается субъективная мера наиболее существенных в сложившейся ситуации свойств социально-экономической системы и правил выбора на основании его вариантов возможных состояний системы. В зависимости от состояния внешней и внутренней среды предприятия можно выделить три группы критериев функционирования систем: в условиях определенности, если возможно точное достижения цели; в условиях риска, если параметры среды заданы с помощью величин с известными законами распределения; в условиях неопределенности, когда параметры среды являются случайными величинами с неизвестными законами распределения.

Так как задача развития предприятия определяется единством целей, средств их достижения (используемых ресурсов) и индикаторов, фиксирующих уровень достижения цели (результативность) и позволяющих организовать управление с помощью обратных связей, то и выбор различных критериев приводит к формированию качественно различных стратегий управления.

Выраженной, или латентной, целевой функцией при этом выступает критерий эффективности хозяйственной деятельности, который является наиболее общим критерием эволюции систем [8, с. 7].

Авторы под проектом понимают ограниченное во времени, целенаправленное изменение параметров и/или структуры любой системы с установленными требованиями к качеству результатов, возможными рамками расхода средств для их достижения и специфической организацией процесса разработки и реализации [9, с. 13–14]. Проект является обязательной функциональной сферой деятельности практически всех предприятий, которые предусматривают свое развитие.

Проанализировав определения категории "развитие", авторы под развитием будут понимать процесс перехода потенциала из одного качественного состояния в другое. Можно выделить две линии развития предприятия: восходящую линию – прогресс – направление развития, для которого характерен переход от низшего к высшему, от менее совершенного к более совершенному состоянию; нисходящую линию – регресс – направление развития, для которого характерны переход от более высоких форм развития к низшим, движение назад, изменения состояния к худшему, он является противоположностью прогресса. Под переходами в качественно иное состояние понимаются сбалансированные изменения в структуре и составе потенциала и уровне организации. Необходимость стабильного функционирования сдерживает развитие, но в то же время является необходимым условием развития. По диалектическому закону отрицания развитие разрушает многие процессы функционирования, но создает условия для более устойчивого функционирования в будущем, то есть возникает циклическая тенденция развития. Сбалансированность определяется усредненными за определенный промежуток времени показателями результативности хозяйственной деятельности. Устойчивое развитие социально-экономической системы предполагает при анализе эффективности выявление источников, способов определения направления и методики сохранения стабильности и согласованности процессов функционирования и развития.

В понимании сущности развития предприятия авторы исходят из законов и принципов диалектики. Так, движущей силой развития является единство и борьба противоположностей. В данном случае выделяются взаимодействия: а) общего и частного – информационно-институциональной внешней среды и внутренней организации хозяйственной деятельности; б) накопления и потребления – растущие потребности стейкхолдеров в конечном результате деятельности и необходимость расширения существующего потенциала воспроизводства результата.

Выбор первой пары взаимодействующих факторов (общего и частного) объясняется тем, что информация, согласно определению В. Глушкова [10], является отражением процессов материально-энергетических изменений в пространстве и времени и позволяет их количественно измерять. В частности:

а) развитие происходит путем повышения (прогресс) или понижения (регресс) сложности, то есть в направлении изменения разнообразия и, согласно Л. Хартли, изменения количества информации:

$$I_k = N \log N, \quad (1)$$

где I_k – количество информации (комбинаторной);
 N – количество состояний системы;

б) направление развития определяется наибольшей вероятностью и/или скоростью осуществления цепей последовательных изменений состояний, то есть количеством информации по К. Шеннону:

$$I_B = - \sum_{i=1}^n P_i \log P_i, \quad (2)$$

где I_B – количество информации (вероятной);
 n – число возможных состояний данного показателя;

P_i – вероятность i -го состояния показателя зависит от вероятности наступления событий и ситуаций, отражаемых показателем;

в) принятие решений по стабилизации и развитию хозяйственной деятельности имеет циклический и эволюционный характер, а их сопоставление по степени организованности возможно с помощью показателя количества информации по А. Колмогорову:

$$I_a = f(l), \quad (3)$$

где I_a – количество информации (алгоритмической);

$f(l)$ – функция минимальной длины программы, позволяющая однозначно перевести объект из одного состояния в другое [11, с. 8–11].

В свою очередь, институциональные зависимости являются способом накопления эволюционной информации в предыдущих циклах развития.

В свою очередь, институциональные зависимости являются способом накопления эволюционной информации в предыдущих циклах развития.

Следует заметить, что ни повышение уровня сложности системы, ни повышение уровня ее

организованности не означают и не предполагают повышения ее функциональной эффективности – отношения эффекта к затратам. Например, шариковая ручка представляет собой более сложную и более организованную систему, чем карандаш с графитовым стержнем, но в условиях невесомости она, в отличие от карандаша, абсолютно бесполезна. Аналогичные примеры можно привести и из истории развития социальных систем. Усилия племен варваров по разрушению Древнего Рима оказались более эффективными, чем усилия высокоорганизованного и сложно устроенного римского общества по его защите.

Для обоснования выбора второй пары взаимодействующих факторов (накопления и потребления) приведем следующие аргументы: а) на социально-экономические системы распространяется доказанный Э. Бауэром принцип возрастания общей и полезной мощности (потенциала) базисного процесса в ходе эволюционного развития открытых живых систем; б) вероятность перехода на более высокий уровень развития приближается к нулю при отсутствии заинтересованности в этом влиятельной части стейкхолдеров; в) количество и последовательность этапов перехода на более высокий уровень развития, а соответственно и затраты на это, а также вероятность достижения цели в значительной степени зависят от текущего состояния потенциала. Краткие характеристики уровней развития предприятия приведены на рис. 2. Уровень развития предприятия зависит от степени удовлетворения стейкхолдеров, метода оценки информационно-институциональной ситуации, условий функционирования и переходов между уровнями, которые отражаются различными аспектами эффективности, а их взаимосвязь предполагает интегральную (системную) эффективность.

Условиями возникновения эффективности являются потенциал, организованность и результативность [12]. Не следует думать, будто система, переходящая на более высокий уровень своего развития, характеризуется более высокими значениями всех без исключения показателей эффективности. Наоборот, чаще всего выигрыш в некоторых существенных показателях, решающим образом характеризующих интегральную эффективность, достигается за счет снижения других, в данном случае менее важных, показателей. Например, с тех пор, как возникла аэрофотосъемка, никому не придет в голову картировать местность, обходя леса, болота и овраги пешком. Однако экономия времени и сил оборачивается ростом постоянных издержек. Зубная щетка со встроенным электромотором экономит текущие усилия потребителя, но обходится ему дороже, и ее производство более ресурсоемко.

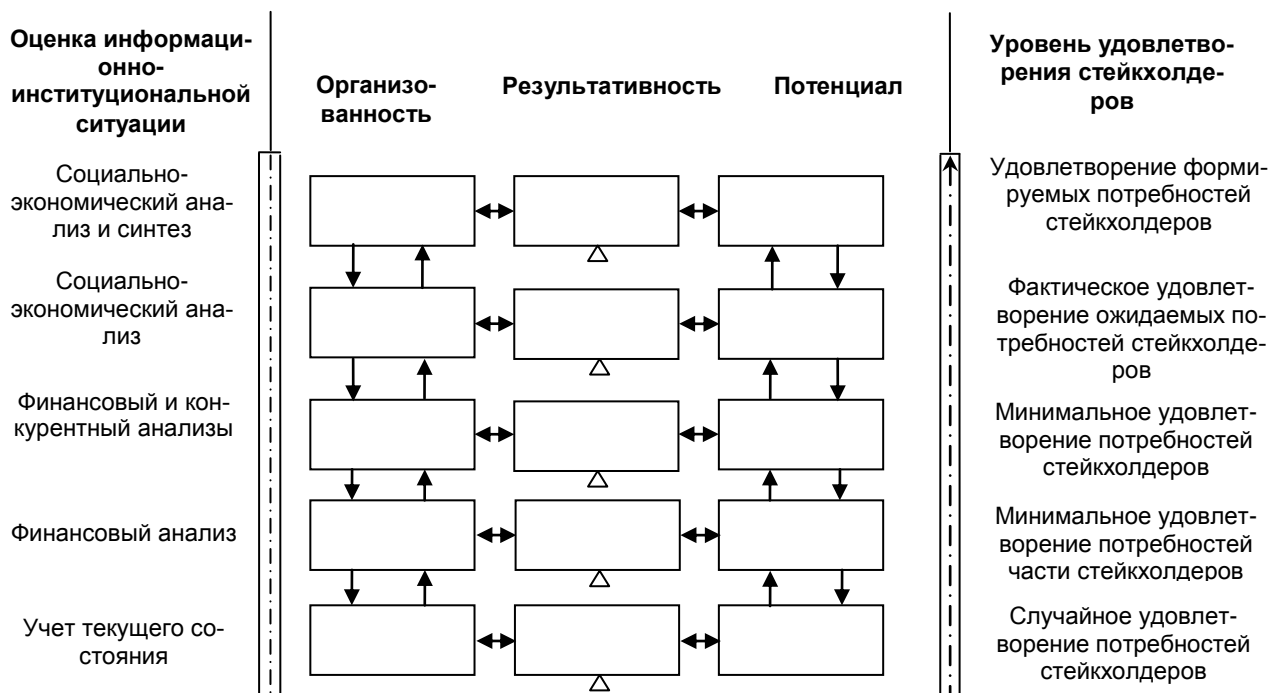

Рис. 2. Краткие характеристики уровней развития предприятия

Проанализировав все составляющие категории "оценивание эффективности развития предприятия" (см. рис. 1), авторы предлагают следующее ее определение: оценивание эффективности развития предприятия – это процесс определения объективных условий, которые характеризуют качественную сторону источников и процессов перехода потенциала предприятия из одного состояния в другое, более совершенное. Это определение позволяет учесть составляющие процесса оценивания развития предприятия и определить цепь взаимосвязанных категорий: "эффективность" – "виды эффективности" – "показатели эффективности" – "критерий эффективности" – "оценивание эффективности" – "проекты развития" – "развитие предприятия" – "оценивание эффективности развития предприятия".

Одним из направлений дальнейших исследований является рассмотрение динамических характеристик переходов системы из одного качественного состояния в другое.

Литература: 1. Мейер Маршал В. Оценка эффективности бизнеса / Маршал В. Мейер ; пер. с англ. А. О. Корсунской. – М. : ООО "Вершина", 2004. – 272 с. 2. Государственный научно-исследовательский институт системного анализа Счетной палаты Российской Федерации. Доклад Комиссии по измерению эффективности экономики и социального прогресса. Первая глава. Рабочий перевод [Электронный ресурс]. – М. : НИИ системного анализа счетной палаты РФ, 2010. – 118 с.– Режим доступа : <http://www.ach.gov.ru/userfiles/bulletins/doclad-effict-buletten-fl-544.pdf>. 3. Фелпс Б. Умные бизнес-показатели:

система измерений эффективности как важный элемент менеджмента / Боб Фелпс ; пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2004. – 312 с. 4. Ивин А. А. Логика : учебное пособие / А. А. Ивин. – 2-е изд. – М. : Знание, 1998. – 240 с. 5. Дж. фон Нейман. Теория игр и экономическое поведение / Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн. – М. : Наука, 1970. – 700 с. 6. Рутковский Л. Методы и технологии искусственного интеллекта / Л. Рутковский ; пер. с польского И. Д. Рудинского. – М. : Горячая линия – Телеком, 2010. – 520 с. 7. Адрианов Ю. М. Квалиметрия в приборостроении и машиностроении / Ю. М. Адрианов, А. И. Субетто. – Л. : Машиностроение, 1990. – 216 с. 8. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / Г. М. Добров, В. Е. Гонкаль, А. А. Савельев и др. – К. : Наукова думка, 1987. – 348 с. 9. Гонтарева И. В. Управление проектами : учебн. пособие / И. В. Гонтарева, Р. М. Нижегородцев, Д. А. Новиков. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 384 с. 10. Глушков В. М. Моделирование развивающихся систем / В. М. Глушков, В. В. Иванов, В. М. Яненко. – М. : Наука, 1983. – 351 с. 11. Юнь О. М. Производство и логика: информационные основы развития / О. М. Юнь. – М. : Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК", 2001. – 168 с. 12. Гонтарева И. В. Системная эффективность предприятия: сущность, факторы, структура : монография / И. В. Гонтарева, Р. М. Нижегородцев. – М. – Киров : ВСЭИ, 2012. – 152 с.

References: 1. Meyer Marshal V. Otsenka effektivnosti biznesa [Estimation of business efficiency] / Marshal V. Meyer ; per. s angl. A. O. Korsunskoy. – M. : ООО "Ver-shina", 2004. – 272 p. 2. Gosudarstvennyy nauchno-issledovatel'skiy institut sistemnogo analiza Schetnoy palaty Rossiyskoy Federatsii (Doklad Komissii po izmereniyu effektivnosti ekonomiki i sotsialnogo progressa. Pervaya

glava. Rabochiy perevod). M.: NII sistemnogo analiza schetnoy palaty RF, 2010. – 118 p. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.ach.gov.ru/userfiles/bulletins-/doclad-effict-buletten-fl-544.pdf>. 3. Felps B. Umnyie biznes-pokazateli: sistema izmereniy effektivnosti kak vazhnyy element menedzhmenta [Smart business metrics: system of efficiency measurement as an important element of management] / Bob Felps ; per. s angl. – Dnepropetrovsk : Balans Biznes Buks, 2004. – 312 p. 4. Ivin A. A. Logika [The logic] : uchebnoye posobiye / A. A. Ivin. – 2-e izd. – M. : Znaniye, 1998. – 240 p. 5. Dzh. fon Neyman. Teoriya igr i ekonomicheskoye povedeniye [Theory of games and economic behavior] / Dzh. fon Neyman, O. Morgenshtern. – M. : Nauka, 1970. – 700 p. 6. Rutkovskiy L. Metody i tehnologii iskusstvennogo intellekta [Methods and technologies of artificial intellect] / L. Rutkovskiy ; per. s polskogo I. D. Rudinskogo. – M. : Goryachaya liniya – Telekom, 2010. – 520 p. 7. Adrianov Yu. M. Kvalimetriya v priborostroyenii i mashinostroyenii [Qualimetry in instrument and machine building] / Yu. M. Adrianov, A. I. Subetto. – L. : Mashinostroyeniye, 1990. – 216 p. 8. Nauchno-tehnicheskii potentsial: struktura, dinamika, effektivnost [Scientific and technical potential: structure, dynamics, efficiency] / G. M. Dobrov, V. E. Tonkal, A. A. Savelyev i dr. – K. : Naukova dumka, 1987. – 348 p. 9. Gontareva I. V. Upravleniye proektami [Project management] : uchebn. posobiye / I. V. Gontareva, R. M. Nizhegorodtsev, D. A. Novikov. – M. : Knizhnyy dom "LIBROKOM", 2009. – 384 p. 10. Glushkov V. M. Modelirovaniye razvivayushchikhsya sistem [Simulation of developing systems] / V. M. Glushkov, V. V. Ivanov, V. M. Yanenko. – M. : Nauka, 1983. – 351 p. 11. Yun O. M. Proizvodstvo i logika: informatsionnyye osnovy razvitiya [Production and logic: Information basis for the development] / O. M. Yun. – M. : Izdatelskiy Dom "NOVYY VEK", 2001. – 168 p. 12. Gontareva I. V. Sistemnaya effektivnost predpriyatiya: suschnost, faktory, struktura [System efficiency of the enterprise: the essence, the factors, the structure]: monografiya / I. V. Gontareva, R. M. Nizhegorodtsev. – M. – Kirov : VSEI, 2012. – 152 p.

Информация об авторах

Гонтарева Ирина Вячеславовна – докторант Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: lider.06@mail.ru).

Нижегородцев Роберт Михайлович – заведующий лабораторией экономической динамики и управления инновациями Института проблем управления им. В. А. Трапезникова Российской академии наук (117997, Россия, г. Москва, ул. Профсоюзная, 65, e-mail: bell44@rambler.ru).

Інформація про авторів

Гонтарева Ірина Вячеславівна – докторант Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: lider.06@mail.ru).

Нижегородцев Роберт Михайлович – завідувач лабораторії економічної динаміки і управління інноваціями Інституту проблем управління ім. В. О. Трапезнікова Російської академії наук (117997, Росія, м. Москва, вул. Профсоюзна, 65, e-mail: bell44@rambler.ru).

Information about the authors

I. Gontareva – Doctoral Candidate, Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: lider.06@mail.ru).

R. Nizhegorodtsev – Head of Laboratory of Economic Dynamics and Control Innovation, V. A. Trapeznikov Institute of Control Sciences, Russian Academy of Sciences (65, Profsoyuznaya Str., 117997, Moscow, Russia, e-mail: bell44@rambler.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Отенко І. П.

Стаття надійшла до ред.
19.08.2012 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КОМПАНІЄЮ

УДК 657.633

Мултанівська Т. В.
Воїнова Т. С.

Уточнено визначення поняття "внутрішній аудит" відповідно до запропонованого підходу до встановлення складу об'єктів внутрішнього аудиту, що дозволяє розглядати внутрішній аудит як систему взаємопов'язаних елементів, яка взаємодіє з іншими елементами системи внутрішнього контролю компанії, а також з елементами системи управління нею. Як зовнішнє середовище відносно функціонування

системи внутрішнього аудиту розглянуто також національну систему фінансово-господарського контролю, з якою в межах наданих повноважень взаємодіють суб'єкти внутрішнього аудиту. Розроблено модель системи внутрішнього аудиту в системі управління компанією.

Ключові слова: внутрішній аудит, системний підхід, система внутрішнього контролю, система управління, ризик.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЕЙ

УДК 657.633

**Мултановская Т. В.
Воинова Т. С.**

Уточнено определение понятия "внутренний аудит" в соответствии с предложенным подходом к установлению состава объектов внутреннего аудита, что позволяет рассматривать внутренний аудит как систему взаимосвязанных элементов, которая взаимодействует с другими элементами системы внутреннего контроля компании, а также с элементами системы управления ею. Как внешняя среда относительно функционирования системы внутреннего аудита рассмотрена также национальная система финансово-хозяйственного контроля, в которой в пределах предоставленных полномочий взаимодействуют субъекты внутреннего аудита. Разработана модель системы внутреннего аудита в системе управления компанией.

Ключевые слова: внутренний аудит, системный подход, система внутреннего контроля, система управления, риск.

THEORETICAL PRINCIPLES OF INTERNAL AUDIT AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF COMPANY MANAGEMENT

UDC 657.633

**T. Multanivska
T. Voinova**

The definition of the term "internal audit" in accordance with the proposed approach to installation of internal audit objects, which allows us to consider internal audit as a system of interrelated elements interacting with other elements of the system of internal control, as well as elements of management system is specified. It is proposed to consider the national system of financial and economic control interacting with internal audit subjects within the granted powers as the environment relative to the system of internal audit functioning. The model of internal audit system in the company management system is elaborated.

Key words: internal audit, system approach, the system of internal control, management system, risk.

Трактування питань теорії та організації внутрішнього аудиту (ВА) дотепер залишається неоднозначним: існують розбіжності в термінології, не прийняті законодавчі акти, які б регламентували порядок проведення ВА та його понятійну базу. Більш того, у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення самого поняття "внутрішній аудит". Це стримує практичне його впровадження через відсутність однозначного розуміння суспільством як самої суті ВА, так і його потенціалу щодо сприяння вдосконаленню процесів корпоративного управління та управління ризиками. У зв'язку з цим дослідження теоретичних засад ВА в контексті реформування фінансового контролю є актуальним.

Пошуки шляхів підвищення ефективності та якості системи внутрішнього контролю привели до включення в орбіту наукових інтересів фахівців на пострадянському просторі теоретичних, методологічних та організаційних аспектів ВА. При цьому через обмеженість власної практики ВА, а відтак і поля для наукових узагальнень протягом тривалого часу методологічною основою для обґрунтування висновків та пропозицій у цій галузі були переважно праці західних авторів, а саме: Р. Адамса, А. Аренса, Р. Доджа, Дж. К. Лоббека, Р. Монгомері, Дж. Робертсона та ін. Зважаючи на здобутки західної теорії та практики щодо організації ВА, безумовно, запозичення цього досвіду загалом мало позитивний вплив. Проте згодом виявилися й недоліки такого підходу, що полягали в недостатній адаптованості розробок до специфіки становлення ринкових відносин в Україні, реалій і потреб вітчизняних бізнесових структур та їх власників. Усвідомлення цього дало поштовх розширенню досліджень у цій галузі. Серед дослідників, які займаються проблемами ВА, особливо необхідно відмітити внесок Андрєєва В. Д., Богомоллова А. М., Бурцева В. В., Дороща Н. І., Жмілька С. І., Каменської Т. А., Макальської А. К., Пантелєєва В. П., Пугачева В. В., Редька О. Ю., Рудницького В. С., Сафоновой М. Ф., Суйца В. П., Ткаченко А. М., Усача Б. Ф., Хорохордіна М. М., Швирьовой О. І., Шеремета А. Д. та ін. Разом з тим низка питань, пов'язаних із застосуванням сукупності політик, процедур та методів ВА як елементів єдиної системи, потребує подальшої розробки в контексті забезпечення органічної єдності різних видів фінансово-господарського контролю.

Мета статті – теоретичне обґрунтування підходів до визначення поняття "внутрішній аудит" та розбудови моделі системи внутрішнього аудиту як підсистеми системи управління компанією. Для досягнення мети дослідження вирішені такі завдання: розкрито сутність ВА з метою подальшого уточнення його розуміння в умовах реформування фінансового контролю; розроблена модель системи

ВА для ідентифікації її в системі управління з метою підвищення ефективності внутрішнього контролю.

Аналіз показав, що в Україні єдина концепція реформування системи фінансово-господарського контролю відсутня. На державному рівні здійснюються певні організаційні заходи щодо реформування лише окремих її складових, зокрема, впровадження державного фінансового аудиту, державного фінансового моніторингу тощо. Стосовно ВА має місце нормативно-правове регламентування обов'язковості запровадження ВА окремими категоріями суб'єктів господарювання, зокрема, публічними акціонерними товариствами, банками тощо, але єдині стандарти ВА не прийняті. Тому при створенні підрозділів ВА, визначенні їх повноважень та вимог до внутрішніх аудиторів компанії використовують рекомендації Міжнародних професійних стандартів внутрішнього аудиту [1] (офіційний переклад українською мовою відсутній), рекомендації зовнішніх аудиторів, розробки вітчизняних і зарубіжних науковців та власні уявлення найвищого управлінського персоналу і власників про ВА.

У числі здобутків теорії ВА 2007 – 2012 рр. можна відмітити, перш за все, монографії "Аудит в Україні. Морфологія" О. Ю. Редька [2] та "Внутрішній аудит. Сучасний погляд" Т. О. Каменської [3].

Слід зазначити, що за останні п'ять років захищена лише одна докторська [4] та п'ять кандидатських дисертацій, цілком присвячених питанням ВА. Незважаючи на важливі наукові результати, цього вкрай недостатньо для комплексного вирішення теоретичних проблем розвитку ВА в Україні.

Проведений аналіз публікацій показав, що в теперішній час відбувається поглиблення та уточнення теоретичних і методологічних засад ВА з урахуванням набутого в Україні власного досвіду організації ВА в різних галузях економіки та стосовно різних об'єктів аудиту. Виходячи з реальних потреб користувачів ВА, на порядок денний виносяться проблеми формування єдиної концепції розвитку ВА, реалізації потенційного ресурсу ВА для підвищення ефективності системи внутрішнього контролю й контролю за ризиками компанії, а також забезпечення контролю якості ВА. Разом з тим слід зазначити, що застосування комплексного й системного підходів до дослідження ВА в цілому дало позитивний ефект: незважаючи на дискусійність більшості положень теорії ВА, створена теоретична база, прийнятна для подальшого розвитку та вироблення національної концепції ВА. Але більшість досліджень усе ж таки стосуються системи внутрішнього контролю або системи управління підприємством. Безумовно, проблеми, пов'язані із визначенням і реалізацією функцій ВА в системі

управління компанією, необхідно розв'язувати. Проте в сучасних умовах, на думку авторів, не можна забувати й про те, що система внутрішнього контролю компанії є відкритою системою і не тільки як частина системи управління, яка нею не управляє [5, с. 57], а й як складова національної системи фінансово-господарського контролю. У методологічному плані національну систему господарського контролю розглядають як органічну єдність його видів: державного, внутрішньогосподарського, аудиторського та суспільного [6, с. 51].

Заходи щодо модифікації національної системи фінансово-господарського контролю, які в Україні визначаються як реформування, є здебільшого розрізненими й спрямовані на внесення змін у функціонування окремих ланок і переважно такої її складової, як підсистема фінансового контролю. Ці процеси загалом не є змінами на основі нової парадигми, а лише реалізацією формального підходу. Безперечно, певна формалізація процедур контролю потрібна завжди, але вона не повинна підміняти бюрократизацією фінансового контролю. Крім того, настав час, коли не можна просуватись по шляху реформ без чіткого визначення місця й ролі ВА як елемента національної системи фінансово-господарського контролю.

На сьогоднішній день практично немає дискусій стосовно трактування ВА як елемента системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. Це підтверджує й визначення, подане, зокрема, Янчевою Л. М, Макеєвою З. О. та Барановою А. О. [7]. Проте ще наприкінці 90х років ХХ сторіччя цей висновок, незважаючи на наявність перекладів робіт західних науковців на пострадянському просторі, не видавався незаперечним [8], що призводило до ототожнення понять "внутрішній аудит" та "внутрішній контроль" й відповідного ототожнення завдань та функцій ВА і внутрішнього контролю. Разом з тим у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, а також нормативних документах й зараз використовуються різні підходи до трактування дефініції "ВА", а саме як: система [9 – 11], незалежна експертна діяльність [12], організація діяльності та сукупність процедур внутрішнього контролю [13], діяльність [14; 15], процес контролю [16], аудит [17], підтвердження та консультування [18], надання незалежних та об'єктивних гарантій і консультацій [1].

Множинність існуючих підходів свідчить про недостатню розробленість питання: йде науковий пошук найбільш вдалого визначення, яке б найбільш

мірою розкривало притаманні ВА риси. Дійсно, кожне з наведених визначень розкриває певну рису ВА. Так, розкриття ВА як системи вказує на те, що він є складною структурою, яка включає низку елементів. Визначення ВА як діяльності говорить про те, що властиві ознаки розкриваються через дії певних осіб – суб'єктів ВА. Наявність певних ознак вказує на функції ВА, які визнає той чи інший автор. Загалом маємо визначення, які більшою чи меншою мірою спираються на трактування, наведені в тому чи іншому стандарті. Порівняно нещодавно у вітчизняній теорії набуло поширення трактування ВА як надання певних гарантій та консультацій, що відповідає положенням Міжнародних професійних стандартів ВА [1]. Проте вітчизняний користувач ВА недостатньо обізнаний із цими дефініціями. Тому, на думку авторів, доцільно вживати більш прийнятні у вітчизняному науковому та практичному обігу терміни "рекомендації" і "роз'яснення" при розгляді способу надання результатів своїх дій суб'єктом ВА.

Таким чином, проведене дослідження теоретичних та методологічних засад ВА дозволяє уточнити визначення поняття "внутрішній аудит". Під ВА пропонується розуміти діяльність уповноважених суб'єктів щодо надання незалежної та об'єктивної оцінки систем управління ризиками, контролю або корпоративного управління та надання роз'яснень і рекомендацій тим, хто наділений найвищими повноваженнями в компанії, з метою підвищення ефективності діяльності.

Таке трактування дозволяє, по-перше, розглядати ВА як систему взаємопов'язаних елементів – суб'єкта, об'єктів, процесу, результату, дій працівників, яка взаємодіє з іншими елементами системи внутрішнього контролю компанії, а також з елементами системи управління компанії, а, по-друге, ідентифікувати узагальнений склад об'єктів ВА, тобто процеси корпоративного управління, процеси управління ризиками, систему внутрішнього контролю, а також конкретизувати групи об'єктів внутрішнього контролю, стосовно яких суб'єкти ВА мають здійснювати дії для надання роз'яснень та рекомендацій щодо його вдосконалення. Як зовнішнє середовище відносно функціонування системи ВА пропонується розглядати також національну систему фінансово-господарського контролю, з якою в межах наданих повноважень взаємодіють суб'єкти ВА (наприклад, при проведенні зовнішнього аудиту, спілкуванні з органами державного фінансового контролю). Модель системи ВА наведена на рисунку.

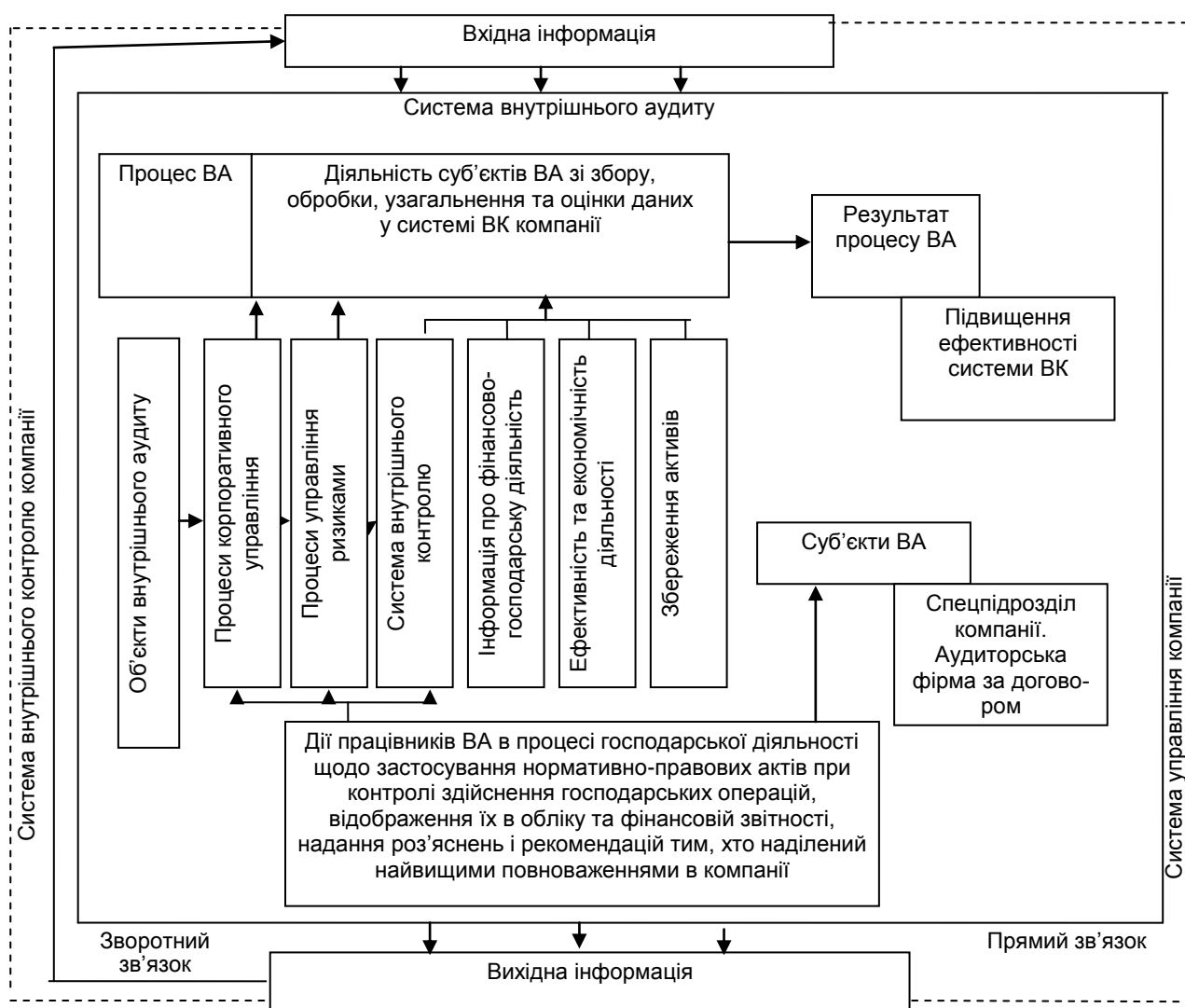

Рис. Модель системи внутрішнього аудиту

Цей висновок є обґрунтованим, оскільки автори враховували положення теорії систем [19 – 21], а також результати досліджень вітчизняних науковців стосовно системності внутрішнього контролю [5] та бухгалтерського обліку [22].

Так, система ВА функціонує відповідно до принципів, характерних для складних систем:

принципу цілісності і відокремленості – складається з низки взаємопов'язаних інформаційними потоками елементів, властивості системи не можуть бути повною мірою окреслені без визначення властивостей елементів;

принципу комунікативності – система ВА не ізолювана від інших систем, перш за все, системи внутрішнього контролю та системи управління компанією, що дозволяє вивчити обмін інформаційними потоками на рівні компанії, а також національної системи фінансово-господарського контролю;

принципу ієрархічної підпорядкованості – ВА є одночасно системою та підсистемою системи внут-

рішнього контролю, системи управління компанією, національної системи фінансово-господарського контролю, які стосовно неї є системами вищого порядку;

принципу необхідної розмаїтості – ВА – це функція системи внутрішнього контролю, а також системи управління компанією, вона не може існувати відокремлено від організаційної структури системи управління компанією;

принципу структурності – структура ВА не може розглядатися відокремлено від цілей дослідника.

Таким чином, ВА є, з одного боку, самостійною функцією внутрішнього контролю та управління з притаманними властивостями, а з іншого – кібернетичною системою, розвиток якої здійснюється відповідно до визначених принципів. В умовах реформування системи фінансового контролю значущість оптимізації системи ВА незрівнянно зростає. Обмеження впливу зовнішнього відносно економічного

суб'єкта контрольного середовища діями регуляторного характеру та контрольними діями через механізми оподаткування зобов'язує тих, хто наділений найвищими повноваженнями стосовно визначення стратегії розвитку компанії, забезпечувати надійний зворотний зв'язок у системі управління через запровадження, створення належних умов та оптимізацію функцій ВА.

Література: 1. Международные основы профессиональной практики внутреннего аудита. Международные профессиональные стандарты внутреннего аудита (Стандарты). Версия от 02.02.2011 г. Перевод осуществлен Некоммерческим партнерством "Институт внутренних аудитором" (НП "ИВА") и публикуется с разрешения The Institute of Internal Auditors Inc., 247 Maitland Avenue, Altamonte Springs, Florida 32701-4201, USA [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://iiaru.-ru/files/documents/стандарты_в_редакции_с_01.01.2011_%20г.pdf. 2. Редько О. Ю. Аудит в Україні. Морфологія : монографія / О. Ю. Редько. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. – 493 с. 3. Каменська Т. О. Внутрішній аудит. Сучасний погляд : [монографія] / Каменська Т. О. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2010. – 499 с. 4. Каменська Т. О. Внутрішній аудит : методологія та організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.09 [Електронний ресурс] / Т. О. Каменська. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2011-11KTUMTO.zip>. 5. Максимова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку / В. Ф. Максимова. – К. : АВРІО, 2005. – 264 с. 6. Виговська Н. Г. Розвиток цілісної системи господарського контролю в Україні / Н. Г. Виговська // Збірник праць Всеукраїнської науково-практичної конференції "Сучасний стан та перспективи розвитку державного контролю і аудиту в Україні" / за заг. ред. проф. В. Д. Базилевича. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2009. – С. 50–53. 7. Аудит : навч. посіб. / Л. М. Янчева, З. О. Макеєва, А. О. Баранова та ін. – К. : Знання, 2009. – 335 с. 8. Алборов Р. А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК [Электронный ресурс] / Алборов Р. А. – М. : Издательство "Дело и сервис", 1998. – 464 с. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statti/66.htm. 9. Бутинець Ф. Ф. Аудит : підручник / Ф. Ф. Бутинець. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Житомир : ПП "Рута", 2002. – 672 с. 10. Шеремет А. Д. Аудит : учебник / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 448 с. 11. Гончарук Я. А. Аудит : навч. посіб. / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 443 с. 12. Пантелеев В. П. Аудит : навчальний посібник / В. П. Пантелеев. – К. : Видавничий дім "Професіонал", 2008. – 400 с. 13. Назарова Г. Б. Організація та методика обліку і аудиту фінансових результатів на підприємствах залізничного транспорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 [Електронний ресурс] / Г. Б. Назарова ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с. – Режим доступа :

<http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09ngbpzt.zip>. 14. Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев. – М. : Экзамен, 2000. – 386 с. 15. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 р. № 158-р (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582005%D1%80>. 16. Пугачев В. В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса : учебник / В. В. Пугачев. – М. : Дело и сервис, 2010. – 224 с. 17. Бычкова С. М. Аудиторская деятельность. Теория и практика / С. М. Бычкова. – СПб. : Изд. "Лань", 2000. – 318 с. 18. Дорош Н. І. Аудит : теорія і практика / Н. І. Дорош. – К. : Знання, 2006. – 495 с. 19. Акоф Р. О. О природе систем / Р. О. Акоф. – М. : Изд. АН СССР. Техническая кибернетика, 1971. – С. 68–75. 20. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1975. – 191 с. 21. Соловьев В. С. Организационное проектирование систем управления / В. С. Соловьев. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 136 с. 22. Сухарева Л. О. Аудит : оцінка якості системи бухгалтерського обліку : монографія / Л. О. Сухарева, К. О. Закалінська ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : Вид-во "Вебер" (Донецька філія), 2009. – 263 с.

References: 1. Mezhdunarodnyye osnovy professionalnoy praktiki vnutrennego audita. Mezhdunarodnyye professionalnyye standarty vnutrennego audita (Standarty). Versiya ot 02.02.2011 g. Perevod osushchestvlen Nekommercheskim partnerstvom "Institut vnutrennikh auditorov" (NP "IVA") i publikuyetsya s razresheniya The Institute of Internal Auditors Inc., 247 Maitland Avenue, Altamonte Springs, Florida 32701-4201, USA [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://iiaru.-ru/files/documents/Standarty_v_redakcii_c_01.01.2011%20g.pdf. 2. Redko O. Yu. Audit v Ukraini. Morfolohiia : monohrafiia / O. Yu. Redko. – K. : DP "Inform.-analit. ahentstvo", 2008. – 493 p. 3. Kamenska T. O. Vnutrishniy auydt. Suchasnyi pohliad : [monohrafiia] / Kamenska T. O. – K. : DP "Inform.-analit. ahentstvo", 2010. – 499 p. 4. Kamenska T. O. Vnutrishniy auydt : metodolohiia ta orhanizatsiia : avtoref. dys. na zdotuttia nauk. stupenia dokt. ekon. nauk : spets. 08.00.09 [Elektronnyy resurs] / T. O. Kamenska. – Rezhym dostupa : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2011-11KTUMTO.zip>. 5. Maksimova V. F. Vnutrishnii kontrol ekonomichnoi diialnosti promyslovoho pidpriyemstva – systemnyi pidkhid do rozvytku / V. F. Maksimova. – K. : AVRIO, 2005. – 264 p. 6. Vyhovska N. H. Rozvytok tsilisoioi systemy hospodarskoho kontroliu v Ukraini // N. H. Vyhovska // Zbirnyk prats Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii "Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho kontroliu i auydu v Ukraini" / za zah. red. prof. V. D. Bazylevycha. – K. : VPTs "Kyivskiy universytet", 2009. – Pp. 50 – 53. 7. Auydt : navch. posib. / L. M. Yancheva, Z. O. Makeieva, A. O. Baranova ta in. – K. : Znannia, 2009. – 335 p. 8. Alborov R. A. Auydt v organizatsiyakh promyshlennosti, trgovli i APK [Elektronnyy resurs] / Alborov R. A. – M. : Izdatelstvo "Delo i servis", 1998. – 464 p. – Rezhim dostupa : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statti/66.htm. 9. Butynets F. F. Auydt : pidruchnyk

/ F. F. Butynets. – 3-tie vyd., dop. i pererob. – Zhytomyr: PP "Ruta", 2002. – 672 p. 10. Sheremet A. D. Audit : uchebnik / A. D. Sheremet, V. P. Suyc. – 5-ye izd., pererab. i dop. – M. : INFRA-M, 2007. – 448 p. 11. Goncharuk Ya. A. Audyt : navch. posib. / Ya. A. Honcharuk, V. S. Rudnytskyi. – 3-tie vyd., pererob. i dop. – K. : Znannia, 2007. – 443 p. 12. Panteliev V. P. Audyt : navchalnyi posibnyk. / V. P. Panteliev. – K. : Vydavnychi dim "Profesional", 2008. – 400 p. 13. Nazarova H. B. Orhanizatsiia ta metodyka obliku i audytu finansovykh rezultativ na pidpriemstvakh zaliznychnoho transportu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : spets. 08.00.09 [Elektronnyi resurs] / H. B. Nazarova ; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2009. – 20 p. – Rezhym dostupu : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09ngbpzt.zip>. 14. Burtsev V. V. Organizatsiia systemy vnutrennego kontrolya kommercheskoy organizatsii / V. V. Burtsev. – M. : Ekzamen, 2000. – 386 p. 15. Pro skhvalennia Konceptsii rozvytku derzhavnoho vnutrishnioho finansovoho kontroliu na period do 2017 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.05.2005 r. No. 158-r (zi zminamy) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582005%D1%80>. 16. Pugachyev V. V. Vnutrenniy audit i kontrol. Organizatsiia vnutrennego audita v usloviakh ekonomicheskogo krizisa : uchebnik / V. V. Pugachyev. – M. : Delo i servis, 2010. – 224 p. 17. Bychkova S. M. Auditorskaya deyatelnost. Teoriya i praktika / S. M. Bychkova. – SPb. : Izd. "Lan", 2000. – 318 p. 18. Dorosh N. I. Audyt : teoriia i praktika / N. I. Dorosh. – K. : Znannia, 2006. – 495 p. 19. Akof R. O. O prirode sistem / R. O. Akof. – Izd. AN SSSR. Tekhnicheskaya kibernetika, 1971. – Pp. 68–75. 20. Chernyak Yu. I. Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy / Yu. I. Chernyak. – M. : Ekonomika, 1975. – 191 p. 21. Solovyev V. S. Organizatsionnoe proektirovaniye sistem upravleniya / V. S. Solovyev. – M. : INFRA-M, 2002. – 136 p. 22. Sukhareva L. O. Audyt : otsinka yakosti systemy bukhgalterskoho obliku : monohrafiia / L. O. Sukhareva, K. O. Zakalinska ; Donets. nats. un-t ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho. – Donetsk : Vyd-vo "Veber" (Donetska filiiia), 2009. – 263 p.

Інформація про авторів

Мултанівська Тетяна Володимирівна – канд. екон. наук, доцент Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

Воїнова Тетяна Сергіївна – канд. екон. наук, доцент Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

Інформація об авторах

Мултановская Татьяна Владимировна – канд. екон. наук, доцент Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

Воїнова Татьяна Сергеевна – канд. екон. наук, доцент Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

Information about the authors

T. Multanivska – Ph.D. in Economics, Associate Professor of Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

T. Voinova – Ph.D. in Economics, Associate Professor of Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: auditor_twv@mail.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Пилипенко А. А.

Стаття надійшла до ред.
06.09.2012 р.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 517.436

Васюренко В. О.
Синюгіна Н. В.

Визначено сутність фінансової безпеки. Обґрунтовано необхідність фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в сучасних умовах. Уточнено сутність поняття "фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності"

підприємства" та обґрунтовано напрями її забезпечення. Окреслено напрями забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Ключові слова: фінансова безпека, зовнішньоекономічна діяльність, підприємство, загрози фінансовій безпеці.

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

УДК 517.436

**Васюренко В. А.
Синюгина Н. В.**

Определена сущность финансовой безопасности. Обоснована необходимость финансовой безопасности внешнеэкономической деятельности предприятия в современных условиях. Уточнено сущность понятия "финансовая безопасность внешнеэкономической деятельности предприятия" и обосновано направления ее обеспечения. Определены направления обеспечения экономической безопасности внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: финансовая безопасность, внешнеэкономическая деятельность, предприятие, угрозы финансовой безопасности.

FINANCIAL SECURITY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

UDC 517.436

**V. Vasyurenko
N. Synjugina**

The essence of financial security has been defined. The necessity of the financial security of foreign economic activity in modern conditions has been proved. The essence of the concept of "financial security of foreign economic activity" has been specified. The directions of providing the financial security of foreign economic activity are determined.

Key words: financial security, foreign economic activity, business, financial security threat.

У сучасних умовах господарювання особливого значення набуває проблема забезпечення сталості розвитку підприємства в межах існуючих напрямів його діяльності, серед яких вагоме місце займає зовнішньоекономічна діяльність як запорука результативної взаємодії вітчизняних підприємств із контрагентами інших країн.

Поряд з цим така сталість багато в чому забезпечується ефективною протидією зовнішнім загрозам, що в сукупності складає фінансову безпеку підприємства.

Важливість зазначених питань окреслила напрям даного дослідження та підтверджує його ак-

туальність з погляду розв'язання нагальної проблеми забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Окресленим питанням на сьогодні займається ряд вчених, серед яких можна виділити таких, як: Вашай Ю. В., Геєць В. М., Грачов О. В., Дорошенко О. О., Дурицька Г. В., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Кузенко Т. Б., Куркін М. В., Литовченко О. Ю., Мартюшева Л. С., Понікаров В. Д., Назаренко Д. В., Черняк О. І. та ін. [1 – 5].

Але, незважаючи на те, що праці перелічених вчених є достатньо ґрунтовними та безперечно важливими з погляду розвитку теоретичного підґрунтя з

окресленого питання, все ж таки вони присвячені окремим аспектам або фінансової безпеки, або зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Саме тому метою даного дослідження є комплексне узагальнення теоретичних аспектів фінансової безпеки ЗЕД підприємства.

Для досягнення поставленої мети в межах даного дослідження вирішено такі завдання:

узагальнено існуючі погляди вчених на змістовність поняття "фінансова безпека" та обґрунтовано авторське бачення щодо сутності зовнішньоекономічної діяльності;

уточнено сутність фінансової безпеки ЗЕД підприємства;

обґрунтовано напрями забезпечення фінансової безпеки ЗЕД підприємства.

На сьогодні не існує єдиного погляду щодо визначення сутності фінансової безпеки. Так, узагальнюючи сучасні визначення, можна зробити висновки, що існує декілька підходів до визначення сутності фінансової безпеки (таблиця).

Таблиця

Аналіз сучасних визначень поняття фінансової безпеки

Автор	Визначення
1	2
Фінансова безпека як ступінь захищеності	
Куркін М. В., Понікаров В. Д., Назаренко Д. В. [5]	Фінансова безпека – ступінь захищеності фінансових інтересів усіх пов'язаних з його діяльністю суб'єктів зовнішнього середовища та працівників підприємства; достатній рівень забезпечення фінансовими ресурсами процесів задоволення потреб підприємства та всіх пов'язаних з його діяльністю суб'єктів; високий професіоналізм і кваліфікація фінансових менеджерів та виконавців функцій контролю діяльності підприємства
Коментар до підходу: визначення фінансової безпеки як ступеня захищеності фінансових інтересів багато в чому звужує поняття фінансової безпеки, бо захист фінансових інтересів скоріш доцільно визначати як одне із завдань фінансової безпеки	
Фінансова безпека як певний стан	
Гець В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін. [2]	Фінансова безпека – такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічного зростання

Закінчення таблиці

1	2
Донець Л. І., Ващенко Н. В. [6]	Фінансова безпека – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних та оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідентних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку
Коментар до підходу: розгляд фінансової безпеки як збалансованого стану певних систем також звужує поняття фінансової безпеки через те, що збалансований стан певного ряду систем більш доцільно визначати як кінцеву мету функціонування системи фінансової безпеки. Схожим є підхід, який ґрунтується на трактуванні фінансової безпеки як стану використання корпоративних ресурсів	
Фінансова безпека як складова економічної безпеки	
Проект Концепції фінансової безпеки України [6]	Фінансова безпека – це складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз)
Коментар до підходу: найбільш доцільний підхід	
Фінансова безпека як певний рівень	
Кузенко Т. Б., Мартюшева Л. С., Грачов О. В., Литовченко О. Ю. [3]	Фінансова безпека – кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних, збалансованих, фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному та перспективному періодах
Коментар до підходу: дещо ускладнює розуміння сутності фінансової безпеки через невизначення змістовного наповнення поняття "рівень". Так, поняття "рівень фінансового стану підприємства" є багатозначним та остаточно невирішеним. Саме тому не можна прив'язувати до даної дефініції поняття фінансової безпеки	

Таким чином, на думку авторів, найбільш доцільно розглядати фінансову безпеку як складову економічної безпеки і з урахуванням зазначеного вище можна надати таке визначення поняття: фінансова безпека – це складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності фінансової системи з метою забезпечення збалансованості показників боргової, грошово-кредитної, валютної, інфляційної, бюджетної та податкової систем держави.

Але для досягнення мети даного дослідження необхідно уточнити визначення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства як симбіозу окремих понять "фінансова безпека" та "зовнішньоекономічна діяльність".

Отже, перш за все, слід зауважити, що згідно із Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" під такою діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, яка побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [7].

Таке визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності є законодавчо закріпленим і до того ж найбільш повним та конкретизованим.

Саме тому поняття "фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства" може бути уточнено таким чином (рисунок).

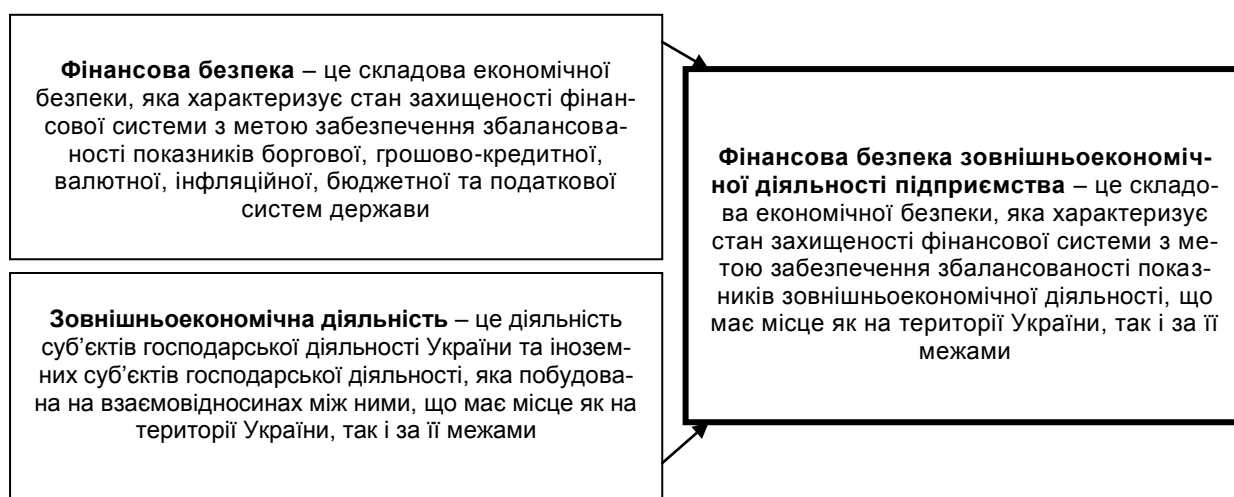

Рис. Уточнення поняття "фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності"

Уточнене визначення відрізняється від існуючих урахуванням підпорядкованості фінансової безпеки економічній безпеці та обґрунтуванням мети фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

При цьому шляхом урахування напрацювань різних авторів можна окреслити напрями забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, до яких слід віднести: забезпечення рівноваги валютних курсів, забезпечення конкурентоспроможності продукції, що позиціонується на міжнародних ринках, забезпечення погашення боргових зобов'язань з іноземними контрагентами тощо.

Таким чином, наукова новизна даного дослідження полягає в уточненні поняття фінансової безпеки ЗЕД підприємства та в обґрунтуванні напрямів її забезпечення.

При цьому як напрям подальших досліджень слід вказати необхідність розробки й обґрунтування

системи фінансової безпеки ЗЕД підприємства та механізму її функціонування.

Література: 1. Вашай Ю. В. Роль державного фінансового контролю в забезпеченні фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / Вашай Ю. В., Дорошенко О. О. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_4_2/v48ek065.pdf. 2. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С. та ін. ; за ред. Гейця В. М. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 240 с. 3. Фінансова безпека підприємства : навчальний посібник / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов та ін. – Х. : Вид.ХНЕУ, 2010. – 300 с. 4. Дурицька Г. В. Проблеми комплексної оцінки зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Г. В. Дурицька // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 209–217. 5. Куркін М. В. Контроль та захист економічної безпеки

діяльності підприємства : навчальний посібник / Куркін М. В., Понікаров В. Д., Назаренко Д. В. – Х. : ФОП Павленко О. Г. ; ВД "ІНЖЕК", 2010. – 300 с. 6. Концепція фінансової безпеки України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ufin.com.ua. 7. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

References: 1. Vashai Yu. V. Rol derzhavnoho finansovoho kontroliu v zabezpechnni finansovoi bezpeky derzhavy [Electronnyi resurs] / Vashai Yu. V., Doroshenko O. O. – Rezhym dostupu : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_4_2/v48ek065.pdf. 2. Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo : monohrafiia / Heiets V. M., Kyzym M. O., Klebanova T. S. ta in. ; za red. Heitsia V. M. – Kh. : VD "ІNZHEK", 2006. – 240 p. 3. Finansova bezpeka pidpriemstva : navchalnyi posibnik / T. B. Kuzenko, L. S. Martiusheva, O. V. Hrachov ta in. – Kh. : Vyd. KhNEU, 2010. – 300 p. 4. Durytska H. V. Problemy kompleksnoi otsinky zovnishnioekonomichnoi diialnosti pidpriemstv / H. V. Durytska // Rehionalna ekonomika. – 2007. – No. 4. – Pp. 209–217. 5. Kurkin M. V. Kontrol ta zakhyst ekonomichnoi bezpeky diialnosti pidpriemstva : navchalnyi posibnyk / Kurkin M. V., Ponikarov V. D., Nazarenko D. V. – Kh. : FOP Pavlenko O. H. ; VD "ІNZHEK", 2010. – 300 p. 6. Kontseptsiiia finansovoi bezpeky Ukrainy (proekt) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.ufin.com.ua. 7. Pro zovnishnioekonomichnu diialnist : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.zakon.rada.gov.ua.

Інформація про авторів

Васюренко Володимир Олександрович – канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД Харківського національного економічного

університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

Синюгіна Наталія Вікторівна – канд. екон. наук, викладач кафедри контролю і аудиту Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

Інформація об авторах

Васюренко Володимир Александрович – канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки и менеджмента ВЭД Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

Синюгина Наталья Викторовна – канд. екон. наук, преподаватель кафедры контроля и аудита Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

Information about the authors

V. Vasyurenko – Ph.D., Associate Professor of International Economics and Management of Foreign Economic Relations Department, Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

N. Synjugina – Ph.D., lecturer of Control and Audit Department, Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: mopsik2009.84@mail.ru).

*Рецензент
докт. екон. наук,
професор Отенко І. П.*

*Стаття надійшла до ред.
25.05.2012 р.*

МОДЕЛЬ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

УДК 338.24

Шаповалов А. М.

Проанализированы основные факторы, которые оказывают влияние на эффективность работы логистической системы. Построена модель логистической системы предприятия, ориентированная на достижение конкурентных преимуществ.

ществ в предпринимательской деятельности и основанная на взаимодействии основных структурных элементов предприятия (снабжение, производство, сбыт) исследуемых факторов внешней и внутренней среды и потоков различного характера (товарно-материального, финансового, некачественного сырья, информационного и др.).

Ключевые слова: логистическая система, факторы внешней и внутренней среды, предприятия, модель.

.....

МОДЕЛЬ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 338.24

Шаповалов О. М.

Проаналізовано основні чинники, які впливають на ефективність роботи логістичної системи. Побудовано модель логістичної системи підприємства, що орієнтована на досягнення конкурентних переваг у підприємницькій діяльності та заснована на взаємодії основних структурних елементів підприємства (постачання, виробництво, збут) досліджуваних факторів зовнішнього й внутрішнього середовища і потоків різного характеру (товарно-матеріального, фінансового, неякісної сировини, інформаційного та ін.).

Ключові слова: логістична система, фактори зовнішнього й внутрішнього середовища, підприємства, модель.

.....

THE MODEL OF ENTERPRISE LOGISTIC SYSTEM

UDC 338.24

A. Shapovalov

The main factors influencing the logistic system efficiency have been analyzed. The model of enterprise logistic system focused on achieving competitive advantages in business has been proposed. This model is based on interaction of the main structural elements of an enterprise (procurement, production, sales), the investigated factors of internal and external environment and flows of various kinds (inventory, financial, substandard materials, data, etc.).

Key words: logistic system, factors of internal and external environment, enterprises, model.

.....

Для оптимизации производственных бизнес-процессов на сегодня существует большое количество методик: "6 сигма", "5 S", "Бережливое производство", TQM и т. д. Однако большинство из них имеет самый главный недостаток, а именно – они рассчи-

таны на оптимизацию определенного технологического процесса.

Построение модели логистической системы позволит:

1. Оптимизировать производство посредством его реформирования или реорганизации.

2. Улучшить конкурентные преимущества.
3. Завоевать новые рынки сбыта.
4. Определить основные факторы, влияющие на производство.

В научной статье [1] с помощью метода SWOT-анализа была определена факторная модель SWOT-анализа, которая позволила создать теоретическую модель взаимодействия факторов производства. Данная модель показывает влияние факторов на внешнюю и внутреннюю среду предприятия. Также данные факторы были сгруппированы согласно их влиянию на сильные и слабые стороны, возможности и угрозы предприятия.

Цель статьи – формирование логистической системы (ЛС) предприятия, ориентированной на достижение конкурентных преимуществ.

Логистическая система – это сложная организационно завершенная (структурированная) экономическая система, которая состоит из элементов – звеньев, взаимосвязанных в едином процессе управления материальными и сопутствующими им потоками, причем задачи функционирования этих звеньев объединены внутренними целями организации бизнеса и (или) внешними целями [2, с. 20].

Под логистической цепью понимается последовательность этапов прохождения материального потока от источника сырья до потребления готовой продукции. Логистическая цепь состоит из звеньев. Основные звенья логистической цепи включают: хранение сырья и продукции, производство товаров, отправку товаров со складов готовой продукции потребителю и др. [3, с. 223].

Современные ЛС не отражают комплексного воздействия факторов внешней и внутренней среды. В трудах отечественных и зарубежных ученых встречаются лишь описания отдельных факторов или производственных звеньев ЛС, которые оказывают влияние на формирование конкурентных преимуществ.

Развитие украинской экономики должно основываться на эффективном управлении предприятиями. Рассмотрим основные труды ученых, которые непосредственно занимались исследованием логистических систем:

- Крикавский Е. В., Чернописка Н. В. исследовали особенности построения и организации ЛС с различными интеграционными уровнями. Широко рассматривали теоретические аспекты создания и эффективного функционирования ЛС, функциональное и фазовое деления ЛС. Однако не рассматривали модели функционирования ЛС, не исследовали внутренние и внешние связи, возникающие на различных этапах жизненного цикла ЛС;

- направление исследования Захарченко В. И. заключается в анализе концепций управления предприятием. Автором разработана стратегическая концепция маркетинга для эффективного

управления предприятием. Логистические системы рассматриваются на макроуровне (производитель, посредник, потребитель). Не раскрыты основные взаимодействия, возникающие в логистической системе предприятия;

- Лукинский В. С. исследовал концепции управления логистическими системами. Автором построена модель взаимодействия концепций управления ЛС, но она не учитывает влияние каждой исследуемой концепции на основные факторы производства, оказывающие влияние на структурные единицы предприятия;

- Сергеев В. И. исследовал логистические концепции управления. Автором рассмотрены теоретические аспекты логистических концепций. Однако отсутствует модель взаимодействия концепций, ориентированная на повышение конкурентоспособности предприятия;

Бауерсокс Д. Д., Клосс Д. Д. занимались анализом интегрированной цепи поставок. Авторы рассмотрели возможные варианты движения товарно-материальных ценностей (ТМЦ), но не учли влияния внутрипроизводственных факторов и факторов внешней среды на формирование потока ТМЦ.

Автором предлагается кардинально новая модель ЛС, которая учитывает три основных составляющие предприятия: снабжение, производство и сбыт. Именно рассмотрение взаимодействия составляющих производства позволяет оценить ЛС комплексно.

Также учтено, что при оценке созданной модели ЛС необходимо пользоваться такими критериями, как минимизация затрат, максимизация прибыли или минимизация риска [4, с. 45].

На основании проведенного SWOT-анализа [1] определены ключевые факторы, которые определяют конкурентоспособность предприятия. Факторы SWOT-анализа были сгруппированы и поделены на внешние и внутренние. Анализ большого количества факторов затруднителен вследствие получения громоздких моделей. Также следует учитывать, что один фактор может представлять собой группу факторов. В данной ситуации рациональнее будет строить модель взаимодействия групп факторов и составлять стратегию развития предприятия, учитывая основные составляющие исследуемой группы.

Современное развивающееся предприятие должно основываться на интегрированной работе отделов снабжения, производства и сбыта. Безусловно, на его работу оказывают влияние также отделы маркетинга, стратегического развития, ВЭД и др. В данной модели (рисунок) рассматривается взаимодействие отделов снабжения, сбыта и производственной инфраструктуры, которые составляют интегрированную производственную систему и оказывают непосредственное влияние на формирование конкурентных преимуществ предприятия.

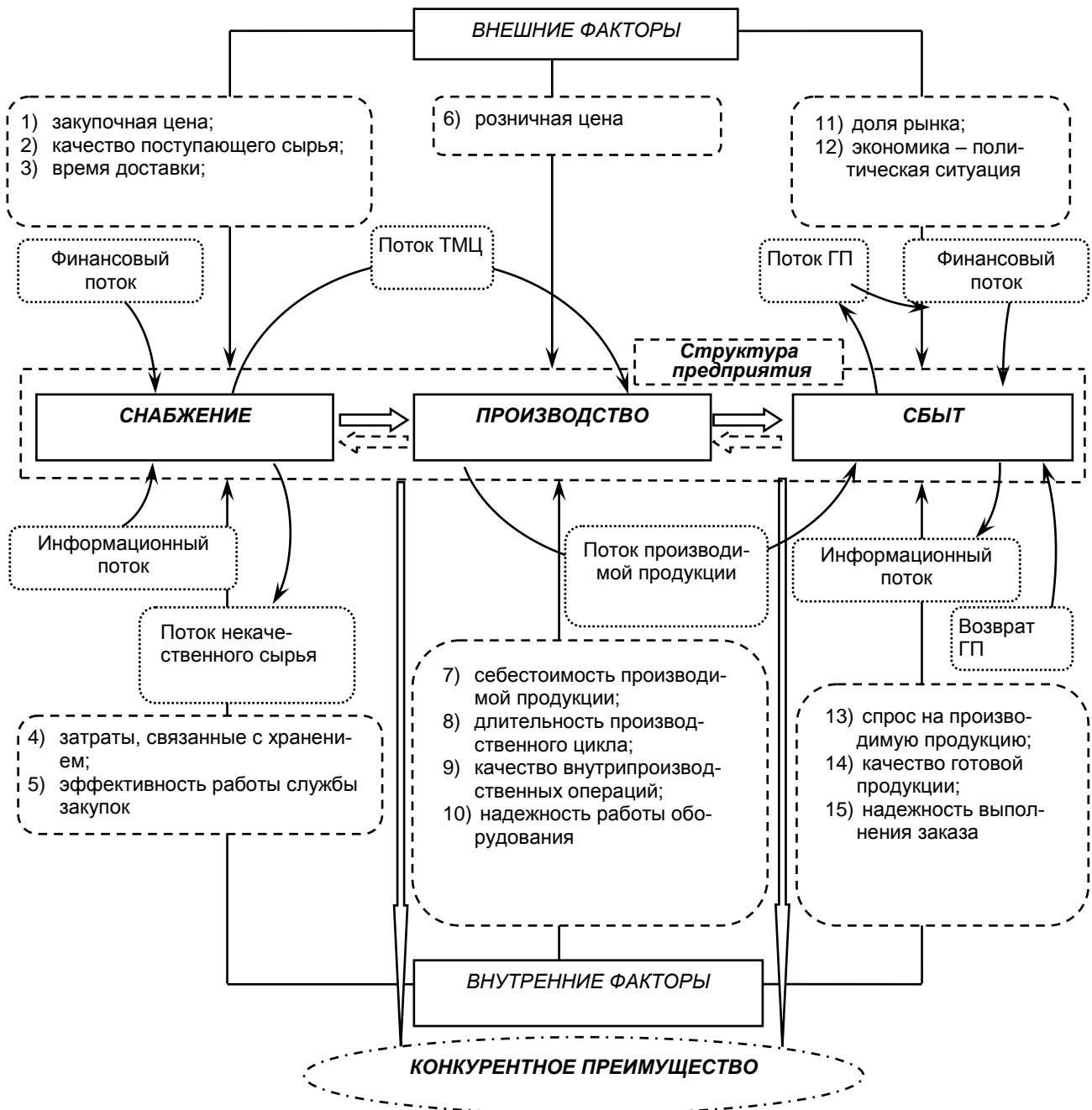

Рис. Модель логистической системы предприятия

В ходе исследования были определены основные факторы внешней и внутренней среды, оказывающие влияние на экономическое развитие предприятия. В построенной модели ЛС (см. рисунок) рассматриваются следующие факторы: затраты, связанные с хранением, эффективность работы службы закупок, закупочная цена, качество поступающего сырья, время доставки, себестоимость производимой продукции, длительность производственного цикла, качество внутрипроизводственных операций, надежность работы оборудования, спрос на производимую продукцию, отпускная цена, каче-

ство готовой продукции, срок выполнения заказа, доля рынка, экономико-политическая ситуация.

Под внутренней средой следует понимать микросреду, которая возникает внутри предприятия. К ней относятся: взаимоотношения между основными структурными подразделениями, взаимоотношения между работниками предприятия, взаимодействие различных концепций и операций, функционирование отдельных подразделений и др. Внешняя среда представляет собой макросреду с нелинейными связями. В макросреде возникают связи между предприятием и поставщиком и потре-

бителем, между предприятием и государством, также происходит взаимодействие с различными институтами, финансовыми организациями и др.

Помимо факторов внешней и внутренней среды возникают потоки различного характера (финансовые, информационные, сырьевые, готовой продукции и др.). Также потоки следует подразделять на входящие и исходящие.

Работу интегрированной ЛС данной модели начинает отдел снабжения. Входящим потоком для данного отдела является информационный поток, который определяет для отдела, какую и в каком количестве продукцию необходимо закупать, финансовый поток – обеспечивает отдел необходимыми финансовыми ресурсами для эффективной работы. На данном этапе наблюдается взаимодействие между финансовым и информационным потоками. Финансовый поток напрямую зависит от информационного потока, в зависимости от того, какой товар необходимо закупать, меняется размер финансовых инвестиций. Выходным потоком является поток некачественного сырья, он формируется в связи с поставкой на предприятие сырья низкого качества. Данный поток следует стремиться уменьшать, так как некачественное сырье всегда влечет за собой остановку производственных процессов. На эффективность работы отдела снабжения оказывает влияние: закупочная цена; качество поступающего сырья; время доставки. Таким образом, на данном этапе возникает взаимодействие факторов внешней среды, которое определяет эффективность и производительность отдела материально-технического снабжения (ОМТС) с финансовой и производственной сторон. Внутренние факторы (затраты, связанные с хранением, и эффективность работы службы закупок) в большей степени зависят от внутренней политики предприятия и организации работы внутри отдела. Также следует учесть, что фактор, характеризующий эффективность службы закупок, напрямую зависит от характерных для данного отдела факторов внешней среды. На основании взаимодействия факторов внешней и внутренней среды с учетом различного рода потоков происходит формирование потока ТМЦ. Данный поток является основным внутри интегрированной ЛС, так как от него зависит прибыль предприятия – главный показатель, определяющий конкурентоспособность.

Производство является промежуточным элементом в интегрированной ЛС, так как оно зависит от ОМТС и от него зависит работа отдела сбыта (ОС). На эффективную работу производства со стороны внешних факторов оказывает влияние розничная цена. Под данной ценой следует подразумевать цену, по которой реализуется готовая продукция (ГП) на рынке товаров и услуг. Значение данного фактора предопределяет политику предприятия в области производства, она может быть нацелена на реорганизацию производства с целью сокращения производственных затрат для получения в дальнейшем возможности снижения цены ре-

ализации собственной продукции. Существуют такие ситуации, когда цены на товары конкурентов выше собственных цен и спрос на данную продукцию достаточно высок. В таком случае необходимо проводить политику увеличения производства с целью получения большей прибыли. Внутренние факторы, которые оказывают влияние на производство, зависят от следующего: срок эксплуатации оборудования, правильность технологии, соблюдение технологических инструкций или технологии, использование ресурсосберегающих программ и концепций, эффективность проведения плано-предупредительного ремонта (ППР).

В процессе производства формируется производственный поток. Основным показателем, характеризующим эффективность выполнения производственных операций, необходимо считать коэффициент несоответствующей продукции.

Завершает работу ЛС отдел сбыта. Основной задачей данного отдела является реализация ГП в кратчайшие сроки и по максимально выгодной цене. Для данного отдела, как и для предыдущих, характерно влияние факторов внешней и внутренней среды. Внешние факторы характеризуют как экономическую ситуацию предприятия, так и экономические отношения в стране, которые обусловлены политической ситуацией не только внутри страны, но и за ее пределами. От данных факторов зависит и спрос на реализуемую продукцию. Помимо явно выраженных факторов (качество продукции, доля рынка, цена реализации и др.) на его значение влияет политическая ситуация как в стране, так и в мире в целом. Ухудшение в политике влечет за собой снижение благополучия населения, вследствие чего потенциальные покупатели пересматривают свои возможности, что может привести к возникновению ситуации сокращения спроса. Внутренние факторы, в первую очередь, стоит регулировать за счет эффективных методик управления и внедрения корректирующих и предупреждающих действий. В рассматриваемом отделе взаимодействуют несколько видов потоков. К исходящим следует отнести: поток ГП и информационный поток. Первый поток представляет собой движение ГП к потребителю, то есть описывает процесс реализации. Информационный поток по своей структуре более емкий. Он несет в себе информацию для различных подразделений предприятия и непосредственно для самого потребителя. К входящим потокам относятся: поток произведенной продукции, финансовый поток и возврат ГП. Рассмотрим более детально следующие потоки: финансовый поток образуется после формирования потока ГП и представляет собой финансовые средства, полученные предприятием после реализации ГП. Возврат ГП может и не встречаться в бизнес-деятельности предприятия, однако это может быть только при 100-процентном качестве выпускаемой продукции. По размеру данного потока можно судить об эффективности работы предприятия в области качества.

Таким образом, в рассматриваемой модели структурированы ранее определенные факторы, рассмотрены потоки, которые возникают в процессе производства, и определены взаимоотношения между исследуемыми факторами и возникающими потоками.

Таким образом, была построена модель логистической системы предприятия, которая отображает взаимодействие факторов внешней, внутренней среды и различного рода потоков со структурными подразделениями предприятия. Данная модель ориентирована на повышение конкурентоспособности предприятия за счет внутренних и внешних взаимодействий различного рода факторов.

Дальнейшее исследование построенной модели позволит разработать оптимальную систему управления акционерными предприятиями.

Литература: 1. Пивоваров М. Г. Вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на логістичну систему металургійного підприємства / М. Г. Пивоваров, О. М. Шаповалов // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємство. – 2012. – № 2. – С. 163–166. 2. Дивина Т. В. Маркетинг в машиностроєнні. Ч. II / Т. В. Дивина. – М. : МГІУ, 2008. – 96 с. 3. Захарченко В. І. Сумма знаній в економіці : в 12-ти т. Т. 2 / В. І. Захарченко, З. А. Кузнецова. – Одеса : Наука і техніка, 2008. – 428 с. 4. Неруш Ю. М. Логістика / Ю. М. Неруш. – 4-е изд. – М. : Проспект, 2011. – 520 с.

References: 1. Pyvovarov M. H. Vplyv zovnishnikh i vnutrishnikh faktoriv na lohistrychnu systemu metalurhiinoho pidpriemstva [The influence of external and internal factors on the logistical system of metallurgical enterprises] / M. H. Pyvovarov, O. M. Shapovalov // Derzhava ta rehiony. Seriiia :

Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – 2012. – No. 2. – Pp. 163–166. 2. Divina T. V. Marketing v mashinostroєnii. Vol. II [Marketing in mechanical engineering. Vol. II] / T. V. Divina. – M. : MGIU, 2008. – 96 p. 3. Zakharchenko V. I. Summa znaniy v ekonomike: v 12 voluves. Vol. II [The amount of knowledge in the economy: in 12 volumes. Vol. II] / V. I. Zakharchenko, Z. A. Kuznetsova. – Odessa : Nauka i tekhnika, 2008. – 428 p. 4. Nerush Yu. M. Logistika [Logistics] / Yu. M. Nerush. – 4-e izd. – M. : Prospekt, 2001. – 520 p.

Информация об авторе

Шаповалов Алексей Михайлович – аспирант кафедры экономики предприятия и маркетинга Классического частного университета (69002, г. Запорожье, ул. Жуковского, 70-б, e-mail: amshapovalov@gmail.com).

Інформація про автора

Шаповалов Олексій Михайлович – аспірант кафедри економіки підприємства та маркетингу Класичного приватного університету (69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, e-mail: amshapovalov@gmail.com).

Information about the author

A. Shapovalov – graduate student of Business Economics and Marketing Department, Classic Private University (70-b, Zhukovskiy Str., 69002, Zaporizhzhia, e-mail: amshapovalov@gmail.com).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.

Стаття надійшла до ред.
11.07.2012 р.

DETERMINATION OF CONDITIONS ENSURING COST PRICE REDUCTION OF MACHINERY

UDC 33.330.3

F. Novikov
E. Benin

A new theoretical method which is used to define conditions of reducing the machinery cost price has been proposed. This method is based on functional interconnection between the major heads of expenditure. It has been analytically proved that the machining cost price, depending on production efficiency has its extremum (minimum) specified by the cutting tool wear rate. This fact made it possible

to determine the optimal conditions of machining according to the criterion of the least cost price. By means of diamond grinding new conditions necessary for machining cost price reducing have been determined. They are maintenance of the optimal cutting relief of grinding wheel working face, that ensures its fast cutting capability and increase in product efficiency. The influence of dimensionless coefficient that determines the dulling degree of a single-point diamond on machining cost price has been demonstrated. Knowing this coefficient, it is possible to compare different variants of grinding in a scientifically grounded way and choose the best one according to the criterion of the least machining cost price.

Key words: machining cost price, the prime machining process time, diamond grinding, tooling price.

ВИЗНАЧЕННЯ УМОВ ЗМЕНШЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ДЕТАЛЕЙ МАШИН

УДК 33.330.3

**Новіков Ф. В.
Бенін Є. Ю.**

Запропоновано новий теоретичний підхід до визначення умов зменшення собівартості механічної обробки деталей машин, заснований на встановленні функціональних взаємозв'язків між основними статтями витрат. Аналітично встановлено, що собівартість обробки залежно від продуктивності обробки має екстремум (мінімум), обумовлений ступенем зношування різального інструмента. Це дозволило визначити оптимальні умови механічної обробки за критерієм найменшої собівартості. На прикладі алмазного шліфування аналітично визначено основні умови зменшення собівартості обробки, які полягають у підтримці на робочій поверхні шліфувального круга оптимального ріжучого рельєфу, що забезпечує високу ріжучу здатність круга й підвищення продуктивності обробки. Доведено переважний вплив безрозмірного коефіцієнта, що визначає ступінь затуплення алмазного зерна, на собівартість обробки. Знання цього коефіцієнта дозволяє науково обґрунтовано підійти до порівняння різних варіантів шліфування й вибору найкращого за критерієм найменшої собівартості обробки.

Ключові слова: собівартість обробки, основний технологічний час обробки, алмазне шліфування, ціна інструмента.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УСЛОВИЙ УМЕНЬШЕНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ДЕТАЛЕЙ МАШИН

УДК 33.330.3

**Новиков Ф. В.
Бенин Е. Ю.**

Предложен новый теоретический подход к определению условий уменьшения себестоимости механической обработки деталей машин, основанный на установлении функциональных взаимосвязей между основными статьями затрат. Аналитически установлено, что себестоимость обработки в зависимости от произ-

водительности обработки имеет экстремум (минимум), обусловленный степенью износа режущего инструмента. Это позволило определить оптимальные условия механической обработки по критерию наименьшей себестоимости. На примере алмазного шлифования аналитически определены основные условия уменьшения себестоимости обработки, состоящие в поддержании на рабочей поверхности шлифовального круга оптимального режущего рельефа, обеспечивающего высокую режущую способность круга и повышение производительности обработки. Доказано преобладающее влияние безразмерного коэффициента, определяющего степень затупления алмазного зерна, на себестоимость обработки. Знание этого коэффициента позволяет научно обоснованно подойти к сравнению различных вариантов шлифования и выбору наилучшего по критерию наименьшей себестоимости обработки.

Ключевые слова: себестоимость обработки, основное технологическое время обработки, алмазное шлифование, цена инструмента.

.....

In market economy conditions the question of machine details cost price decrease becomes extremely important, as long as it is connected with competitive machine-building production. As we know, it is possible to decrease the cost of machine details production using the up-to-date, efficient, highly-performing and energy-efficient technologies, equipment and tools, which provide the increase in labor production. However, there arises an intractable problem of optimal route-operational technology determination to produce the specific detail according to the criterion of the least cost price. Traditionally, this task is settled through structurally-oriented optimization with the use of empirical dependence for machining cost price calculation. For this purpose the technologist or planning engineer, grounding on his experience, intuitively comes up with several variants of workflow, describes them mathematically and chooses the most efficient one according to the cost price criterion. However, this method gives no guarantee in choosing the optimal variant as it may not be one of the examined variants [1; 2].

To choose the optimal method of machining in a scientifically grounded way the theoretical (analytical) approach to set the task of structurally-parametric optimization should be taken. This approach adds up to analytical description of machining cost price and determination of conditions for its decrease [3; 4]. This makes it possible to use the potential of hi-tech equipment and tools to the utmost extent.

The aim of the work is to provide theoretical basis for conditions that enable to decrease machine details cost price and develop practical recommendations for increasing the economic efficiency of manufacturing.

Taking into account three main items of expenses, the cost price C is calculated according to the scheme below:

$$C = n_1 \cdot t_H \cdot S_1 \cdot k + n_2 \cdot C_0 + S_2 \cdot W \cdot t_H, \quad (1)$$

where n_1 and n_2 stand for the number of machined details and supplied tools, pcs;

$t_H = Z \cdot t_0$ is the time allowance necessary to machine one detail, h;

t_0 is the prime process time necessary to machine one detail, h;

Z is the coefficient that reflects the amount of idle time in machining one detail towards the prime time ($Z > 1$);

S_1 is the worker's tariff rate, UAH/h;

k is the coefficient, that includes all possible charges (taxes) imposed upon the worker's salary;

C_0 is the cost of one tool, UAH;

S_2 is the cost of an energy unit, UAH;

W is the supplied power of the manufacturing process, W.

The equation (1) includes 3 main heads of expenditure connected with the worker's salary, cost of the tools, and energy supplied while working at the lathe.

As follows from the equation, it is possible to decrease the machining cost price through decreasing the parameters t_H , n_2 , C_0 , W . It is common knowledge that parameters t_H and n_2 are connected with each other through the machining conditions (i.e. cutting conditions, tools characteristics etc.). That is why it is necessary to know the functional relations between t_H and n_2 parameters, calculated in an analytical or empirical way, to ground the ways for decreasing the cost price of machining conditions C . These relations are not usually taken into account within the process of calculation, but for certain variants for quite specific values of t_H , and n_2 . As a result, specific decisions, which are usually taken, leave much to be desired. In order to get the optimal general solution it is important to know functional relations between the first and the second summand of the equation (1), neglecting the third one because of its

infinitesimality. In other words, it is necessary to subordinate the economic formula of machining cost price C to the technological regularity in the form of functional relation between t_H and n_2 , i.e. to unite economic and technologic knowledge. This attitude provides completely new possibilities to design technological and preparation manufacturing process.

For example, in the given equation substituting the formula for the used instruments take-off n_2 expressed in terms of t_H , results in machining cost price C extremum (minimum) and optimal values of the t_H and n_2 parameters. This enables to compare various technological machining schemes for different equipment, and cutting conditions, cutter characteristics, ground the conditions necessary for the decrease in t_H , n_2 , and C_0 parameters on the equal basis (This can be fulfilled through use of the wear-resistant coating of the tools, hi-tech machining, new tools design etc.).

The above-mentioned fact helps to determine the optimum machining parameters by the criterion of the least cost price in respect of diamond grinding, which is one of the most effective methods used to improve quality and production efficiency as well as decrease production expenses.

The equation (1) has been transformed taking into account the following ratios:

$$t_0 = \frac{V_0}{Q}; \quad V = n_1 \cdot V_0; \quad T = \frac{h}{V_w};$$

$$V_w = \frac{Q_w}{\pi \cdot D_d \cdot B}; \quad q = \frac{Q_w \cdot \rho_a \cdot \alpha}{Q \cdot \rho_M},$$

where V_0 is the material size, which is removed from one detail, m^3 ;

Q is the production efficiency, m^3/sec ;

V is the cumulative material size, which is removed from n_1 details, m^3 ;

h is the of wheel diamond cover thickness, m ;

B, D_d is the working body width and the wheel diameter, m ;

Q_w is the wheel diamond cover of the size, which is worn out per a time unit, m^3/sec ;

q is specific diamond consumption, kilo/kilo;

ρ_a, ρ_M are diamond and proceeded material density, kilo/ m^3 ;

α is the coefficient that considers the size of diamond powder in the total wheel diamond covering size.

Neglecting the third summand in the equation (1) due to its infinitesimality, the above transformation cause the following change in the equation:

$$C = V \left(\frac{A_1}{Q} + \frac{C_0}{V_{diamond}} \cdot \frac{\rho_M}{\rho_a \cdot \alpha} \cdot q \right), \quad (2)$$

where $V_{diamond} = B \cdot h \cdot \pi \cdot D_d$ is the wheel diamondiferous covering size, m^3 ;

$$A_1 = S_1 \cdot Z \cdot k.$$

Parameters $V_{diamond} \cdot \rho_a \cdot \alpha = m_a$ determine the weight of single-point diamonds, and the ratio $C_0/m_a = C_{01}$ defines the unit value of diamond powder mass. It has been experimentally grounded, that there is a functional linkage between the variables Q and q : $q = \beta \cdot Q^m$, where β and m are parameters established experimentally (fig. a). Considering all above-mentioned the equation (2) has been described as:

$$C = V \cdot \left(\frac{A_1}{Q} + C_{01} \cdot \rho_M \cdot \beta \cdot Q^m \right). \quad (3)$$

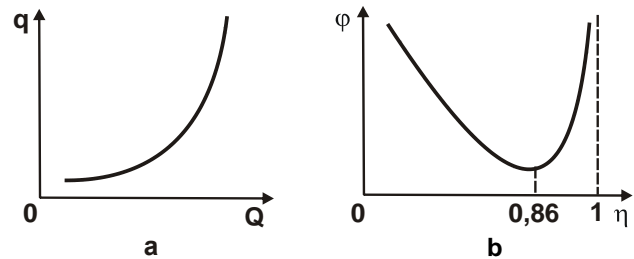

Fig. Function of q from Q (a) and of ϕ from η (b)

It is obvious that the machining cost price C under the condition of production efficiency changes alters according to extremum function. Differentiating function C by variable Q and equating the first derivative to null, we determine extremum value Q_{ex} :

$$Q_{ex} = \left(\frac{A_1}{C_{01} \cdot \rho_M \cdot \beta \cdot m} \right)^{\frac{1}{m}}. \quad (4)$$

Under the condition that $m \geq 2$ the second derivative C''_q in the extremum point is positive, i.e. the minimum machining cost price C .

Basing on the equation (4), it is possible to augment Q_{ex} increasing $A_1 = S_1 \cdot Z \cdot k$ and decreasing $C_{01}, \rho_M, \beta,$ and m parameters. In this case the parameters $C_{01}, \beta,$ and m are determined by single-point diamonds durability. Hence, the characteristics of single-point diamonds affect Q_{ex} and machining cost price ambiguously.

It is necessary to mention that optimization problem solution capabilities based on the experimentally determined equation $q = f(Q)$ are quite limited, as the equation (4) does not cover the parameters of grinding conditions and properties of the wheel and its details. Taking this into account, machining cost price may be analyzed with the help of analytical equation $q = f(Q)$ [5]:

$$q = \frac{\rho_a \cdot \alpha \cdot HV}{\rho_m \cdot c \cdot P_y \cdot a \cdot \eta^3} \cdot \sqrt{\frac{\pi \cdot \text{tg} \gamma \cdot \sigma_{\text{comp}} \cdot HV}{(1 - \eta)}}, \quad (5)$$

where σ_{comp} , HV is compression resistance and material hardness, N/m^2 ;

$P_y = F_y \cdot B$ determines standard pressure, N/m^2 ;

a is machined sample cross-sectional thickness, m ;

γ is half of the grain top angle;

η is the dimensionless coefficient that correlates in the interval $0 \dots 1$ and determines grain dulling speed (for "sharp" grain $\eta \rightarrow 0$, for dull grain $\eta \rightarrow 1$);

c is a coefficient, which characterizes grain endurance, N/m^3 .

According to the equation given above specific diamond consumption q obeys the extremum function (fig. b), where $\varphi = \eta^{-3} \cdot (1 - \eta)^{-0,5}$. In case of $\eta = 0$ and $\eta = 1$ specific diamond consumption goes to infinity. The minimum of the function φ is reached when $\eta = 0,86$. Production efficiency is determined by the equation [5]:

$$Q = \frac{2 \cdot V_d \cdot F_y \cdot (1 - \eta)}{\pi \cdot \text{tg} \gamma \cdot HV}. \quad (6)$$

If $\eta \rightarrow 1$ (i.e. when grinding with dull grains), Q goes to null ($Q \rightarrow 0$). The equations (5) and (6) are substituted into (3):

$$C = V \left[\frac{\pi \cdot \text{tg} \gamma \cdot HV \cdot A_1}{2 \cdot V_d \cdot F_y \cdot (1 - \eta)} + \frac{C_{01} \cdot \rho_a \cdot \alpha \cdot HV}{c \cdot P_y \cdot a \cdot \eta^3} \cdot \sqrt{\frac{\pi \cdot \text{tg} \gamma \cdot \sigma_{\text{comp}} \cdot HV}{(1 - \eta)}} \right]. \quad (7)$$

When the coefficient η increases, the same happens to the first summand, but the second one decreases (considering only the left part of the function $\varphi - \eta$).

If $\eta = 0$ the second summand goes to infinity. Hence, while η is increasing the machining cost price C will initially, decrease from infinity to some definite level (minimum C), and then increase. Machining cost price minimum is reached when $\eta < 0,86$. The first derivative of the machining cost price C upon η has been taken to determine the extremum value η and the obtained formula equates with null:

$$\frac{(3 - 3,5 \cdot \eta) \cdot (1 - \eta)^{0,5}}{\eta^4} = \frac{A_1 \cdot c}{2 \cdot V_d \cdot C_{01} \cdot \rho_{a \cdot \alpha \cdot B}} \cdot \sqrt{\frac{\pi \cdot \text{tg} \gamma}{\sigma_{\text{comp}} \cdot HV}}. \quad (8)$$

The equation (9) includes two variables F_y and V_d . With their increase C_{min} definitely decreases (in case $\eta = \text{const}$), and the product efficiency raises. Hence, the decrease in machining cost price C_{min} is caused by the increase in productivity Q . But the decrease in C_{min} and increase in Q are limited. The obtained results of the research have been used at the

leading machine-building enterprises of Ukraine to upgrade the technological details machining process on the basis of highly-effective diamond grinding use.

Summing up the results of the research, the following conclusions have been made:

1. The work deals with the new theoretical method of determining the conditions that enable to decrease in the details machining cost price. The method is based on finding functional linkages between the major expenditure heads, that are connected with the worker's salary, tools value and energy supplied while working at the lathe.

2. According to the performed calculations, machining cost price, depending on the efficiency, has its extremum (minium), which is conditioned by the tool wear rate. This enabled to determine the optimum machining conditions by the criterion of the least productivity.

3. In terms of diamond grinding there the new condition necessary for machining cost price reduction has been determined. It is maintenance of the grinding wheel working face optimal cutting relief, that ensures its fast cutting capability and increase in production efficiency.

Taking into account the prevailing influence of dimensionless coefficient η on the machining cost price C , it is necessary to find experimentally the value of this coefficient for different grinding wheels in the given research. This will enable to compare different types of grinding in the scientifically-grounded way and choose the best one by the criterion of the least machining cost price.

Література: 1. Гриньова В. М. Функціонально-вартісний аналіз в інноваційній діяльності підприємства : монографія / В. М. Гриньова. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2004. – 128 с. 2. Мякота В. Себестоимость продукции от выпуска до реализации / В. Мякота, Т. Войтенко. – Х. : Фактор, 2007. – 288 с. 3. Новіков Ф. В. Оцінка економічної ефективності технологічних процесів обробки деталей / Ф. В. Новіков, Ю. В. Шкурупій // Економіка розвитку. – 2011. – № 1(57). – С. 22–24. 4. Новіков Ф. В. Обґрунтування економічної ефективності технології виготовлення деталей машин / Ф. В. Новіков, С. Ю. Бенін // Економіка розвитку. – 2012. – № 1(61). – С. 84–86. 5. Алмазная обработка : учебн. пособ. / Якимов А. В., Новиков Ф. В., Новиков Г. В. и др. – К. : ІЗМН, 1996. – 168 с.

References: 1. Hryniova V. M. Funktsionalno-vartisnyi analiz v innovatsiinii diialnosti pidpriemstva [Value analysis in the innovation of business] : monografiiia / V. M. Hryniova. – Kh. : VD "INZHEK", 2004. – 128 p. 2. Myakota V. Syebestoi most produktsii ot vypuska do ryealizatsii [Production cost price from output to realization] / V. Myakota, T. Voytenko. – Kh. : Faktor, 2007. – 288 p. 3. Novikov F. V. Otsinka ekonomichnoi efektyvnosti tekhnolohichnykh protsesiv obrobky detalei [Evaluation of economic efficiency

of technological processes of part cutting] / F. V. Novikov, Yu. V. Shkurupii // *Ekonomika rozvytku*. – 2011. – No. 1(57). – Pp. 22–24. 4. Novikov F. V. Obruntuvannia ekonomichnoi efektyvnosti technolohii vyhotovlennia detalei mashyn [Substantiation of machine parts cutting technology cost-effectiveness] / F. V. Novikov, E. Yu. Benin // *Ekonomika rozvytku*. – 2012. – No. 1(61). – Pp. 84–86. 5. *Almaznaia obrabotka : uchebn. posob.* [Diamond Processing : handbook] / Yakimov A. V., Novikov F. V., Novikov H. V. i dr. – K. : IZMN, 1996. – 168 p.

Information about the authors

F. Novikov – Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of Engineering and Technology Department, Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave., 61001, Kharkiv, e-mail: novikov.fv@mail).

E. Benin – Director of Scientific-Production Association "Svitlo Shakhtaria" Ltd (4/6, Svitlo Shakhtaria Str., 61004, Kharkiv, e-mail: benin@stem.com.ua).

Інформація про авторів

Новіков Федір Васильович – докт. техн. наук, професор, завідувач кафедри техніки та технології Хар-

ківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: novikov.fv@mail).

Бенін Євген Юльович – директор ТОВ "Науково-виробниче об'єднання "Світло шахтаря" (61004, м. Харків, вул. Світло шахтаря, 4/6, e-mail: benin@stem.com.ua).

Информация об авторах

Новиков Федор Васильевич – докт. техн. наук, профессор, заведующий кафедрой техники и технологии Харьковского национального экономического университета (61166, г. Харьков, пр. Ленина, 9а, e-mail: novikov.fv@mail).

Бенин Евгений Юльевич – директор ООО "Научно-производственное объединение "Свет шахтера" (61004 г. Харьков, ул. Свет шахтера, 4/6, e-mail: benin@stem.com.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
12.06.2012 р.

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 336:519.866

Смачило Т. В.

Описано математичну модель оцінки впливу кваліфікації працівників на діяльність підприємства, яка надає засоби для розроблення програмного інструменту підтримки прийняття рішень при управлінні структурою кадрів з погляду їхньої кваліфікації. Запропоновано рівняння з критеріями, які описують оптимальне управління динамічною системою з урахуванням зміни кваліфікації окремих робітників у ході виробничої діяльності.

Ключові слова: математична модель, рівновага, динамічна зміна, критерій оптимальності, інтеграл.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

УДК 336:519.866

Смачило Т. В.

Описана математическая модель оценки влияния квалификации работников на деятельность предприятия, которая предоставляет средства для разработки программного инструмента поддержки принятия решений при управлении структурой кадров с точки зрения их квалификации. Предложены уравнения с критериями, которые описывают оптимальное управление динамической системой с учетом изменения квалификации отдельных рабочих в ходе производственной деятельности.

Ключевые слова: математическая модель, равновесие, динамическое изменение, критерий оптимальности, интеграл.

MODELLING THE INFLUENCE OF STAFF'S QUALIFICATION ON ENTERPRISE ACTIVITY

UDC 336:519.866

T. Smachylo

The mathematical model of estimating the influence of staff's qualification on enterprise activity is described. It gives facilities for development of software tool of decision-making support in the process of managing the staff structure from the point of view of the qualification of workers. Equations with criteria, which describe an optimal dynamic system management taking into account the change of qualification of separate workers during productive activity are offered.

Key words: mathematical model, equilibrium, dynamic change, criterion of optimality, integral.

Забезпечення підприємства робочою силою та раціональне її використання значною мірою визначають організаційно-технічний рівень виробництва, характеризують ступінь використання техніки і технології, предметів праці, створюють умови для високої конкурентоспроможності та стабільності. Періодичний аналіз професійного складу робітників має важливе значення для поліпшення технічного процесу і дає змогу виявити нестачу чи надлишок робочої сили за тією чи іншою професією, спеціальністю та проводити оперативні заходи щодо поліпшення професійного складу робітників.

Значний внесок у розробку теорії і методології управління персоналом зробили праці таких вітчизняних і закордонних вчених-економістів: Адамчука В. В., Амоші О. І., Афоніна А. С., Бандура С. І., Белопольського М. Г., Богині Д. П., Виханського Г. І., Гриньової В. М., Данюка В. М., Долішнього М. І., Єгоршина А. П., Лібанової Є. М., Качана Є. П., Кібанова А. Я., Крушельницької О. В., Нижника В. М., Селезьнова А. М., Сороки І. В., Щокіна Г. В., Л. Якокки та інших. Проте все ще існує досить широке коло проблем, пов'язаних з оцінкою впливу кваліфікації працівників на діяльність підприємства.

Для оцінки ефективності роботи трудового колективу застосовують метод кваліфікаційних оцінок, який ґрунтується на обчисленні середньозважених коефіцієнтів, що відображають кваліфікацію окремих працівників. Проте відомо, що результативність роботи залежить не тільки від кваліфікації працівників, а також від того, яка кваліфікація потрібна для діяльності того чи іншого підприємства (установи). Тобто результативність роботи підприємства залежить від кваліфікації, яку пропонують роботодавцеві працівники, та потреби у кваліфікації робітників, яка необхідна для діяльності підприємства. Відомо, що підприємство працює ефективно, якщо на ньому зайняті робітники, які мають кваліфікацію, котра відповідає практичним потребам підприємства з огляду на технологію його виробництва.

Недостатня кваліфікація або надто висока кваліфікація працівників приводить до зниження продуктивності підприємства.

З огляду на це поставлено задачу – розробити математичну модель оцінки впливу кваліфікації робітників на діяльність підприємства. Нижче викладено один з можливих способів розв'язання цієї задачі, який ґрунтується на методах математичного моделювання.

Відомо, що кваліфікацію працівників оцінюють за різними характеристиками: освіта, практичний досвід, майстерність, здатність адаптуватися та ін. [1 – 3]. Нехай до розгляду взято n таких показників. На підприємстві зайнято m працівників. Для кожного з них може бути визначений показник кваліфікації. Нехай q_{ij} ($i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m$) – відомий показник кваліфікації за i -ю характеристикою j -го працівника. У відомих методах оцінки ефективності колективу використовують середньозважені оцінки, враховані на основі відомих q_{ij} . Проте при цьому не враховують потреби підприємства щодо кваліфікації працівників.

Розглянемо надалі для простоти один показник (характеристику) кваліфікації q . Будемо вважати, що значення цього показника знаходиться в межах $[0, 1]$. Нульове значення показника відповідає найнижчій, а одиничне – максимально можливій кваліфікації. Кваліфікацію окремого показника визначають за формальними чи іншими методиками оцінки кваліфікації працівників. Тому кваліфікацію окремого працівника q_i ($i = 1, \dots, m$) можна встановити за відповідними методиками.

Незначні відхилення кваліфікації q від деякого середнього значення приводять до лінійної зміни результативності роботи підприємства. Значні відхилення кваліфікації від деякого середнього рівня викликають нелінійну залежність результативності роботи від кваліфікації. Розглянемо особливості цієї нелінійної залежності.

Якщо кваліфікація працівника низька, тоді він може виконувати лише деякі прості роботи. Незначне підвищення його кваліфікації на цьому низькому рівні суттєво не впливає на результативність праці,

тому залежність результативності праці від кваліфікації при малих її значеннях зростає повільно.

Якщо кваліфікація працівника висока, тоді додаткове її підвищення вже не позначається на результативності праці. Отже, в області високих кваліфікацій результативність праці також зростає повільно.

Закономірно, якщо при низьких і високих значеннях q результативність праці зростає повільно, тоді при середніх значеннях q результативність праці зростає найбільш інтенсивно.

З цього випливає висновок, що результативність праці описує функція $F(q)$, яка визначена на $q \in [0, 1]$ і має область значень, яка пов'язана з більшою оцінкою результатів праці одного робітника. Нехай $F(q) \in [0, 1]$. Значення функції $F(q)$ для одного працівника можна встановити за відомими методами оцінки результативності його роботи.

Схематичний графік функції $F(q)$ для працівників однієї (окремої) професії чи групи зображено на рис. 1.

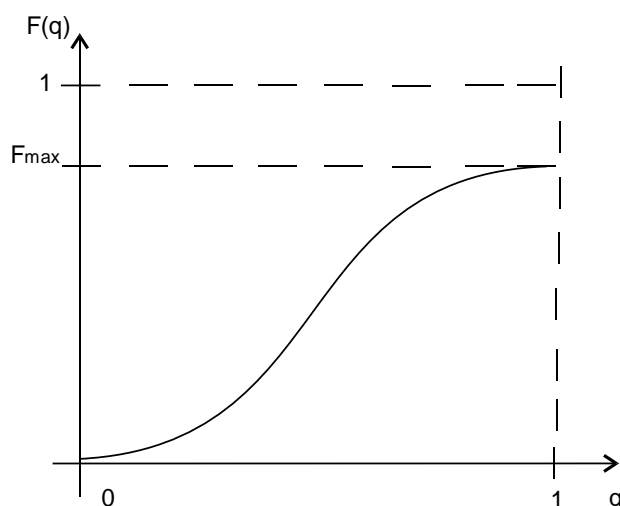

Рис. 1. Схематичний графік функції результативності праці залежно від кваліфікації

Для найбільш кваліфікованих працівників цієї групи $F_{\max} = 1$ – максимальна результативність праці для окремої категорії працівників. Це стосується робітників 6-го розряду, інженерно-технічних працівників вищої категорії та ін.

Підприємство зацікавлене у працівниках деякої кваліфікації. У працівниках низької кваліфікації підприємство слабо зацікавлене, адже вони дають невисоку результативність праці. У працівниках високої кваліфікації підприємство зацікавлене, але зростання кваліфікації робітників призводить до дедалі слабшого зростання зацікавленості в них у зв'язку із зростанням витрат на заробітну плату.

Тому зацікавленість працедавця у працівниках швидко зростає при низьких рівнях кваліфікації та повільно – при високих кваліфікаціях.

Відомо, що в установах і на підприємствах працюють співробітники з трьома рівнями освіти (професійної підготовки). Це, умовно кажучи, робітники, техніки й інженерно-технічні робітники. Аналогічно трирівнева підготовка повторюється в інших галузях: медицині, освіті та економіці.

Для всіх трьох рівнів підготовки (середнього, середньопрофесійного і вищого) повторюється така закономірність. Якщо кваліфікація працівників цього рівня підготовки висока, тоді зацікавленість підприємства в таких робітниках зростає дедалі повільніше.

Зацікавленість у робітниках деякого рівня кваліфікації є особливим видом попиту. Така функція попиту на працівників за їхнім рівнем кваліфікації, по суті, була описана вище. Її графік зображено на рис. 2.

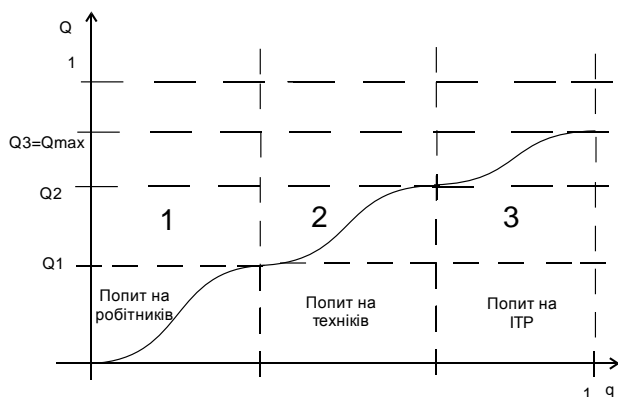

Рис. 2. Схематичний графік функції попиту $Q(q)$ на кадри за їх кваліфікацією

На рис. 2 зображено типовий графік функції $Q(q)$. Ця функція не належить відрізку $[0, 1]$: $Q(q) \in [0, 1]$ і вона визначена на відрізку $[0, 1]$. Її максимальне значення $Q_{\max} \leq 1$ залежить від технологічних особливостей роботи підприємства. Наприклад, якщо на ньому не виконують робіт, що потребують інженерів вищої категорії і робітників 6-го розряду, тоді $Q_{\max} < 1$.

Значення Q_1, Q_2, Q_3 відображають (приблизно) абсциси горизонтальних асимптот, котрі відповідають найвищій потрібній кваліфікації робітників, техніків, інженерно-технічних працівників у перерахунку на одного працюючого. Якщо на підприємстві зайнято n працівників, тоді попит на кадри залежно від їхньої кваліфікації описує добуток $n \cdot Q(q)$. Тобто функція $Q(q)$ відображає структуру попиту на кадри залежно від кваліфікації в перерахунку на одного працюючого. Добуток $n \cdot Q(q)$ відображає загальну структуру попиту на кадри.

Для одного працівника зацікавленість в отриманні роботи полягає у рівності попиту на його кваліфікацію $Q(q)$ з результативністю його кваліфікації:

$$Q(q) = F(q). \quad (1)$$

Схематична ілюстрація до графічного розв'язку рівняння (1) показана на рис. 3.

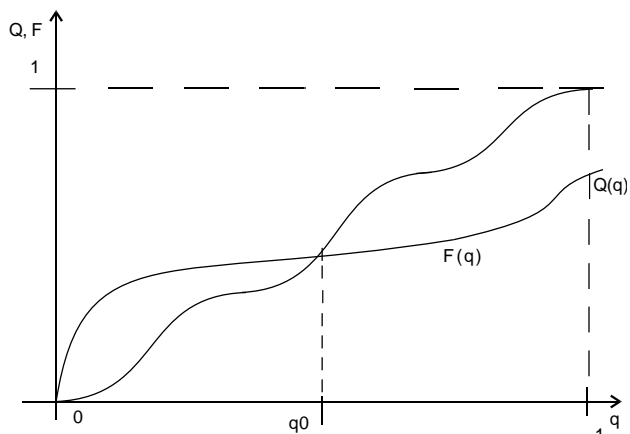

Рис. 3. Схематична ілюстрація до рівноваги попиту і пропозиції кадрів за їхньою кваліфікацією

На рис. 3 точка q_0 позначає таку кваліфікацію, при якій окремий технічний працівник здатен виконувати роботу, якої потребує підприємство.

Якщо працівникові бракує кваліфікації для виконання роботи, він або підвищує її, або залишає місце роботи. Якщо працівник має надмірно високу кваліфікацію, котра перевищує виробничі потреби, тоді він або втрачає кваліфікацію внаслідок відсутності практики, або покидає місце роботи. Тому положення рівноваги, позначене на рис. 3 точкою q_0 , котре є розв'язком рівняння (1), не є сталою величиною. Це положення рівноваги змінюється разом із зміною кваліфікації робітника та потребою в ній з боку підприємства. Тому замість умови рівноваги отримуємо диференціальне рівняння:

$$\frac{dq}{dt} = Q(Q(q)) - F_i(q_i), \quad (2)$$

де Q – коефіцієнт інерційності, який показує швидкість реакції ринку праці на зміни запитів щодо кваліфікації працівників.

Рівняння (2) описує динамічну зміну кваліфікації окремого працівника залежно від функцій результативності праці $F(q)$ та запитів на працівників за кваліфікацією $Q(q)$.

Для того щоб ефективно управляти підприємством, необхідно привести структуру кваліфікації кадрів у відповідність з потребою у кадрах визначеної кваліфікації, що виражено функцією $n \cdot Q(q)$. Розглянемо цю відповідність детальніше.

Нехай збільшення кількості персоналу не призводить до організаційних і виробничих витрат. Тоді підприємство зацікавлене у такій структурі кваліфікації кадрів, при якій відхилення між потребою в

кадрах $n \cdot Q(q)$ і пропозицією кваліфікації $\sum_{i=1}^n F_i(q)$ було б мінімальним:

$$\min_{q_i \in [0,1]} \left(\sum_{i=1}^n F_i(q) - nQ(q) \right), \quad (3)$$

де $F_i(q)$ – функція результативності роботи одного працівника, $i = 1, \dots, n$. Функції F_i є типовими для окремих груп професій.

У квадратичній матриці умова (3) зводиться до критерію:

$$\min_{F_i} \left(\int_0^1 \left(\sum_{i=1}^n F_i(q) - nQ(q) \right)^2 dq \right), \quad (4)$$

в якому мінімум необхідно шукати, підбираючи співвідношення між функціями F_i , які описують результативність роботи одного працівника. В умові (4) доданок $n \cdot Q(q)$ заданий заздалегідь – він встановлений на основі відомих потреб у працівниках відповідної кваліфікації. Dodanok $\sum_{i=1}^n F_i(q)$ – невідомий.

Встановити його найкраще значення – це завдання кадрової служби.

Здійснити управління на основі критерію (4) можна, наприклад, на основі методу простого перебору, або евристичного пошуку. Для управління за критерієм (4) також придатні генетичні алгоритми.

Уточнимо критерій (4). Відомо, що при збільшенні кількості працюючих та при зниженні результативності їх праці збільшуються витрати на управління персоналом, на організацію його роботи. Це призводить до зниження загальної продуктивності кадрового складу. Таке зниження імітує спадна експонента:

$$x(u) = \alpha \exp(-n\beta), \quad (5)$$

де α, β – додатні параметри, які описують інтенсивність збільшення управлінських витрат при збільшенні кількості персоналу.

З урахуванням рівняння (5) критерій оптимальної структури кадрового складу набуває вигляду:

$$\min_{F_i} \left(\int_0^1 \alpha \exp(-n\beta) \sum_{i=1}^n F_i(q) - nQ(q) \right)^2 dq. \quad (6)$$

Ще одне уточнення стосується того, що працівники з вищою кваліфікацією можуть виконувати роботу, яка відповідає їхній кваліфікації, а також усю менш кваліфіковану роботу. Тому результативність їх праці описує інтеграл:

$$V(q) = \int_0^q (Q(q) - F(q)) dq, \quad (7)$$

який відображає корисність від кваліфікації працівника, якщо він може бути зайнятий на роботі з нижчою кваліфікацією.

З урахуванням рівняння (7) критерій (6) набуває вигляду:

$$\min_{F_i} \left(\int_0^1 \int_0^x \alpha \exp(-n\beta) \sum_{i=1}^n F_i(y) - nQ(y) \right)^2 dy dx. \quad (8)$$

Критерії (6) і (8) ідентичні щодо їхнього практичного застосування. Вони задають правила підбору функції $F_i (i=1, \dots, n)$ при різних умовах: якщо кваліфіковані працівники замінюють менш кваліфікованих (умова (8)) і якщо такої зміни не передбачено (умова (6)).

Критерій оптимального управління (4), (6) і (8) придатні для динамічного управління структурою кадрів. Рівняння (2), записане для всіх працівників ($i=1, \dots, n$), надає змогу отримати систему n диференціальних рівнянь:

$$\frac{dq_i}{dt} = Q(Q(q) - F_i(q_i)); \quad (i = 1, \dots, n), \quad (9)$$

де q_i – кваліфікації i -го працівника;

F_i – відповідна йому функція результативності (залежить від професійної групи).

Рівняння (9) з критеріями (4), або (6), або (8) описують оптимальне управління динамічною системою (9) з урахуванням зміни кваліфікації окремих робітників у ході виробничої діяльності.

Таким чином, описана модель надає засоби для розроблення програмного інструменту підтримки прийняття рішень при управлінні структурою кадрів з погляду їхньої кваліфікації. Моделі (4) – (9) описують один показник кваліфікації. Для реального управління штатом працівників потрібно додатково врахувати декілька показників кваліфікації, які також описують рівняння виду (4) – (9). У такому випадку критерії (4), (6), (8), записані для різних кваліфікаційних характеристик, приведуть до багатокритеріальної задачі оптимального управління.

Література: 1. Савченко В. Методологічні основи визначення потреби у кваліфікованих кадрах / В. Савченко // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 4. – С. 23–29. 2. Алексеев І. В. Управління ресурсним забезпеченням промислово-фінансових груп : монографія / І. В. Алексеев, М. К. Колісник, А. С. Мороз. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2007. – 132 с. 3. Балабанова Л. В. Управління персоналом / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Центр учебної літератури, 2011. – 468 с.

References: 1. Savchenko V. Metodologichni osnovy vyznachennia potreby u kvalifikovanykh kadrah / V. Savchenko // Ukraina: aspekty pratsi. – 2003. – No. 4. – Pp. 23–29. 2. Aliksieiev I. V. Upravlinnia resursnym zabezpechen-

niam promyslovo-finansovykh hrup : monohrafiia / I. V. Aliexsieiev, M. K. Kolisnyk, A. S. Moroz. – Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivcka politekhnika", 2007. – 132 p. 3. Balabanova L. B. Upravlinnia personalom / L. B. Balabanova, O. V. Sardak. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2011. – 468 p.

Інформація про автора

Смачило Тетяна Володарівна – доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики Тернопільського національного економічного університету (46020, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, e-mail: smtanya@ukr.net).

Информация об авторе

Смачило Татьяна Володаровна – доцент кафедры экономической кибернетики и информатики Терно-

польского национального экономического университета (46020, Тернополь, ул. Львовская, 11, e-mail: smtanya@ukr.net).

Information about the author

T. Smachylo – Associate Professor of Economic Cybernetics and Informatics Department, Ternopil National Economic University (11, Lvivska Str., 46020, Ternopil, e-mail: smtanya@ukr.net).

Рецензент

канд. екон. наук,
професор Афанасьев М. В.

Стаття надійшла до ред.
13.04.2012 р.

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

УДК 339.564:621(477.54)

Піддубна Л. І.

Проаналізовано сучасний стан експортного потенціалу та конкурентоспроможності машинобудівного комплексу Харківської області України в контексті викликів глобальної конкуренції, розкрито головні причини погіршення його міжнародних конкурентних позицій в останні роки у площині технологічної складності експорту, його диверсифікації та інфраструктурного забезпечення. Обґрунтовано стратегічні напрями розвитку експортного потенціалу та підвищення міжнародної конкурентоспроможності машинобудівних підприємств області.

Ключові слова: експортний потенціал, конкурентоспроможність, технологічний рівень, диверсифікація, інфраструктурне забезпечення.

ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ВЫЗОВОВ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ

УДК 339.564:621(477.54)

Піддубна Л. І.

Проанализировано современное состояние экспортного потенциала и конкурентоспособности машиностроительного комплекса Харьковской области Украины в контексте вызовов глобальной конкуренции, раскрыты главные причины

ухудшения его международных конкурентных позиций в последние годы с позиций технологической сложности экспорта, его диверсификации и инфраструктурного обеспечения. Обоснованы стратегические направления развития экспортного потенциала машиностроительных предприятий области.

Ключевые слова: экспортный потенциал, конкурентоспособность, технологический уровень, диверсификация, инфраструктурное обеспечение.

EXPORT POTENTIAL OF THE MACHINE-BUILDING COMPLEX IN KHARKIV REGION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CHALLENGES CAUSED BY GLOBAL COMPETITION

UDC 339.564:621(477.54)

L. Pidubna

The article analyses the modern state of the export potential and competitiveness of the machine-building complex in Kharkiv region of Ukraine in the context of challenges of global competition. It also reveals the reasons that have led to the worsening of its recent international competitive positions taking into account the technological complexity of exports and the level of its geographical and product diversification and infrastructural support. The article substantiates the strategic directions of developing the export potential and promoting the competitive growth activities of machine-building companies of the region.

Key words: export potential, competitiveness, technological level, diversification, infrastructural support.

Проблема нарощування експортного потенціалу машинобудівного комплексу Харківської області України є однією з найактуальніших у площині низької якості включення регіону в систему світогосподарських зв'язків, погіршення технологічної структури машинобудівного експорту та тенденції перетворення регіону в нетто-імпортера машинобудівної продукції. Розв'язання цієї проблеми вимагає детального аналізу причин і факторів, що обумовлюють тенденцію зниження конкурентності машинобудівного сектору області та погіршення його технологічної структури.

Науковій розробці проблем розвитку експортного потенціалу країн, регіонів та підприємств присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед фундаментальних праць, у яких з урахуванням світового досвіду обґрунтовуються стратегії нарощування експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності регіонів трансформаційних економік, є колективні монографії науковців НАН України [1] та Російської Федерації [2]. Однак, незважаючи на існуючий науковий доробок, проблема розширення аналітичної бази експортної політики регіону, зокрема в контексті машинобудівного комплексу області, що значною мірою визначає стратегію економічного розвитку України, є актуальною.

Метою статті є системний аналіз причин і факторів, що обумовлюють зниження конкурентності машинобудівного експорту Харківської області та обґрунтування положень і рекомендацій щодо його розвитку в контексті сучасних викликів глобальної конкуренції.

Процеси глобалізації істотно змінюють моделі функціонування національних економічних систем, що включають як вертикальні ("центр – регіони"), так і горизонтальні ("регіон – регіон") рівні взаємодії. Ці зміни пов'язані з перетворенням регіонів в економічних агентів, які володіють потенціалом зовнішньоекономічної взаємодії та конкурентними ресурсами, що визначають їх можливості та конкурентоспроможність як суб'єктів світогосподарських зв'язків.

Як адміністративно-територіальне утворення України і суб'єкт ринкових відносин Харківська область володіє низкою конкурентних переваг, що формують підґрунтя для її експортно-орієнтованого розвитку та активного включення в систему світогосподарських зв'язків. Ці переваги визначаються як потужним промисловим та науково-технічним потенціалом зі спеціалізацією в енергетичному і транспортному машинобудуванні, аерокосмічній, фармацевтичній, деревообробній промисловості та виробництві продук-

ції військово-технічного призначення, так і наявністю розвиненої мережі науково-дослідних установ, організацій і закладів вищої освіти. Позитивними факторами нарощування конкурентного потенціалу є сприятливі природно-ресурсні умови, наявність висококваліфікованої робочої сили та вигідне транспортно-географічне положення області.

Головний конкурентний потенціал регіону сконцентрований у машинобудівному комплексі, який становить ліву частку вітчизняного енергетичного, транспортного, тракторного та сільськогосподарського машинобудування, виробів електротехніки та приладів. Ефективність використання цього ресурсу значною мірою визначається станом зовнішньоекономічних зв'язків області, найважливішим індикатором якості яких є структура зовнішньої торгівлі машинобудівною продукцією.

Структура зовнішньої торгівлі Харківської області, яка була обумовлена її спеціалізацією в машинобудівному комплексі колишнього СРСР, за часи незалежності України не зазнала істотних змін: на початок 2012 р. 48 % експорту складає продукція машинобудування. Проте експортний потенціал машинобудівних підприємств області залишається слабодиверсифікованим та майже вичерпаним і без нових інвестицій і технологічних змін не здатний забезпечити усталений розвиток експорту області.

Ключова проблема зовнішньоекономічних зв'язків та конкурентоспроможності Харківської області пов'язана з її перетворенням упродовж останнього десятиріччя у нетто-імпортера зарубіжної продукції із від'ємним сальдо експортно-імпортних операцій (табл. 1).

Таблиця 1

Показники зовнішньої торгівлі Харківської області у 2006 – 2011 рр.
(складено автором за працями [3; 4])

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Показники						
Експорт товарів (млн дол. США)	771,5	888,6	1 147,3	1 551,6	1 307,1	1 433,2
Імпорт товарів (млн дол. США)	1 572,0	1 936,2	2 233,4	2 480,2	1 451,0	1 834,1
Сальдо експортно-імпортних операцій (млн дол. США)	-849,5	-1 048,6	-1 141,1	-928,6	-143,9	-400,9

Від'ємне сальдо торговельних операцій області зумовлене випередженням обсягів імпорту машинотехнічної продукції розвинених країн та низь-

ким коефіцієнтом покриття імпорту експортом, який у торгівлі з країнами ЄС упродовж останніх років не перевищує 0,1 – 0,2 (табл. 2).

Таблиця 2

Сальдо експортно-імпортних операцій підприємств машинобудування Харківської області у 2006 – 2011 рр., млн дол. США
(складено автором за працями [3; 4])

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Країни						
Сальдо торгівлі продукцією машинобудування						
Російська Федерація	+69,2	+112,4	+134,9	+182,4	+268,5	+302,1
Країни, що розвиваються	+19,4	+23,1	+26,2	+36,8	+42,4	+56,9
Країни ЄС	-309,0	-563,5	-472,2	-496,5	-52,9	-112,4
Коефіцієнт покриття імпорту експортом у торгівлі продукцією машинобудування						
Російська Федерація	1,14	1,20	1,37	1,39	1,44	1,31
Країни, що розвиваються	4,0	6,2	6,4	8,4	6,7	6,2
Країни ЄС	0,18	0,12	0,10	0,09	0,17	0,14

Звужені експортні можливості підприємств області в освоєнні ринків машинотехнічної продукції країн ЄС визначаються їх технологічним

відставанням від конкурентів розвинених країн. Ці труднощі доповнюються модифікацією самих критеріїв конкурентоспроможності, коли такі ха-

характеристики виробів, як технологічна новизна, якість, надійність, екологічність, відтісняють на другий план роль цінового чинника. В експорті

Харківської області домінує продукція, вироблена за технологіями III і IV технологічних укладів (табл. 3).

Таблиця 3

Структура машинобудівного експорту Харківської області за технологічними укладами у 2006 – 2011 рр., %

(складено автором за працями [3; 4])

№ п/п	Рівень технологічного укладу	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1	Третій	27,7	26,7	30,0	22,3	21,8	20,9
2	Четвертий	68,4	70,2	65,8	72,9	73,6	74,8
3	П'ятий, у тому числі ІТ-технології	3,9 1,8	3,1 2,0	4,2 2,4	4,8 2,1	4,6 2,2	4,3 2,3
4	Шостий	–	–	–	–	–	–
	Разом	100	100	100	100	100	100

Упродовж 2006 – 2011 рр. на підприємствах області понад 90 % витрат спрямовувалися на розвиток технологій III та IV укладів і лише 8 % – V технологічного укладу. Низькою є частка експорту ІТ-технологій Харківської області (4,1 % – у 2011 р.). За цим показником вона суттєво відстає від конкурентів не тільки розвинених країн (20 – 30 %), а й таких країн, як Росія, Китай, Малайзія, Бразилія, Мексика (10 – 20 %).

Серйозною проблемою конкурентоспроможності Харківської області є високий рівень концентрації її експортного кошика: майже 80 % її машинобудівного експорту складає продукція 10 – 12 підприємств. При цьому на три товарних групи, а саме: котли, машини, апарати і механічні пристрої; машини та устаткування; наземні транспортні засоби, крім залізничних (84, 85, 87 – за кодами УКТЗЕД), припадає 86,4 % усього експорту машинотехнічної продукції області, а на перші дві групи (84 і 85) – майже 70 % машинотехнічного експорту області.

Для переважної більшості експортно-орієнтованих машинобудівних підприємств області рівень диверсифікації експорту не виходить за межі "вузького спектра" і не перевищує 2 – 3 продуктових груп, що свідчить як про обмеженість ресурсних чинників диверсифікації експорту, так і про інертність експортної політики підприємств. Вразливою залишається і географічна структура експорту машинотехнічної продукції Харківської області.

Експортні можливості підприємств машинобудівного комплексу області пов'язуються переважно з ринками країн пострадянського простору та країн, що розвиваються. Відносно ринків розвинених країн є підстави стверджувати про тенденцію відносного їх витіснення із цих ринків.

Друге коло проблем розвитку експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності Харківської області пов'язане із відсутністю ефектив-

них організаційних форм координації та інфраструктурного забезпечення експортної діяльності. Поруч із потужними промисловими підприємствами та організаціями суб'єктами експортної діяльності є значна кількість середніх і дрібних посередників, для яких, як правило, відсутня координація дій, характерне слабке знання кон'юнктури зовнішніх ринків, торговельних обмежень і правил СОТ, що зумовлює зниження ефективності експортних операцій.

Хоча Харківська область володіє потужним промисловим і природно-ресурсним потенціалом, розвиток якого потребує значних інвестицій, сферою діяльності переважної більшості створених на території області підприємств з іноземним капіталом є торгівля, банківська діяльність, посередництво та сфера послуг. Виграючи з точки зору поточних інтересів, область програє у стратегічному плані – з точки зору ефективної моделі інтеграції у систему світогосподарських зв'язків.

Істотною проблемою для розвитку експортної діяльності області є недостатня розвиненість інфраструктури і, зокрема, обмежена пропускна спроможність прикордонної мережі як автомобільних, так і залізничних доріг, що знижує ефективність поставок навіть традиційних статей експорту області. В області відсутнє упорядковане інформаційне забезпечення експортної діяльності. Більшість консалтингових фірм, що здійснюють інформаційно-аналітичні послуги, не здатні забезпечити споживачам оперативну, достовірну, повну й надійну інформацію щодо цільових сегментів світового ринку.

В умовах сучасних викликів глобалізації і міжнародної конкуренції проблема нарощування експортного потенціалу машинобудівних підприємств Харківської області набуває політико-стратегічного сенсу, а її розв'язання вимагає розширення аналітичної бази його розвитку. Підсумком значної аналі-

тичної роботи науковців стала Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області до 2020 р., органічною складовою якої є Програма розвитку експортного потенціалу області та підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках до 2016 р. [5]. Програма включає комплекс організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності області на основі підвищення якості експортних товарів і послуг, розвитку регіональної інфраструктури експорту, формування інноваційних експортно-орієнтованих кластерних структур, розвитку міжнародної маркетингової діяльності та бізнес-менеджменту підприємств регіону. Загальний обсяг фінансових ресурсів для реалізації Програми складає 216,8 млн грн, при цьому пріоритет віддається розвитку експортного потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності підприємств машинобудування області.

Проведений у перебігу розробки Програми аналіз проблем розвитку Харківської області у трансформаційний період виявив недостатню увагу регіональної влади до обґрунтування системних і структурних характеристик економіки області як цілісного експортно-орієнтованого комплексу. Пропонований автором методичний підхід до обґрунтування стратегічних сценаріїв розвитку експортного потенціалу машинобудівних підприємств області базується на синтезі фундаментальних положень теорії систем, концепції послідовної зміни технологічних укладів і принципів усталеного розвитку. Відповідно до цього положення і принципів пріоритетні напрями розвитку експортного потенціалу підприємств області визначені в контексті формування таких його властивостей:

- гнучкості й адаптивності до змін середовища міжнародного бізнесу;
- якості й екологічності експортних товарів і послуг;
- технологічної прогресивності експорту у площині його відповідності новітнім технологічним укладам;
- екологічності експортної продукції;
- гуманістичності експортного потенціалу в контексті забезпечення соціально-культурних та інтелектуальних умов життєдіяльності в регіоні.

Принципово важливим є підхід до уявлення структури експортного потенціалу області у вигляді усталеного ядра, що формують потужні експортно-орієнтовані підприємства машинобудування, та зони гнучкості, яку формують технологічно й організаційно пов'язані середні та дрібні підприємства із гнучкими технологіями і більш широкими продуктивними лініями експорту. Подібна двошарова структура експортного потенціалу є притаманною і для регіонів та економік розвинених країн.

Ключові положення Програми розвитку експортного потенціалу Харківської області базуються на концепції поляризованого розвитку, згідно з якою

полюс зростання формується за рахунок ендогенних джерел ядра і зони гнучкості, а сприяння розвитку з боку регіональної влади виступає як екзогенний каталізатор і мультиплікатор поляризованого ефекту.

Реалізація Програми потребує радикального вдосконалення інфраструктурного забезпечення експортної діяльності машинобудівних підприємств області. Для вирішення цієї проблеми пропонується трикрокова модель формування інфраструктури експорту, що включає: створення регіональних механізмів його розвитку, підтримки та стимулювання. Механізм регіонального сприяння розвитку машинобудівного експорту передбачає активне застосування системи економічної дипломатії, а саме: формування системи партнерських стосунків між регіональною владою і бізнесом, розвиток транскордонного співробітництва із торговельно-економічними партнерами Харківської області. Механізм регіональної підтримки експорту передбачає комплекс фінансово-кредитних, організаційних та інформаційно-консультативних важелів сприяння експорту.

Механізм стимулювання експорту формується на підставі надання підприємствам області консалтингових послуг, формування інноваційної інфраструктури експорту, покращення регуляторного бізнес-середовища та підготовки кадрів для міжнародного бізнес-менеджменту.

Реалізація Програми розвитку експортного потенціалу підприємств регіону актуалізує потребу створення координаційного органу, яким може бути регіональний логістичний центр інфраструктурного забезпечення експортної діяльності як цілісна система, що охоплює виробничу, ринкову, транспортну, інформаційно-аналітичну, соціально-побутову та соціально-духовну складові інфраструктурного забезпечення експорту.

Підсумком ефективного регіонально-корпоративного партнерства та використання нових управлінських технологій у реалізації Програми розвитку експортного потенціалу у Харківській області має стати істотне підвищення конкурентного потенціалу її машинобудівного комплексу та зміцнення позицій області як суб'єкта сучасних конкурентних процесів.

Отже, аналіз причин і факторів, що обумовлюють негативну тенденцію розвитку експортного потенціалу машинобудівного комплексу Харківської області, дозволяє зробити такі висновки:

1. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств машинобудування значною мірою визначає усталеність розвитку, якість та ефективність включення економіки Харківської області у світогосподарські процеси і структури. Незважаючи на наявність основних і спеціалізованих факторів розвитку, ступінь реалізації конкурентного потенціалу області залишається низьким, а діюча індустріальна модель

його розвитку не здатна забезпечити прорив до світового рівня конкурентоспроможності.

2. Ключова проблема зовнішньоекономічних зв'язків і конкурентоспроможності Харківської області пов'язана з тенденцією її перетворення у нетто-імпортера зарубіжної продукції з від'ємним сальдо експортно-імпортних операцій. Ця тенденція зумовлюється випередженим зростанням обсягів імпорту машинотехнічної продукції розвинених країн та неефективною структурою експорту, в якому домінує продукція, вироблена за технологіями III та IV укладів з низьким рівнем технологічної новизни.

3. Серйозною проблемою конкурентоспроможності Харківської області є високий рівень концентрації її експортного кошика, в якому 80 % складає продукція 10 – 12 підприємств, а на три товарні групи (84, 85, 87 – за кодами УКТЗЕД) припадає понад 87 % усього машинотехнічного експорту підприємств, орієнтованого переважно на ринки країн пострадянського простору і країн, що розвиваються.

4. Істотною проблемою для підвищення конкурентоспроможності машинобудівного комплексу області є незадовільний стан інфраструктурного забезпечення експортної діяльності. Результатом значної аналітичної роботи науковців стала розробка Програми розвитку експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності області, в якій пріоритет віддається нарощуванню машинобудівного експорту та підвищенню його конкурентності. Принциповими новаціями в розробці цієї Програми є обґрунтування двошарової структури експортного потенціалу у формі усталеного ядра і зони гнучкості та формування системи ендогенних і екзогенних джерел розвитку, що охоплюють мікроекономічний рівень розвитку та регіональний рівень підтримки і стимулювання.

Література: 1. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : в 3-х т. – Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. С. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с. 2. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты / под ред. Ю. К. Перского, Н. Я. Калужновой. – М. : ТЕИС, 2003. – 472 с. 3. Промисловість Харківської області у 2001 – 2007 роках. Статистичний збірник. – Х., 2008. –

260 с. 4. Харківська область у 2011 році. Статистичний щорічник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Харківській області. – Х., 2012. – 186 с. 5. Програма розвитку експортного потенціалу Харківської області та підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках до 2016 року. – Х., 2011. – 46 с.

References: Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspilstvu ta ekonomitsi Ukrainy : v 3 vol. Vol. 1: Ekonomika znan – modernizatsiinyi proekt Ukrainy / za red. akad. NAN Ukrainy V. M. Heitsia, akad. NAN Ukrainy V. P. Semynozhenka, chl.-kor. NAN Ukrainy B. Ye. Kvasniuka. – K. : Feniks, 2007. – 544 p. 2. Konkurentosposobnost regionov: teoretiko-prikladnyye aspekty / pod red. Yu. K. Perskogo, N. Ya. Kaliuzhnoy. – M. : TEIS, 2003. – 472 p. 3. Promyslovist Kharkivskoi oblasti u 2001 – 2007 rokakh / Statystychnyi zbirnyk. – Kh., 2008. – 260 p. 4. Kharkivska oblast u 2011 rotsi (statystychnyi shchorichnyk) / Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti. – Kh., 2012. – 186 p. 5. Prohrama rozvytku eksportnoho potentsialu Kharkivskoi oblasti ta pidvyshhennia konkurentospromozhnosti produktsii na zovnishnikh rynkakh do 2016 roku. – Kh., 2011. – 46 p.

Інформація про автора

Піддубна Людмила Іванівна – докт. екон. наук, професор Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: kafotz@hneu.edu.ua).

Информация об авторе

Піддубна Людмила Іванівна – докт. екон. наук, професор Харківського національного економічного університету (61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а, e-mail: kafotz@hneu.edu.ua).

Information about the author

L. Piddubna – DSc in Economics, Professor, Kharkiv National University of Economics (9a, Lenin Ave, 61166, Kharkiv, e-mail: kafotz@hneu.edu.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Пономаренко В. С.

Стаття надійшла до ред.
11.09.2012 р.

РАЗРАБОТКА СТРУКТУРЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ КОМПЬЮТЕРИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

УДК 658.003;62-50

Лещенко Е. В.

Введен показатель эффективности управления конкурентоспособностью предприятия, который позволяет учесть в процессе управления не только в комплексе величину интегрального показателя конкурентоспособности, но и стратегическое позиционирование предприятия на заданном сегменте потребительского рынка. Рассмотрены и систематизированы этапы разработки структуры концептуальной модели компьютеризированной системы управления конкурентоспособностью предприятия, позволяющей корректировать тренд показателя эффективности управления конкурентоспособностью предприятия адаптивно к условиям производства и требованиям потребительского рынка. Разработан алгоритм функционирования системы управления конкурентоспособностью предприятия.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, эффективность управления, конкурентный потенциал, адаптация.

РОЗРОБКА СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ КОМП'ЮТЕРИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 658.003;62-50

Лещенко О. В.

Введено показник ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства, який дозволяє врахувати в процесі управління не тільки в комплексі величину інтегрального показника конкурентоспроможності, але і стратегічне позиціонування підприємства на заданому сегменті споживчого ринку. Розглянуто і систематизовано етапи розробки структури концептуальної моделі комп'ютеризованої системи управління конкурентоспроможністю підприємства, що дозволяє корегувати тренд показника ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства адаптивно до умов виробництва і вимог споживчого ринку. Розроблено алгоритм функціонування системи управління конкурентоспроможністю підприємства.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, ефективність управління, конкурентний потенціал, адаптація.

DEVELOPING THE STRUCTURE OF A CONCEPTUAL MODEL OF A COMPUTERIZED SYSTEM OF ENTERPRISE COMPETITIVENESS ADAPTIVE MANAGEMENT

UDC 658.003;62-50

Leshchenko O.

In the article an index of the efficiency of enterprise competitiveness management is given. It allows to take into account in the process of management not only the value of the integral index of competitiveness, but the strategic positioning of the company in a given segment of the consumer market. The stages of developing the structure of a conceptual model of the computerized system of an enterprise competitiveness management are examined and classified. It helps to correct the trend of the efficiency index of company competitiveness management adaptive to the conditions of production and the requirements of the consumer market. The algorithm of functioning the system of enterprise competitiveness management is worked out.

Key words: enterprise competitiveness, the efficiency of management, competitive potential, adaptation.

.....
 Моделирование конкурентоспособности предприятия (КСП) позволяет объединить разрозненные процессы управления и мероприятия по обеспечению КСП в единую систему целенаправленных и непрерывно реализуемых управленческих воздействий в краткосрочной и долгосрочной перспективе [1 – 5].

Известно, что конкурентоспособность включает три основные составляющие. Первая жестко связана с изделием как таковым и в значительной мере сводится к качеству, а вторая связана как с экономикой создания, сбыта и сервиса товара, так и с экономическими возможностями и ограничениями рынка. Наконец, третья отражает все то, что может быть принято или не принято потребителем как покупателем, как членом той или иной социальной группы [6 – 8].

Как показывает мировая практика рыночных отношений, для обеспечения и гарантии высокой КСП на потребительском рынке конкурентный потенциал предприятия, конкурентоспособность товара и стратегическое позиционирование предприятия на рынке должны быть взаимоувязаны [1 – 4; 9].

При этом одним из основных требований к этой взаимной увязке является требование количественного отражения степени учета основных факторов КСП в математической модели оценки конкурентоспособности [1; 9].

Понятно, что в конечном счете оценка КСП полезна и имеет смысл лишь в том случае, если проводится ее сравнение с КСП соперника на потребительском рынке.

Цель данной статьи – разработка структуры концептуальной модели компьютеризированной системы адаптивного управления КСП.

Следует заметить, что компьютеризированная система управления КСП должна представлять

собой сложный комплекс программных и аппаратных средств, предназначенных для реализации управления в квазиреальном масштабе времени. Здесь масштаб времени, по мнению автора, может быть выбран, в зависимости от целей моделирования, производственных и финансовых ресурсов предприятия, от декады до полугода.

Качество функционирования сложных систем обычно оценивается с помощью показателей эффективности [5; 10].

Под показателем эффективности сложной системы понимают такую числовую характеристику, которая оценивает степень приспособленности системы к выполнению поставленных перед ней задач.

Наличие большого количества внешних и внутренних факторов, влияющих на процесс оценки КСП, требует использования для оценки эффективности системы совокупности показателей, называемых частными показателями, и (либо) одного общего – интегрального показателя [11]. При этом, в зависимости от целевого назначения системы и рассматриваемых условий ее применения, тот или иной частный показатель может быть доминирующим, а интегральный – обобщающим по системе в целом.

Известно, что интегральный показатель КСП при оценке коэффициентным экспертным методом определяется по формуле:

$$K_{\text{и}} = \alpha_1 \times K_{\text{т}} + \alpha_2 \times K_{\text{р}}, \quad (1)$$

а КСП методом стратегического позиционирования (СП) определяется как $K_{\text{ис}} = K_{\text{сп}}$.

Здесь показатели $K_{\text{и}}$, $K_{\text{т}}$, $K_{\text{р}}$ и $K_{\text{СП}}$ можно считать частными при определении общего для системы показателя управления КСП. Но, как известно,

в виде показателя стратегического позиционирования предприятия рассматривается изменение его доли рынка ДД в процентах, в сравнении с заданным предшествующим периодом. Если рассматриваемый объем сегмента рынка взять за единицу, то занимаемую предприятием долю рынка удобнее считать в долях от единицы.

Аналогично в этом случае, если принять за единицу эффективность управления идеальной системой конкурентоспособности предприятия и обозначить K_Y как показатель эффективности управления реальной системой управления конкурентоспособностью, а $K_{сп}$ – показатель стратегического позиционирования предприятия в долях от единицы, можно ввести новый показатель, определив его как интегральный K_Y , равный:

$$K_Y = 1 - K_{и} \times K_{сп} \quad (2)$$

В данном случае маркетинговые и финансовые показатели экспертного метода, в частности, характеризующие рыночную позицию предприятия, уровень продаж и рентабельность и одновременно являющиеся показателями метода стратегического позиционирования, могут рассчитываться этим методом [2], а экспертным методом, по мнению автора, лучше оценивать производственные, инновационные процессы и процессы управления персоналом. В итоге показатель эффективности управления КСП (ЭУКП) будет равен:

$$K_Y = 1 - (K_T + K_P) \times K_{сп}, \quad (3)$$

или

$$K_Y = 1 - \left(\sum_{i=1}^I \alpha_{ti} \times K_{ti} + \sum_{j=1}^J \alpha_{pj} \times K_{pj} \right) \times K_{сп}. \quad (4)$$

В целом новый показатель ЭУКП будет принимать, как и раньше, значения от 0 до 1 и показывать в комплексе не только величину интегрального показателя КСП, но и стратегическое позиционирование предприятия на сегменте рынка. При этом большая часть расчетов этого показателя базируется на данных ежемесячной бухгалтерской документации предприятия, а не на экспертных данных.

Введенный показатель ЭУКП K_Y позволяет увязать все частные показатели конкурентоспособности предприятия в одном. Но для этого должен быть обеспечен учет основных факторов, действительно определяющих конкурентоспособность предприятия в условиях рынка.

Как было указано, категория "конкурентоспособность" зависит от комплекса факторов, которые всесторонне характеризуют деятельность предприятия. К подобным факторам относятся: применяемые технологии, система производства, качество производимого товара, система сбыта, система управления организацией и т. д. Именно они определяют конкурентные преимущества, благодаря которым предприятие удовлетворяет запросам потребителей и обеспечивает заданный уровень эффективности финансово-экономической деятельности.

В настоящее время в той или иной мере в специальной литературе, например [5; 7; 8; 10], приводятся и описываются лишь теоретические и методические основы интегрированной конкурентоспособной организации производства.

Проблема заключается в том, что в концептуальных вариантах моделей оценки конкурентоспособности предприятий и фирм, в лучшем случае, перечисляются те параметры, которые должны учитываться при адаптации системы к изменяющимся внешним и внутренним условиям хозяйствования, но не приводится структура адаптивной модели и даже не сформулированы полностью требования к модулю адаптации.

Исходя из современных представлений следует разработать структуру концептуальной модели системы адаптивного управления КСП и сформулировать общие требования к ней, позволяющие в реальном времени отслеживать изменения на производстве и потребительском рынке.

Для организации адаптивного управления КСП в составе концептуальной модели системы нужно иметь (рис. 1):

- модуль управления КСП;
- модуль оценки КСП;
- модуль определения тренда КСП;
- модуль коррекции параметров КСП.

Модуль управления КСП. Основы управления КСП должны быть заложены в модуле управления. Именно здесь для разрабатываемой системы устанавливаются цели и требования, формируются задачи, вырабатываются методы и структура управления.

Главная цель и основное требование к системе – обеспечить предприятию мобильную и эффективную работу на потребительском рынке.

Основные требования к системе управления конкурентоспособностью можно свести к следующим: объективность, оперативность, интегрируемость и сравнимость результатов [8].

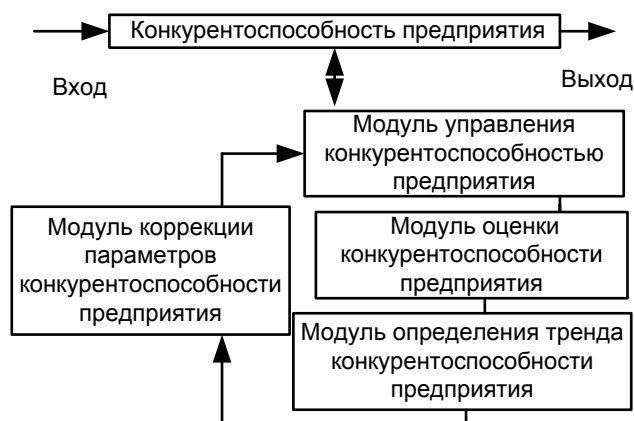

Рис. 1. Концептуальная модель компьютеризированной системы адаптивного управления КСП

Добавим к этим требованиям и адаптивность системы управления конкурентоспособностью.

Известно, что адаптивность – это свойство системы приспосабливаться к изменению внутренних (внешних) факторов с целью поддержания в установленных нормах ее основных показателей [2; 3; 10; 12].

Отсюда вытекают и задачи системы – обеспечение выполнения основных требований к системе управления КСП.

Так как система управления должна быть адаптивной к основным факторам, определяющим конкурентоспособность, в модуль управления следует включить средства и необходимо разработать механизм собственно адаптации параметров системы к изменению значений показателей КСП. Известно, что на КСП воздействует множество внешних и внутренних факторов, поэтому этот процесс требует оптимизации параметров модели системы управления [1 – 3; 10; 12].

Поэтому под компьютеризированным адаптивным управлением КСП на основе моделирования будем понимать систему, построенную на принципах адаптации к основным факторам, определяющим конкурентоспособность, и предназначенную для компьютеризированного управления процессом поддержания конкурентоспособности на заданном уровне.

Критерий эффективности управления КСП определяется выражением [2; 3]:

$$K_{\gamma} = 1 - (K_T + K_P) \times K_{\text{CSP}} \geq K_{\gamma_3}, \quad (5)$$

где K_{γ_3} – заданное значение КСП.

Этот критерий лежит в основе процедур алгоритма управления КСП. Укрупненная схема алгоритма представлена на рис. 2.

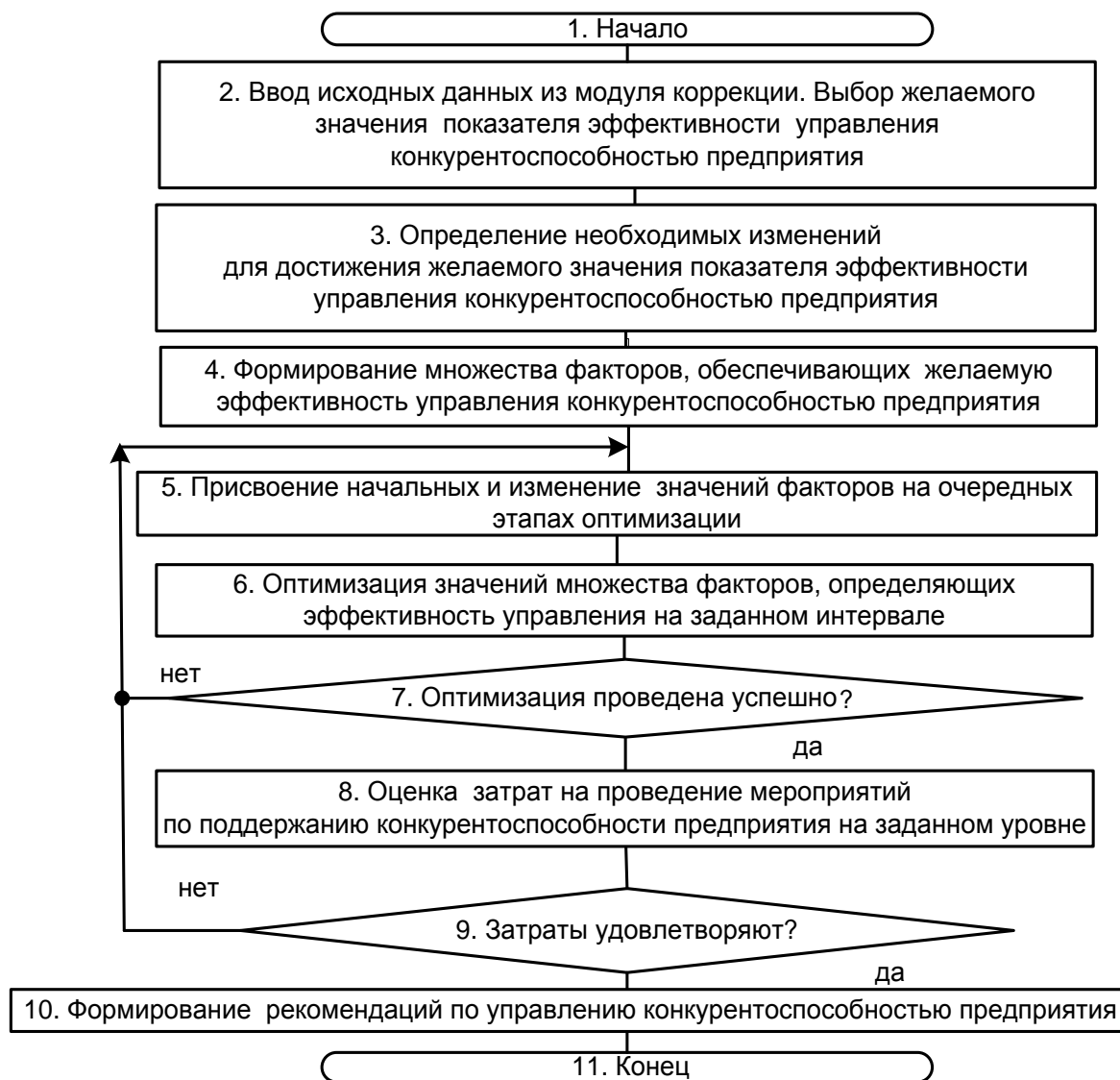

Рис. 2. Алгоритм управления КСП

На начальном этапе работы системы управления конкурентоспособностью предприятия, исходя из производственных и финансовых ресурсов предприятия (ПФРП), в алгоритме управления задается желаемое значение эффективности управления и определяются необходимые для этого значения факторов конкурентоспособности и действия системы по управлению КСП:

Процедура 1. Начало работы алгоритма.

Процедура 2. Организует ввод исходных данных из модуля коррекции. Выбирает желаемое значение показателя эффективности управления КСП.

Процедура 3. Исходя из ограничений возможностей предприятия, определяет необходимые изменения факторов, определяющих КСП, для достижения желаемого значения показателя эффективности управления КСП

Процедура 4. Формирует множества факторов, обеспечивающих желаемую эффективность управления КСП.

Процедура 5. Обеспечивает присвоение начальных и изменение значений факторов на очередных этапах оптимизации показателя эффективности управления КСП.

Процедура 6. Организует по заданным критериям оптимизацию значений множества факторов, определяющих эффективность управления на заданном интервале работы предприятия на рынке.

Процедура 7. Организует проверку: "Оптимизация проведена успешно?". Если "да", то управление передается процедуре 8, "нет" – процедуре 5, то есть реализуется возврат и значения факторов изменяются для очередного этапа оптимизации показателя эффективности управления КСП. Таким образом, процесс поддержания конкурентоспособности предприятия на заданном уровне является итеративным.

Процедура 8. Оценка затрат на проведение мероприятий по поддержанию КСП на заданном уровне.

Процедура 9. Осуществляет проверку: "Затраты удовлетворяют?", если "да", то управление передается процедуре 10, в противном случае – процедуре 5.

Процедура 10. Формирует рекомендации по управлению КСП для ЛПР на данном этапе работы предприятия.

Процедура 11. Конец работы алгоритма.

Таким образом, алгоритм модуля управления конкурентоспособностью реализует методы и структуру управления модели.

Модуль оценки КСП. Для оценки показателя эффективности управления $K_Y = 1 - K_i \times K_{сп}$ необходимо найти интегральные показатели конкурентоспособности предприятия и стратегического позиционирования предприятия на данном сегменте рынка соответственно. Для этого можно использовать методы, описанные в работах [2; 6; 7].

Модуль определения тренда КСП. Тренд в экономике обычно рассматривается в рамках технического анализа, где подразумевают направленность движения цен или значений индексов.

Определить тренд КСП за заданные периоды его работы на потребительском рынке можно, зная эти показатели на начало и конец этих периодов. Тип тренда устанавливают на основе подбора его функциональной модели статистическими методами либо сглаживанием исходного временного ряда.

Модуль коррекции параметров КСП. Для организации адаптивного управления концептуальная модель адаптивной системы управления КСП должна быть дополнена модулем коррекции параметров, где реализуются частично либо полностью функции адаптации системы к изменяющимся внешним и внутренним условиям конкурентной борьбы. То есть модуль коррекции параметров КСП организует обратную связь системы.

Существующие методики учитывают обобщенно целый ряд факторов, которые могут существенно повлиять на КСП при организации компьютеризованного управления. Поэтому если после определения тренда КСП он положителен, то коррекция параметров модели оценки КСП не требуется, иначе факторы, определяющие ее, должны быть откорректированы таким образом, чтобы тренд изменился на положительный. При определенных условиях лишь учет изменения значений этих факторов позволит удержать КСП на заданном уровне. Эти действия реализуются алгоритмом адаптации модуля коррекции параметров КСП. Алгоритм функционирования модуля подробно описан в работе [3].

Таким образом, главная цель и основное требование к системе управления КСП в работе – обеспечить предприятию мобильную и эффективную работу на потребительском рынке. В статье была разработана структура концептуальной модели компьютеризованной системы адаптивного управления КСП, определены требования к системе, ее задачи, функции и алгоритмы функционирования модулей.

Литература: 1. Лещенко Е. В. Методика разработки системы управления конкурентоспособностью предприятия / Е. В. Лещенко, Е. А. Довгаль ; Харьковский университет Воздушных Сил имени И. Кожедуба // Системы обработки информации – Х. : МОУ "ХУВС им. И. Кожедуба", 2011. – Вып. 2(92). – С. 263. 2. Лещенко И. Е. Методы оценивания конкурентоспособности предприятия для организации автоматизированного управления / И. Е. Лещенко, Е. В. Лещенко // Вестник Херсонского национального технического университета. – Херсон, 2011. – Вып. 2(41). – С. 73–77. 3. Лещенко Е. В. Концептуальная

модель системы компьютеризированного адаптивного управления конкурентоспособностью предприятия / Е. В. Лещенко, Н. И. Данько // Системы управления, навигации и связи. – К. : ГП "ЦНИИНиУ", 2011. – Вып. 3(19). – С. 152–156. 4. Жариков В. В. Математическое моделирование эффективного производства в условиях конкуренции : учебн. пособие / В. В. Жариков ; Тамбовский гос. техн. универ. – Тамбов : Изд. ТГТУ, 2004. – 98 с. 5. Печенкин А. И. О критериях конкурентоспособности продукции и подходах к ее оценке / А. И. Печенкин, В. Н. Фомин // Надежность и контроль качества. – 2001. – № 2. 6. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: Экономика, стратегия, управление : учебн. пособие / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 312 с. 7. Решетникова Т. П. Методы оценки конкурентоспособности предприятия / Т. П. Решетникова // Вестник Нижегородского ун-та. – 2001. – № 9. – С. 166–173. 8. Фасхийев Х. А. Как измерить конкурентоспособность предприятия? / Х. А. Фасхийев, Е. В. Попова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2003. – № 4. – С. 53–68. 9. Лещенко Е. В. Методика выбора факторов для построения модели оценки конкурентоспособности предприятия / Е. В. Лещенко, Е. И. Бобыр, Н. И. Данько // Финансово-кредитная деятельность: проблемы теории и практики : сборник научных работ / Институт банковского дела Университета банковского дела НБУ. – Х. : Изд. ИБД УБД НБУ, 2011. – Вып. 2 (11). – С. 245–250. 10. Бобыр Е. И. Адаптивная модель оценки конкурентоспособности предприятия / Е. И. Бобыр, И. Е. Лещенко, Е. В. Лещенко // Системы управления, навигации и связи. – К. : ГП "ЦНИИНиУ", 2011. – Вып. 1(17). – С. 169–173. 11. Пономаренко В. С. Структуризация показателей системной эффективности развития предприятий / В. С. Пономаренко, I. V. Гонтарева // Экономика развития. – 2011. – № 2(58). – С. 71–75. 12. Куприн А. А. Проблемы современной экономики: основные факторы влияния на адаптивность систем управления предприятием / А. А. Куприн ; Санкт-Петербургская акад. управ. и экон. // Экономика, управление и учет на предприятии. – 2010. – № 4(36).

References: 1. Leshchenko Ye. V. Metodika razrabotki sistemy upravleniya konkurentosposobnostyu predpriyatiya / Ye. V. Leshchenko, Ye. A. Dovgal ; Kharkovskiy universitet Vozdushnykh Sil imeni I. Kozheduba // Sistemy obrabotki informatsii – Kh. : MOU "KhUVS im. I. Kozheduba", 2011. – No. 2(92). – Pp. 263. 2. Leshchenko I. Ye. Metody otsenivaniya konkurentosposobnosti predpriyatiya dlya organizatsii avtomatizirovannogo upravleniya / I. Ye. Leshchenko, Ye. V. Leshchenko // Vestnik Khersonskogo nationalnogo tekhnicheskogo universiteta. – Kherson, 2011. – No. 2(41). – Pp. 73–77. 3. Leshchenko Ye. V. Contseptualnaya model sistemy kompyuterizirovannogo adaptivnogo upravleniya konkurentosposobnostyu predpriyatiya / Ye. V. Lewenko, N. I. Danko // Sistemy upravleniya, navigatsii i svyazi. – K. : GP "TsNIINiU", 2011. – No. 3(19). – Pp. 152–156. 4. Zharikov V. V.

Matematicheskoye modelirovaniye effektivnogo proizvodstva v usloviyakh konkurentsii ; uchebn. posobiye / V. V. Zharikov ; Tambovskiy gos. tekhn. univer. – Tambov : Izd. TGTU, 2004. – 98 p. 5. Pechenkin A. I. O kriteriyakh konkurentosposobnosti produktsii i podkhodakh k ee otsenke / A. I. Pechenkin, V. N. Fomin // Nadezhnost i kontrol kachestva. – 2001. – No. 2. 6. Fakhtudinov R. A. Konkurentosposobnost: Ekonomika, strategiya, upravleniye ; uchebn. posobie / R. A. Fatkhutdinov. – M. : INFRA-M, 2000. – 312 p. 7. Reshetnikova T. P. Metody otsenki konkurentosposobnosti predpriyatiya / T. P. Reshetnikova // Vestnik Nizhegorodskogo un-ta. – 2001. – No. 9. – Pp. 166–173. 8. Faskhiev Kh. A. Kak izmerit konkurentosposobnost predpriyatiya? / Kh. A. Faskhiev, E. V. Popova // Marketing v Rossii i za rubezhom. – 2003. – No. 4. – Pp. 53–68. 9. Leshchenko Ye. V. Metodika vybora faktorov dlya postroyeniya modeli otsenki konkurentosposobnosti predpriyatiya / Ye. V. Leshchenko, Ye. I. Bobyр, N. I. Danko // Finansovo-creditnaya deyaltenost: problemy teorii i praktiki : sbornik nauchnyh rabot / Institut bankovskogo dela Universiteta bankovskogo dela NBU. – Kh. : Izd. IBD UBD NBU, 2011. – No. 2 (11). – Pp. 245–250. 10. Bobyр Ye. I. Adaptivnaya model otsenki konkurentosposobnosti predpriyatiya / E. I. Bobyр, I. E. Leshchenko, E. V. Leshchenko // Sistemy upravleniya, navigacii i svyazi. – K. : GP "TsNIINiU", 2011. – No. 1(17). – Pp. 169–173. 11. Ponomarenko V. S. Strukturyzatsiia pokaznykiv systemnoi efektyvnosti rozvytku pidpriemstv / V. S. Ponomarenko, I. V. Gontareva // Ekonomika rozvytku. – 2011. – No. 2(58). – Pp. 71–75. 12. Kuprin A. A. Problemy sovremennoy ekonomiki: osnovnyye faktory vliyaniya na adaptivnost sistem upravleniya predpriyatiem / A. A. Kuprin ; Sankt-Peterburgskaya akad. uprav. i ekon. // Ekonomika, upravlenie i uchet na predpriyatii. – 2010. – No. 4(36).

Информация об авторе

Лещенко Елена Вячеславовна – магистр економіки, старший адміністратор Корпорації Глобал Консалтинг (61058, г. Харьков, ул. Сумская, 53, e-mail: bobir_ewg@ukr.net).

Інформація про автора

Лещенко Олена Вячеславівна – магистр економіки, старший адміністратор Корпорації Глобал Консалтинг (61058, м. Харків, вул. Сумська, 53, e-mail: bobir_ewg@ukr.net).

Information about the author

O. Leshchenko – Master of Economics, Senior Administrator, Global Consulting Corporation (53, Sumska Str., 61058, Kharkiv, e-mail: bobir_ewg@ukr.net).

Рецензент
канд. екон. наук,
професор Піддубний І. О.

Стаття надійшла до ред.
15.08.2012 р.

*Задачей науки должно быть познание того,
что должно быть, а не того, что есть.
Л. Н. Толстой*

Ефективність управління персоналом на підприємстві

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 378:316.323

Парфьонова Л. Г.

Описано сучасний етап еволюції світової цивілізації та українського суспільства зокрема. Обґрунтовано надзвичайне значення освіти і науки для інформаційного суспільства та його вищої стадії розвитку – суспільства знань. Визначено місце системи вищої освіти, що одночасно є суб'єктом ринкової економіки та соціальним інститутом. Обґрунтовано роль системи вищої освіти у відновленні наукового потенціалу суспільства та суспільному відтворенні. Проаналізовано значення вищої школи для соціалізації індивіда та соціальної мобільності.

Ключові слова: система вищої освіти, інформаційне суспільство, суспільство знань, соціальна мобільність, соціальний розвиток.

МЕСТО И РОЛЬ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

УДК 378:316.323

Парфёнова Л. Г.

Описан современный этап эволюции мировой цивилизации и украинского общества в частности. Обосновано чрезвычайное значение образования и науки для информационного общества и его высшей стадии развития – общества знаний. Определено место системы высшего образования, которая одновременно является субъектом рыночной экономики и социальным институтом. Обоснована роль системы высшего образования в восстановлении научного потенциала общества и общественном воспроизводстве. Проанализировано значение высшей школы для социализации индивида и социальной мобильности.

Ключевые слова: система высшего образования, информационное общество, общество знаний, социальная мобильность, социальное развитие.

PLACE AND ROLE OF HIGHER EDUCATION SYSTEM IN MODERN SOCIETY

UDC 378:316.323

L. Parfonova

The modern stage of evolution of the world civilization and the Ukrainian society in particular was described. The extraordinary importance of education and science for the "information society" and its highest stage of development – the "knowledge society" was proved. The place of higher education system, which is a subject of a market economy and a social institution, was determined. The role of the higher education system in the restoration of the scientific potential of the society and in the social reproduction was proved. The importance of higher education in the individual socialization and social mobility was analyzed.

Key words: higher education system, information society, knowledge society, social mobility, social development.

У будь-якому сучасному суспільстві обов'язково складаються й об'єктивно існують певні соціально-економічні відносини, утворюється певний соціально-економічний порядок, який регулює і координує їх. Будь-які суспільні перетворення – економічні, соціальні, моральні, інтелектуальні – не відбуваються без участі вищої школи. Тому її призначення характеризується тими вимогами, які ставить перед нею суспільство на кожному етапі свого розвитку. Історія вищої освіти розпочинається в XI ст. заснуванням найстарішого у світі університету у Болоньї в Італії, а вже у XIII ст. у цей процес залучаються інші країни Західної Європи: Англія, Франція, Польща. Маючи філософську, філологічну та медичну спрямованість, вища освіта задовольняла тогочасні потреби сільськогосподарського суспільства. Але вже у XVI ст. суспільство почало вимагати від університетів створення технічних та науково-природничих напрямів підготовки. Саме у цей період, у 1632 р., в Україні створюється перший вищий навчальний заклад – Києво-Могилянська колегія. Найбільший сплеск у своєму розвитку та розповсюдженні вища освіта зазнала у XIX ст. під тиском суспільних вимог, створених індустріальною революцією, й потребою у наукових відкриттях і кваліфікованих працівниках.

Отже, протягом декількох тисячоріч, створені соціальним розвитком людства три суспільства – сільськогосподарське, індустріальне та інформаційне – обумовили появу і розвинули повні багаторівневі системи виховання й освіти, виходячи з комплексу власних потреб. У кожному з цих суспільств освіта виконувала своє призначення, вирішувала поставлені перед ними завдання, яких з кожним наступним етапом розвитку ставало все більше.

Сучасний етап еволюції світової цивілізації супроводжується значними соціальними перетвореннями в нашій країні та в цілому у світі і визначається як перехід від індустріального суспільства до інформаційного, появу якого пов'язують з інформа-

ційною революцією та розвитком інформаційних технологій. Інформатизація як явище соціальної взаємодії інститутів держави та суспільства в останні роки є одним із пріоритетних напрямів української політики в галузі поширення інформації та втілення інформаційних технологій. Тому сучасний етап розвитку українського суспільства також можна вважати інформаційним. Проте інформаційне суспільство не зводиться до систем телекомунікацій та інформаційних ресурсів. Інформацію необхідно переробити в корисне знання, а "інформаційна економіка" повинна стати економікою, заснованою на знаннях. Тобто суспільство знань розглядається як вища стадія розвитку інформаційного суспільства. Воно визначає тип економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво стає джерелом розвитку [1]. Тому на освіту покладається роль забезпечення відтворення всього різноманіття соціальних явищ і процесів. Не випадково питання освіти виведено на рівень сфери державних інтересів, а темі її розвитку та значення присвячено багато сучасних наукових досліджень.

У вітчизняній науковій літературі можна зустріти різну оцінку значення системи вищої освіти. Ряд дослідників вважає, що значення вищої освіти для країни надзвичайно важливе. Наприклад, О. Грішнова підкреслює зв'язок між розвитком вищої освіти і формуванням людського капіталу [2]. Д. Лук'яненко розглядає розвиток освіти як фактор конкурентоспроможності національної економіки [3, с. 209–268]. За словами Б. Данилишина і В. Куценка, зростаюча освіченість є вимогою сучасної економіки та сприяє зростанню ВВП на душу населення [4, с. 26–27]. В. Сафонова зазначає, що розвиток системи вищої освіти сприятиме досягненню високого рівня національного добробуту [5, с. 108].

Проте є ряд науковців, що не поділяють оптимістичного погляду своїх колег і оцінюють активний розвиток вищої освіти негативно. Так, Б. Вульфсон наполягає на тому, що кількісне розширення

освіти є марним, а в деяких випадках навіть шкідливим, оскільки воно відволікає фінансові і людські ресурси [6, с. 18–19]. О. Кириченко, С. Лаптев і Ю. Неговська наголошують на тому, що зростаюча кількість випускників лише поповнює лави безробітних, і вони потребують соціальної підтримки [7, с. 23]. Отже, єдиного погляду щодо оцінки значення системи вищої освіти немає, і з цього приводу між науковцями триває дискусія. У зв'язку з цим мета статті полягає у визначенні місця та ролі системи вищої освіти з урахуванням вимог, які висуває до неї сучасне інформаційне суспільство.

Місце системи вищої освіти у сучасному суспільстві визначається її дуалістичною унікальністю, яка полягає в тому, що вона одночасно виступає суб'єктом ринкової економіки та соціальним інститутом, який виконує функцію чинника соціально-економічного розвитку суспільства. З одного боку, освіті, що історично сформувалася у самостійну суспільну структуру, притаманні всі необхідні екзистенціальні ознаки соціального інституту. Так, аналізуючи генезис формування інституціональних характеристик освіти, Е. Гідденс звертає увагу на те, що як соціальний інститут освіти склалася не відразу, а як результат укорінення в суспільному житті спорадичних зв'язків з метою передачі знань та їхньої трансформації в постійні й глибокі соціальні відносини між учасниками освітніх взаємодій, що було обумовлено відповідними соціальними потребами [8]. Отже, система освіти є базисним соціальним інститутом, що визначає рівень науково-технічного, економічного й культурного прогресу суспільства. Це також підтверджують у своїх дослідженнях ряд вітчизняних авторів. Р. Зрайко аналізує функції інституту освіти в соціумі та їх класифікацію [9]. В. Новіков та П. Левін розглядають інституційні аспекти розвитку професійної освіти [10].

З іншого боку, у сучасному суспільстві система вищої освіти стає суб'єктом ринкової економіки, наслідком чого була активна комерціалізація вітчизняних вищих навчальних закладів. У результаті цього послуги вищої освіти отримали реальну товарну форму, стали купуватися та продаватися, з'явився термін "вищий навчальний заклад приватної форми власності" [11].

Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що система вищої освіти поєднує у собі ознаки соціального інституту та суб'єкта господарювання, а її діяльність спрямована на отримання прибутку шляхом задоволення особистості у кваліфікації, а суспільства – у кваліфікованих робітниках. Отже, у сучасному світі вища освіта є складним і багатовимірним суспільним явищем. Вона знаходиться у тісному, нерозривному, двосторонньому зв'язку із суспільством. Суспільство шляхом соціального замовлення формує освітню систему, тобто визначає структуру, якість, кількість та доступність навчальних закладів різних рівнів для різних верств населення, а система вищої освіти як сфера створення та передачі знань і соціального досвіду впливає на розвиток суспільства й формує його (рисунок).

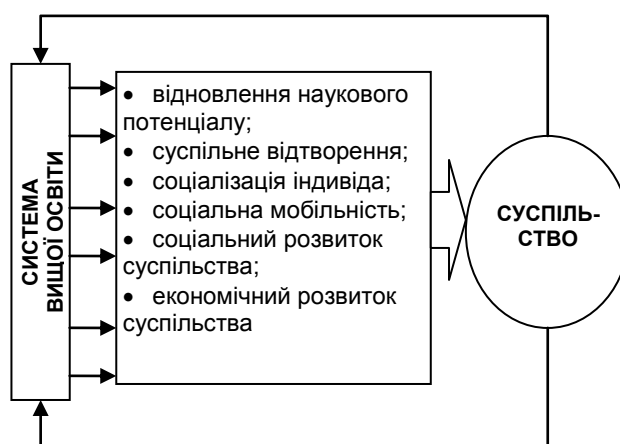

Рис. Роль системи вищої освіти у сучасному суспільстві

По-перше, системі вищої освіти належить особлива роль у створенні та постійному відновленні наукового потенціалу суспільства, тому що саме у вищих навчальних закладах відбувається передача накопиченого в суспільстві наукового знання від покоління до покоління. У системі вищої професійної освіти формуються основи наукового знання, культивується цінність наукової діяльності та виховання наукових кадрів. Нарощування інтелектуального потенціалу в країні йде не тільки через створення системи різноманітної та безперервної освіти, але й передбачає отримання фундаментальних знань, збереження національних традицій у системі підготовки наукових кадрів, досягнення спільної культурної компетенції, виховання громадянської та моральної зрілості, естетичного відношення до дійсності.

Більш того, у сучасному суспільстві відбувається підвищення значущості наукової діяльності і ролі системи вищої освіти у сполученні наступності фундаментальних теорій та інноваційності, заснованої на новітніх науково-методичних розробках, тобто співіснують традиції та новації. На кожному етапі свого розвитку наука використовує фактичний матеріал, методи дослідження, теорії, гіпотези, закони, наукові поняття попередніх епох і за своїм змістом є їх продовженням. Тому кожен певний історичний період розвитку науки залежить не тільки від досягнутого рівня розвитку виробництва і соціальних умов, але й від накопиченого раніше запасу наукових істин, виробленої системи понять і уявлень, що узагальнили попередній досвід і знання у формі наукового потенціалу суспільства.

По-друге, система вищої освіти, беруть участь у відтворенні виробничих відносин і продуктивних сил, сприяє розширеному відтворенню й безперервному поновленню соціально-економічного процесу. Вона змінює і якісно перетворює предмети праці, технологію та організацію виробництва, створює теоретичну основу перетворення виробничих відносин [12, с. 59], тобто бере участь у їх відтворенні. Засоби виробництва і люди, що володіють

певним виробничим досвідом, навичками, які приводять ці засоби виробництва в дію, формують суспільні продуктивні сили. Людина з її інтелектом, психофізіологічними якостями, професійними знаннями й навичками, досвідом, відношенням до праці, ціннісними орієнтаціями є головною продуктивною силою суспільства. Її відтворення здійснюється, передусім, як відтворення робочої сили, чим і займається вища школа. Освіта разом з наукою та культурою стає новою продуктивною силою, яка залучена до виробництва. Отже, вища освіта бере участь у відтворенні продуктивних сил. Водночас відтворення виробничих відносин і продуктивних сил означає суспільне відтворення – безперервне поновлення соціально-економічних процесів, зокрема виробництва матеріальних благ і послуг.

По-третє, сьогодні в суспільстві знань першорядного значення набуває інтелектуальний капітал, що найбільш ефективно формується в рамках системи вищої освіти, яка забезпечує необхідну соціалізацію індивіда. Найважливішою передумовою ініціативності, соціальної активності є освіченість, тобто вміння індивіда орієнтуватися в різних сферах сучасного суспільства. Стати інтелігентною людиною, висококваліфікованим фахівцем, активним учасником культурного, політичного, наукового або ділового життя сучасного суспільства можна тільки пройшовши курс навчання у вищому навчальному закладі. Передати досягнення сучасного суспільства наступному поколінню без спеціалізованої формальної освіти неможливо.

Отже, вища освіта важлива для особистості не менш ніж для суспільства, і ця ідея має багатьох прихильників. Є. Подольська наполягає на тому, що роль у формуванні високоосвіченої і культурної особистості належить освіті [13, с. 49]. У сучасному суспільстві освіта виконує функції підготовки і включення індивіда в різні сфери життєдіяльності суспільства, залучення його до культури певної суспільної системи, визначає вихідний соціальний статус. Унікальна роль вищої освіти як інституту соціалізації полягає у залученні молоді в середовище, атмосфера якого наповнена духом суперництва в придбанні професійних знань, престижної і прибуткової роботи, високого соціального статусу. Тут культивуються певні цінності: знання, освіченість, інтелектуальні здібності, вихованість, залучення до культурного життя міста або регіону, престижність професійної діяльності. Отже, особистість використовує вищу освіту як засіб соціального залучення та приєднання до студентства. Тому майже кожен мріє використати цю можливість, щоб не бути ізольованим від сучасного суспільства і його вимог щодо повноцінної особистості.

Таким чином, соціалізація у вищій школі забезпечує сучасному суспільству постачання особливого типу особистостей, які будуть відчувати себе його частиною більшою мірою, ніж особи, які не отримали вищої освіти. Ці соціалізовані спеціальним чином особистості сприятимуть відтворенню ідеалів інформаційного суспільства, або суспільства знань,

носіями яких вони стають у стінах навчального закладу.

По-четверте, сучасне розвинене суспільство є соціально мобільним, а його соціальна структура та її складові перебувають у постійному русі й розвитку. Воно зацікавлене в тому, щоб його члени виховувалися ініціативними та пристосованими і, задовольняючи свої потреби в самовизначенні, шукали власне місце в соціальному просторі. В основі процесів соціальної стратифікації й мобільності лежать такі показники, як влада, дохід та освіта, яка стає однією з вирішальних умов соціальної мобільності. Це зумовлено рядом причин. По-перше, глобалізаційні зміни вимагають переносити суперництво зі сфери фінансових, промислових і військово-технічних ресурсів у сферу інформаційних технологій, а це вимагає високого рівня освіти й культури. По-друге, в умовах системної трансформації українського суспільства освіта як інститут соціалізації може забезпечити спадкоємність позитивного досвіду і сприяти формуванню корпоративних цінностей, необхідних для нових соціальних верств. По-третє, порівняльний аналіз доходів показує, що працівники з вищою освітою отримують у середньому на 50 % більший дохід, ніж ті, що мають середню освіту, а в країнах Східної Європи, Бразилії та США цей показник дорівнює майже 80 % [14, с. 139].

За таких умов саме вища освіта стає фактором соціальної мобільності та кар'єрного зростання спеціалістів. Реалізуючи свої соціальні функції, вона прищеплює прагнення до знань, орієнтує молодих людей на освоєння професійних навичок, сприяє формуванню прагнень, пов'язаних з бажанням досягнути життєвого успіху і відповідного соціального становища.

Таким чином, вища освіта – це не тільки один із чинників соціальної мобільності людини, але й базова умова будь-якої діяльності сучасної людини, як суспільно значущої, так і особистісно спрямованої. Отримана освіта й вироблені в процесі її отримання манери і стиль життя, а також професійний статус і пов'язана з ним матеріальна винагорода дають індивіду підстави претендувати на більш високу соціальну позицію і престиж.

По-п'яте, вища освіта є складовою соціального розвитку, беручи участь в економічних, соціальних, політичних і духовних процесах, що відбуваються у суспільстві. Освіта є одним із соціальних інститутів, що задовольняє потребу суспільства у відтворенні, накопиченні та передачі (трансляції) у часі знань, вмінь, навичок для нових підрастаючих поколінь. У сучасному суспільстві в умовах постійних соціальних трансформацій значущість цієї функції освіти надзвичайно зростає, оскільки вона покликана забезпечити підготовку суб'єктів соціальної дії до розв'язання глобальних завдань, які стоять перед людством. Освіта виступає найважливішою передумовою створення соціокультурного та духовного потенціалу, оскільки тільки на основі зміцнення освітнього потенціалу країна може забезпечити власний суверенітет, досягти національної консолі-

дації. Усі історичні соціальні зміни у суспільстві завжди проходили за участю вищої освіти, а отже, вона є могутнім чинником розвитку духовної культури народу.

Більш того, аналіз динаміки показників соціальної сфери більш ніж тридцяти розвинених країн показав, що освіта позитивно пов'язана з рядом соціальних наслідків, таких, як: поліпшення здоров'я, зниження злочинності та посилення громадянської активності [14, с. 192–198]. Серед громадян з вищою освітою значно більше таких, що задоволені життям, навіть після врахування віку, статі та різниці у доходах.

По-шосте, не менший вплив має вища освіта на економічний розвиток суспільства. Здатність суспільства створювати й ефективно використовувати знання має визначальне значення для стійкого економічного зростання. Ніколаєнко С. М. вважає, що саме вища освіта сприяє розвитку національної економіки та визначає рівень життя у країні та її конкурентоспроможність у світі [15, с. 5]. Освіта є важливою складовою стійкого економічного зростання для будь-якої країни, оскільки якість освіти впливає на професійний і інтелектуальний потенціал країни, який є необхідним для реалізації стратегії економічного розвитку.

У розвинутих країнах взаємовплив вищої школи та економіки безперервно зростає, що приводить до формування принципово нової якості їх взаємовідносин. Економічний ефект від вищої освіти відображається не тільки у зростанні ВВП на душу населення, але й у віддачі від підвищення рівня доходів у формі податків на прибуток, збільшення соціальних страхових платежів та зниження соціальних трансфертів [14, с. 157–168]. Отже, у світі істотно зростає значущість знань як одного із ключових факторів економічного розвитку та вищої освіти, що задає вектори інноваційного розвитку, готує людей до економіки майбутнього, формує робочу силу.

Таким чином, система вищої освіти є невід'ємною складовою розвитку суспільства і відіграє головну роль у суспільному прогресі. Вона служить універсальним засобом вирішення багатьох проблем людини і суспільства, а саме: впливає на відновлення наукового потенціалу суспільства, бере участь у суспільному відтворенні, у соціалізації індивіда, спонукає економічний і соціальний розвиток суспільства та сприяє соціальній мобільності. Розуміння цього надалі дозволить визначити вектори розвитку вітчизняної системи вищої освіти, адже майбутнє будь-якого суспільства визначається стратегією й тактикою освітньої політики, оскільки в тій мірі, у якій освіта формує людину, вона формує суспільство.

с англ. О. Л. Пелявского. – СПб. : Изд. дом "Вильямс", 2004. – 421 с. 2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / Грішнова О. А. – К. : Знання, 2001. – 254 с. 3. Лук'яненко Д. Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку / Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Антонюк Л. Л. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с. 4. Данилишин Б. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26–35. 5. Сафонова В. Інноваційний підхід до методології прогнозування розвитку вищої освіти / В. Сафонова // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 106–110. 6. Вульфсон Б. Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге 21 века / Вульфсон Б. Л. – М. : УРАО, 1999. – 208 с. 7. Кириченко О. Ефективне фінансування вищої освіти – шлях до конкурентної економіки і відкритого суспільства / О. Кириченко, С. Лаптев, Ю. Неговська // Вища школа. – 2007. – № 4. – С. 23–34. 8. Гидденс Э. Социология / Гидденс Э. ; [пер. с англ.]; [науч. ред. В. А. Ядов]. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с. 9. Зрайко Р. Критерій соцієтальних функцій інституту освіти / Зрайко Р. // Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 86–95. 10. Новиков В. Финансово-кредитные и институциональные аспекты развития профессионального образования на постболонском пространстве / Новиков В., Левин П. // Экономика Украины. – 2007. – № 9. – С. 64–73. 11. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134. 12. Алейник А. З. Наука в системе общественного воспроизводства. Вопросы методологии / Алейник А. З. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 178 с. 13. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 48–55. 14. Education at a Glance 2011: OECD Indicators. – Paris : OECD Publishing, 2011. – 495 p. – ISBN 978-92-64-11420-3. 15. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / Ніколаєнко С. М. – К. : Знання, 2005. – 319 с.

References: 1. Druker P. F. Entsiklopediya menedzhmenta: Ves Piter Druker v odnoi knige: luchshie raboty po menedzhmentu, napisannye za 60 let [Encyclopedia of management: All Peter Drucker in one book: the best works in management written over 60 years] / Per. s angl. O. L. Pelyavskogo. – SPb. : Izd. dom "Vilyams", 2004. – 421 p. 2. Grishnova O. A. Liudskiy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiynoi pidhotovky [Human capital: the formation of a system of education and training] / Grishnova O. A. – K. : Znannia, 2001. – 254 p. 3. Lukianenko D. H. Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku [Management of international competitiveness in the conditions of globalization of economic development] / Lukianenko D. H., Poruchnyk A. M., Antoniuk L. L. – K. : KNEU, 2006. – Vol. 2. – 592 p. 4. Danylyshyn B. Innovatsiina model ekonomichnoho rozvytku: rol vshchoi osvity / B. Danylyshyn, V. Kutsenko // Visnyk NAN Ukrainy. – 2005. – No. 9. – Pp. 26–35. 5. Safonova V. Innovatsiyniy pidkhid do metodologii prohozuvannya rozvytku vshchoi osvity / V. Safonova // Vyscha osvita Ukrainy. – 2004. – No. 1. –

Література: 1. Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / Друкер П. Ф. ; пер.

Рр. 106–110. 6. Vulfson B. L. Strategiya razvitiya obrazovaniya na Zapade na poroge 21 veka [Strategy of education development in the West at the turn of the 21st century]/ Vulfson B. L. – М.: URAO, 1999. – 208 p. 7. Kyrychenko O. Efektyvne finansuvannya vyshchoi osvity – shliakh do konkurentnoi ekonomiky i vidkrytoho suspilstva / O. Kyrychenko, S. Laptiev, Yu. Nehovska // Vyscha shkola. – 2007. – No. 4. – Pp. 23–34. 8. Giddens E. Sotsiologiya [Sociology] / [per. s angl.]; [nauch. red. V. A. Yadov]. – М.: Editorial URSS, 1999. – 703 p. 9. Zraiko R. Kryterii sotsiialnykh funktsii instytutu osvity// Zraiko R. Sotsialna psykholohiia. – 2005. – No. 1 (Vol. 9). – Pp. 86–95. 10. Novikov V. Finansovo-kreditnyye i institutsionalnyye aspekty razvitiya professionalnogo obrazovaniya na postbolonskom prostranstve / Novikov V., Levin P. / Ekonomika Ukrainy. – 2007. – No. 9. – Pp. 64–73. 11. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 r. No. 2984-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – No. 20. – St. 134. 12. Aleynik A. Z. Nauka v sisteme obshchestvennogo vosproizvodstva. Voprosy metodologii [Science in the system of social reproduction. Issues of methodology]/ Aleynik A. Z. – L.: Izd-vo LGU, 1991. – 178 p. 13. Podolska Ye. Osvita v konteksti globalizatsii: napriamky ta mekhanizmy realizatsii reform v Ukraini/ Ye. Podolska // Vyscha shkola. – 2007. – No. 1. – Pp. 48–55. 14. Education at a Glance 2011: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2011. – 495 p. – ISBN 978-92-64-11420-3. 15. Nikolaienko S. M. Vyshcha osvita – dzherelo sotsialno-ekonomichnoho i kulturnoho rozvytku suspilstva [Higher education is a source of socioeconomic and cultural development of the society]/ Nikolaienko S. M. – K.: Znannia, 2005. – 319 p.

Інформація про автора

Парфьонова Лариса Геннадіївна – старший викладач кафедри зовнішньоекономічної діяльності підприємств Донецького національного технічного університету (83001, м. Донецьк, вул. Артема, 96, e-mail: larisadeeva@yandex.ru).

Информация об авторе

Парфёнова Лариса Геннадьевна – старший преподаватель кафедры внешнеэкономической деятельности предприятий Донецкого национального технического университета (83001, г. Донецк, ул. Артема, 96, e-mail: larisadeeva@yandex.ru).

Information about the author

L. Parfonova – Senior Lecturer of Enterprise Foreign Economic Activity Department, Donetsk National Technical University (96, Artema Str., 83001, Donetsk, e-mail: larisadeeva@yandex.ru).

Рецензент

канд. екон. наук,
професор Афанасьев М. В.

Стаття надійшла до ред.
16.08.2012 р.

ІНЕРЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 330.342:378.1

**Терованесов М. Р.
Кратт О. А.**

Подано відмінні риси процесу розвитку системи вищої освіти. Визначено, що для сучасного етапу розвитку освіти характерні кризові явища. Розглянуто кризу в системі вищої освіти, що відрізняється від кризи в економічних системах і є проявом невід'ємної властивості характеру розвитку вищої освіти – його інерційності. Досліджено інерційність, що є актуальним завданням, розв'язання якого допоможе оптимізувати прийняття управлінських рішень в освітній сфері. Розглянуто традиційну модель організації і менеджменту освітньої діяльності, яка характеризується в цілому як централізована, ієрархічна система та потребує кардинальних змін. Наведено негативні наслідки інерційності, зумовлені багатьма проблемами, які породжені менеджментом централізованих систем.

Ключові слова: інерційність, система вищої освіти, характер розвитку, кризові явища, економічна система, менеджмент освітньої діяльності.

ИНЕРЦИОННЫЙ ХАРАКТЕР РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 330.342:378.1

**Терованесов М. Р.
Кратт О. А.**

Представлены отличительные черты процесса развития системы высшего образования. Определено, что для современного этапа развития образования характерны кризисные явления. Рассмотрен кризис в системе высшего образования, отличающийся от кризиса в экономических системах и являющийся проявлением неотъемлемого свойства характера развития высшего образования – его инерционности. Исследована инерционность, что является актуальной задачей, решение которой поможет оптимизировать принятие управленческих решений в образовательной сфере. Рассмотрена традиционная модель организации и менеджмента образовательной деятельности, которая характеризуется в целом как централизованная, иерархическая система и требует кардинальных изменений. Представлены негативные последствия инерционности, обусловленные многими проблемами, которые порождены менеджментом централизованных систем.

Ключевые слова: инерционность, система высшего образования, характер развития, кризисные явления, экономическая система, менеджмент образовательной деятельности.

INERTIAL CHARACTER OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT

UDC 330.342:378.1

**M. Terovanesov
O. Kratt**

The authors have presented the distinguishing features of higher education system development. The current phase of education development is characterized by crises phenomenon. The crisis of higher education differs from the crisis of economic systems, and it is a manifestation of inherent properties of higher education nature – its inertia. Investigation of inertia is an urgent task that makes it possible to optimize the decision-making in the field of education. The traditional model of organization and management of educational activities, characterized in general as a centralized, hierarchical system needs fundamental changes. The negative effects of inertia are caused by many problems resulted due to centralized management.

Key words: the inertia, the system of higher education, development character, crisis, economic system, management of educational activities.

У сучасному світі освіта стала однією з найпросторіших сфер людської діяльності. Від її спрямованості та ефективності багато в чому залежать перспективи розвитку цивілізації. Набирає силу дискусія щодо правильного вибору шляху розвитку вищої освіти на сучасному етапі існування людства. Це обумовлено тим, що суспільство вступило в нову

фазу еволюції, пов'язану з інформатизацією, тобто з процесом активного формування і всеосяжного використання інформаційних ресурсів; глобалізацією – тенденцією до інтеграції суспільних процесів у різних сферах життєдіяльності; техногенною дією на соціально-економічне життя досягнень науково-технічного прогресу – інноваціями або нововведен-

нями у виробничій сфері, в організації праці й управлінні, пов'язаними з упровадженням нових технологій і направлені на підвищення економічної ефективності технологічних процесів. Відповідь на запитання, якою мірою вища освіта вирішить поставлені перед нею завдання з формування наукових ідей і підготовки кваліфікованих кадрів, відповідних рівню розвитку суспільства, припускає знання характеру процесу розвитку вищої освіти.

Характер розвитку вищої освіти є предметом дослідження у багатьох публікаціях. Даною проблемою, як правило, займаються історики і педагоги. Перші вивчають етапи розвитку освіти як соціального інституту та суспільно-державної системи в історичному аспекті, визначаючи шляхи подолання суперечностей і тенденції її еволюції. Так, А. Андреев досліджував історію розповсюдження університетської освіти в Росії в контексті закономірностей розвитку західноєвропейських університетів [1]. Для А. Саргсян інтерес становить історія реформування вищої освіти Великої Британії та інших європейських країн [2]. Р. Вендровська, В. Кларін і М. Плохова розглядають історію педагогіки та освіти від зародження виховання в первісному суспільстві до кінця ХХ ст. [3].

У педагогічному аспекті розвиток вищої школи аналізується з позицій трансформації її структури, появи нових методологічних підходів до формування особистості, зміни пріоритетів у відносинах людини і суспільства, відповідності професійно підготовлених кадрів потребам суспільства. Наприклад, О. Джурицький розглядає багато названих проблем у контексті історії зарубіжної педагогіки [4]. О. Сухомлинська пропонує нові підходи до розв'язання проблем, що виникають у ході історико-педагогічного процесу [5]. А. Реан, Н. Бордовська та С. Розум досліджували дію психологічних чинників на здобуття освіти, особливості навчання у школі та ВНЗ [6].

Реферування джерел дозволяє стверджувати, що, по-перше, переважання академічних видань, у яких наведено історію педагогіки, говорить про хрестоматійність розвитку вищої школи, а значить, про відсутність проблемних ситуацій у характері розвитку вищої освіти. По-друге, характер розвитку вищої освіти не став самостійним предметом вивчення. По-третє, до сьогодні мало уваги приділялося фізичним (природничо-науковим) параметрам динаміки процесу розвитку вищої освіти. Ураховуючи, що має місце запізнювання розвитку вищої освіти відносно сучасних тенденцій, властивих суспільно-громадському розвитку, слід зазначити, що для прийняття управлінських рішень в освітній сфері вкрай важливо знати природу процесу розвитку цієї галузі людської діяльності.

Мета даної статті – визначити характер розвитку вищої освіти, виходячи із природничо-наукового змісту процесу розвитку, що відображає основні параметри, які характеризують особливості його протікання у різних сферах.

Не викликає сумніву, що поява вищої освіти означає, з одного боку, досягнення суспільством певного рівня розвитку, з іншого – відображає зростаючу потребу у професіоналах вищого рівня.

Так, Г. Ханін пов'язує появу вищої освіти із середньовіччям, підкреслюючи зв'язок економічного, політичного і культурного розквіту Європи у XI – XVII ст. зі створенням вищої школи [7, с. 121]. А. Реан, Н. Бордовська, С. Розум відзначають, що вища школа епохи феодалізму задовольняла потреби суспільства в гуманітарних знаннях (теософія) і природничих науках (медицина) [6, с. 259]. А. Піскунов вважає, що в епоху середньовіччя вища освіта впливала на суспільство неістотно, оскільки вона припускала використання світських знань (наприклад, мов, історії, діалектики, риторики, основ математики) християнськими проповідниками [3, с. 141].

Таким чином, слід констатувати, що слабкий зв'язок вищої школи із суспільним розвитком є однією з характеристик процесу розвитку вищої освіти в даному історичному періоді.

Другою характеристикою були високі темпи розвитку вищої освіти. А. Джурицький звертає увагу на швидке розширення мережі університетів. Якщо у XIII ст. в Європі їх налічувалося дев'ятнадцять, то в наступному сторіччі до цього числа додалося ще двадцять п'ять, серед яких університети в Анже, Орлеані, Пізі, Феррарі, Гейдельберзі, Кельні, Відні, Празі, Кракові та інших містах [4, с. 276].

Третьою характеристикою можна вважати збільшення впливу науки на процес розвитку вищої освіти, що дозволило вивести університети з-під опіки церкви й укріпило державну дію на освітню систему.

Л. Брагіна, О. Варьяш, В. Володарський констатували, що до XV – XVI ст. університетська схоластика і вся система середньовічної університетської освіти в Європі була чітко регламентована, підпорядкована теології, відірвана від життя та стала гальмом подальшого культурного і наукового розвитку суспільства [8, с. 118].

Розвиток вищої освіти сповільнився, що дозволило говорити, по-перше, про нерівномірність процесу, тобто прискорення змінюлося уповільненням і навпаки; по-друге, про спад або низхідний вектор через невідповідність прискореним темпам розвитку суспільства, науково-технічного прогресу на рубежі XVIII ст. Причиною, з одного боку, стало відставання університетської освіти від наукової думки, а з іншого – становлення капіталістичних відносин, техніки, промислового виробництва викликали необхідність створення спеціалізованих вищих шкіл і професійних училищ.

Незважаючи на те, що кризові явища, обумовлені цими причинами, накопичувалися тривалий час (упродовж XVI – XVIII ст.), освітня система виявилася достатньо міцною. Стійкість освіти визначалася автономією університетів, певною фінансовою не-

залежністю, державною підтримкою. Відносна незалежність вищої школи також може розглядатися як характеристика процесу розвитку.

Тому потрібна була дія зовнішніх сил, щоб зламати ці захисні бар'єри університетів. У такій ролі виступили Велика французька революція і наполеонівські війни, що настали за нею. Таким чином, зміни системи вищої освіти були викликані дією політичних чинників, що порушило стійкість її існування.

Революційні перетворення кінця XVII ст. у Франції негайно торкнулися університетів, та у подальшому почалася побудова нової системи освіти без збереження будь-чого з колишніх традицій. Зміна державного ладу після Французької революції 1794 р. привела до початку ліквідації університетів у різних частинах Європи, що розгорнулася в подальші десятиліття [9, с. 203]. Вища освіта стала більш спеціалізованою і профільною.

Зміни, які відбулися в системі вищої освіти і пов'язані з ліквідацією європейських університетів і створенням спеціалізованих вищих навчальних закладів, свідчать про якісний стрибок і перехід вищої школи на новий рівень. Високі темпи перетворень були обумовлені змінами у науковій сфері та промисловості і політичними катаклізмами.

Стрибокподібні зміни в системі вищої освіти, перехід на новий рівень змінилися етапом стабілізації. Подальший розвиток йшов шляхом поступового реформування освітньої системи аж до початку XX ст. Відповідність рівня вищої освіти потребам суспільства і науково-технічного прогресу досягалася через збільшення числа вищих навчальних закладів, їхню спеціалізацію, зміну навчальних програм і термінів навчання фахівців.

Характер розвитку вищої школи на даному історичному етапі визначався структурними змінами світової економіки, що відмічалися в західноєвропейських країнах і США, унаслідок чого відбувся перехід від аграрної цивілізації до індустріальної та було сформовано матеріальну основу індустріальної цивілізації – машинне виробництво.

Порівняно із західноєвропейськими країнами, вища освіта в Росії з'явилася з величезним (декілька століть) запізненням. Вирішальну роль, як відзначив О. Радул, відігравали економічне відставання і негативне, вороже ставлення православної церкви та більшої частини правлячого класу до освіти [10, с. 30]. При цьому наочно виявилися регіональні особливості, властиві розвитку вищої освіти.

На думку Р. Ейтманової, технічний прогрес, трансформація соціальної структури, зміни в системі управління зумовили необхідність вдосконалення і розвитку російської системи освіти. Тому після заснування Московського університету (1755 р.) до середини XIX ст. в Росії з'явилися Санкт-Петербурзький, Казанський, Харківський, Університет св. Володимира у Києві і Дерптський (нині Тартуський) універ-

ситети, а на початку 60-х рр. XIX ст. – ще сім [11, с. 34].

Процес розвитку вищої освіти в Росії в даному періоді в цілому відповідав загальносвітовим тенденціям, проте визначався не тільки стабільним економічним підйомом і зростанням промислового виробництва, але й державним регулюванням потреб суспільства у фахівцях, чого не спостерігалося в європейських країнах і США.

Характерною ознакою, властивою процесу розвитку вищої освіти в період створення і становлення соціалістичної держави, були вплив планової економіки із жорстким централізованим управлінням і дія політичних чинників, зокрема, ідеологізація освіти, яку визначила боротьба двох світових антагоністичних систем і яка впливала на розвиток радянської вищої школи аж до 90-х років XX ст.

У розвинених країнах Західної Європи, як відзначається у дослідженнях А. Саргсян, основою глобальних реформ в освітній сфері став неолібералізм (60-ті рр. XX ст.), основними принципами якого виступали обмеження функцій держави у сфері освіти; розповсюдження на неї ринкових механізмів конкуренції, теорій соціального вибору та принципів і механізмів менеджменту, характерних для приватного сектору, децентралізація і розвиток автономії ВНЗ [12, с. 12].

Також, на думку А. Саргсян, чинниками, які вплинули на характер розвитку освіти, були: глобальна конкуренція у боротьбі вищих навчальних закладів за студентів і дослідницькі контракти; зростання значення інформаційних та інтерактивних технологій; зростаюча міжнародна інтеграція в освітній сфері (взаємовплив національних освітніх систем); підвищення ролі знань у житті сучасного суспільства і, відповідно, збільшення попиту на фахівців із вищою освітою; зміни із перетворення професійної освіти на безперервний процес [2, с. 290].

Сучасні світові тенденції ще раз наголошують на необхідності розуміння фізичного змісту процесу розвитку вищої освіти.

Слід підкреслити, що практично всі розвинені країни проводили різні за глибиною і масштабами реформи національних систем освіти, вкладаючи в них величезні фінансові кошти. Реформи вищої освіти одержали статус державної політики, бо уряди почали усвідомлювати, що рівень вищої освіти в країні визначає її майбутній розвиток.

У той самий час, як відзначили Т. Панова і Л. Натрус, в останні 10 – 15 років у світі все наполегливіше дають про себе знати проблеми, що їх не можна розв'язати у межах реформ, у рамках традиційних методичних підходів, і все частіше говорять про всесвітню кризу освіти [13, с. 12].

О. Вознюк і С. Кубицький, характеризуючи сучасне положення освіти, роблять висновок, що її кризу як глобальний процес уже зафіксовано [14, с. 47].

Як підкреслює О. Сухомлинська, "сучасна педагогічна наука в Україні, як і школа, знаходиться у кризовому стані" [5, с. 3].

Разом із тим кризові явища в системі вищої освіти і в економічних системах не можна розглядати як схожі. Термін "економічна криза", що означає глибокий розлад (розбалансування) економічної системи, спосіб тимчасового розв'язання її протиріч [15, с. 132], не може бути застосований до системи вищої освіти, оскільки весь процес її розвитку відображає безперервне реформування вищої школи і може розглядатися як криза, що суперечить еволюції розвитку соціально-економічних систем і суспільства в цілому. Словосполучення "кризові явища в освіті" можна використовувати як якісну оцінку відповідності системи вищої освіти потребам суспільства.

Необхідність постійного реформування системи вищої освіти обумовлено відсутністю синхронності і певним запізненням змін вищої школи відносно змін, які відбуваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників у суспільстві в цілому. І в період політико-економічних криз, і в період стабілізації характер розвитку вищої освіти визначається часовою затримкою змін, що відбуваються. Якщо під час політико-економічного спаду запізнювання змін вищої освіти буває стабілізуючим для суспільства фактором, то в період економічної стабілізації і підйому дана ознака відіграє негативну, гальмуючу роль, що, у

свою чергу, призводить до кризових явищ у системі освіти.

З огляду на те, що всі перераховані риси, властиві системі вищої освіти, пов'язані з нею безпосередньо, визначають її функціонування і життєздатність, можна констатувати, що кризові явища в освіті є проявом невід'ємної властивості процесу розвитку вищої освіти – його інерційності відносно розвитку суспільства.

Ураховуючи, що у процесі розвитку вищої освіти чітко простежуються періоди стрибкоподібних змін, що свідчать про перехід вищої школи на новий рівень розвитку, і періоди відносної стабілізації, що супроводжуються безперервним реформуванням, поступовим спадом і уповільненням розвитку, можна графічно інтерпретувати даний процес (рисунок). Аналізуючи графік, видно, що періоди відносної стабілізації або спаду з часом скорочуються. Якщо при становленні матеріального виробництва і побудові індустріального суспільства період між стрибкоподібними змінами складав декілька сторіч, то на етапі становлення інформаційного суспільства даний термін зменшується до десятиліть і навіть до декількох років. Можна спрогнозувати, що він і надалі скорочуватиметься і практично співпаде за часом із різкими змінами, що відбуваються у суспільстві. У результаті існуюча система вищої освіти не зможе адекватно задовольняти потреби суспільства і вимушена буде зазнавати докорінних змін.

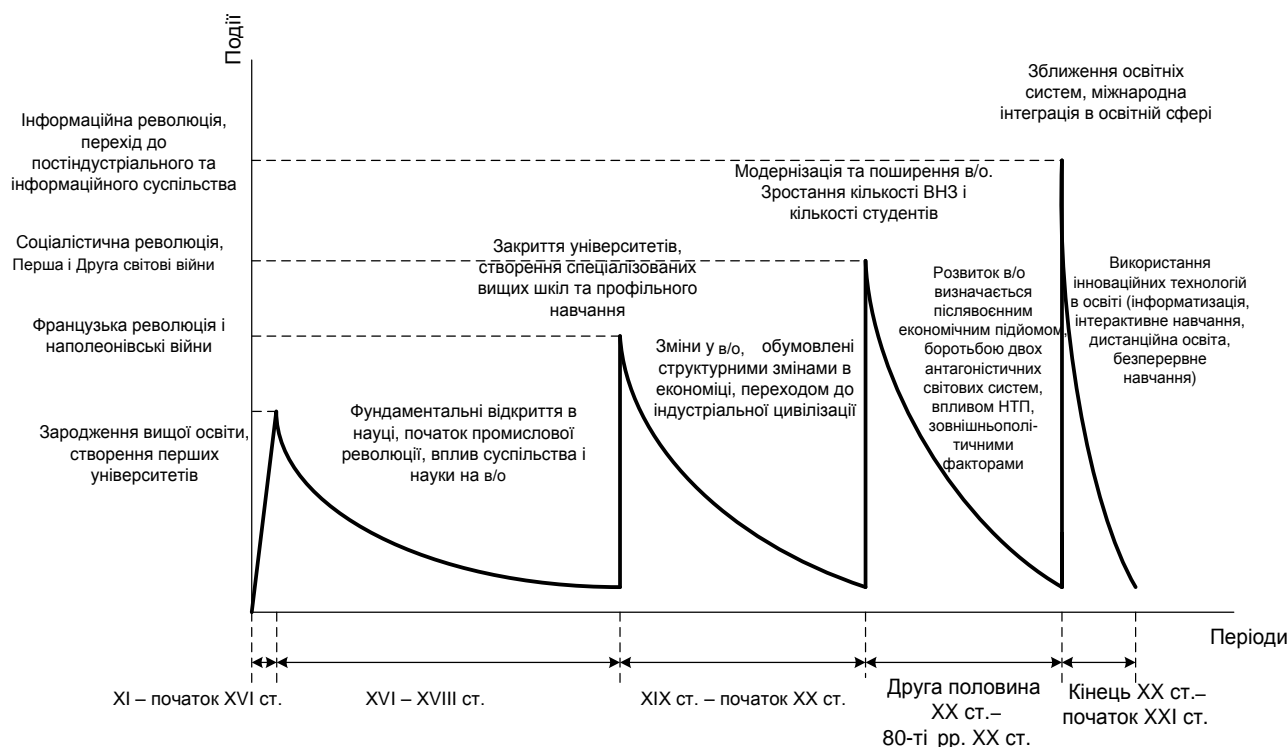

Рис. Процес розвитку вищої освіти з періодами відносної стабілізації і стрибкоподібними змінами

Викладене дозволяє зробити такі висновки. По-перше, упродовж історії суспільства в різних країнах розвиток вищої освіти підпадав під вплив різних зовнішніх чинників, які можна згрупувати таким чином: внутрішня і зовнішня політика держави, рівень економічного розвитку, досягнення науково-технічного прогресу, соціальна державна політика. Сьогодні, окрім перелічених чинників, визначальними є: глобальна конкуренція вищих навчальних закладів; зростання значення інформаційних та інтерактивних технологій; міжнародна інтеграція в освітній сфері (взаємовплив національних освітніх систем), що посилюється. По-друге, констатація кризових явищ в освіті не дозволяє говорити про totoжність кризи в освіті та економічних системах. Кризові явища в освіті є проявом невід'ємної властивості характеру розвитку вищої освіти – його інерційності. По-третє, дослідження інерційності характеру розвитку вищої освіти є актуальним завданням, розв'язання якого допоможе оптимізувати прийняття управлінських рішень в освітній сфері. По-четверте, традиційна модель організації і менеджменту освітньої діяльності, яка характеризується в цілому як централізована, ієрархічна система, потребує кардинальних змін. Негативні наслідки інерційності зумовлені багатьма проблемами, які породжені менеджментом централізованих систем, а саме: неефективністю, низькою мірою відповідальності за результати своєї роботи, негнучкістю і консерватизмом щодо зовнішніх змін.

Література: 1. Андреев А. Ю. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы : монография / А. Ю. Андреев. – М. : Знак, 2009. – 640 с. 2. Саргсян А. Л. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах Великобританії / А. Л. Саргсян // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2009. – № 9 (172). – С. 285–292. 3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века / [Р. Б. Вендровская, В. М. Кларин, М. Г. Плохова и др.] ; под ред. А. И. Пискунова. – [2-е изд.]. – М. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с. 4. Джурицкий А. Н. История зарубежной педагогики / Джурицкий А. Н. – М. : Издат. группа "Форум"-Инфра-М", 1998. – 400 с. 5. Сухомлинская О. В. Историко-педагогический процесс: новые подходы к общим проблемам / О. В. Сухомлинская. – К. : АПН, 2003. – 68 с. 6. Реан А. А. Психология и педагогика / Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. – СПб. : Питер, 2002. – 432 с. : ил. – (Серия "Учебник нового века"). 7. Ханин Г. И. Высшее образование и российское общество / Г. И. Ханин // ЭКО. – 2008. – № 8. – С. 75–92. 8. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения : учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитар. специальностям / [Л. М. Брагина,

О. И. Варьяш, В. М. Володарский и др.] ; под ред. Л. М. Брагиной. – М. : Высшая школа, 2001. – 479 с. 9. Максименко А. П. Заснування Імператорського університету у Франції / А. П. Максименко // Проблеми сучасної педагогічної освіти : наук. видання. Сер. : Педагогіка і психологія. – Ялта : РВВ КГУ., 2001. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 202–210. 10. Радул О. С. Просвітницька діяльність Костянтина – Василя Костянтиновича Острозького / О. С. Радул // Наукові записки. Серія : педагогічні науки. – 2010. – Вип. 88 – С. 29–32. 11. Эймонта Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Регина Генриховна Эймонта. – М. : Наука, 1985. – 352 с. 12. Саргсян А. Л. Вища освіта у Великій Британії та зарубіжних країнах / А. Л. Саргсян // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія "Педагогічні науки". – 2006. – № 101. – С. 14–18. 13. Панова Т. І. Ще раз про необхідність реформи вищої освіти / Т. І. Панова, Л. В. Натрус // Університетська клініка. ДонМУ. – Т. 7. – № 1. – С. 11–14. 14. Вознюк О. В. Характеристика кризового стану освіти / О. В. Вознюк, С. О. Кубицький // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія "Педагогіка, психологія, філософія". – 2011. – Вип. 159. – Ч. 3. – С. 47–56. 15. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 2 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавнич. центр "Академія", 2001. – 848 с.

References: 1. Andreev A. Yu. Rossiyskiye universitety XVIII – pervoy poloviny XIX veka v kontekste universitetskoj istorii Evropy : monografiya / A. Yu. Andreev. – M. : Znak, 2009. – 640 p. 2. Sarhsian A. L. Orhanizatsiia navchalnoho protsesu u vyshchikh navchalnykh zakladakh Velykobrytanii / A. L. Sarhsian // Visnyk Luhanskoho nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. – 2009. – No. 9 (172). – Pp. 285–292. 3. Istoriya pedagogiki i obrazovaniya. Ot zarozhdeniya vospitaniya v pervobytnom obshchestve do kontsa XX veka / [R. B. Vendrovskaya, V. M. Klarin, M. G. Plokhova i dr.] ; pod red. A. I. Piskunova. – [2-e izd.]. – M. : Gumanitar. tsentr, 2007. – 510 p. 4. Dzhurinskiy A. N. Istoriya zarubezhnoy pedagogiki / Dzhurinskiy A. N. – M. : Izdat. gruppа "Forum"-Infra-M", 1998. – 400 p. 5. Sukhomlinskaya O. V. Istoriko-pedagogicheskiy protsess: novyye podkhody k obshchim problemam / O. V. Sukhomlinskaya. – K. : APN, 2003. – 68 p. 6. Rean A. A. Psikhologiya i pedagogika / Rean A. A., Bordovskaya N. V., Rozum S. I. – SPb. : Piter, 2002. – 432 p. : il. – (Seriya "Uchebnik novogo veka"). 7. Khanin G. I. Vysshee obrazovanie i rossiyskoe obshchestvo / G. I. Khanin // EKO. – 2008. – No. 8. – Pp. 75–92. 8. Istoriya kultury stran Zapadnoy Evropy v epokhu Vozrozhdeniya : uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po gumanitar. spetsialnostyam / [L. M. Bragina, O. I. Varyash, V. M. Volodarskiy i dr.] ; pod red. L. M. Braginoj. – M. : Vysshaya shkola, 2001. – 479 p. 9. Maksymenko A. P. Zasnuvannia Imperatorskoho universytetu u Frantsii / A. P. Maksymenko // Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity : nauk. vydannia. Ser. : Pedahohika i psykhohohiia. – Yalta : RVV KHU, 2001. – Vyp. 13. – Ch. 1. – Pp. 202–210.

10. Radul O. S. Prosvitnytska diialnist Kostiantyna – Vasyliia Kostiantynovycha Ostrozkooho / O. S. Radul // Naukovi zapysky. Seriia : pedahohichni nauky. – 2010. – Vyp. 88. – Pp. 29–32. 11. Eymontova R. G. Russkie universitety na grani dvukh epokh. Ot Rossii krepostnoy k Rossii kapitalisticheskoy / Regina Genrikhovna Eymontova. – M. : Nauka, 1985. – 352 p. 12. Sarhsian A. L. Vyshcha osvita u Velykii Brytanii ta zarubizhnykh krainakh / A. L. Sarhsian // Visn. Luhan. derzh. ped. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Seriia "Pedahohichni nauky". – 2006. – No. 101. – Pp. 14–18. 13. Panova T. I. Shche raz pro neobkhidnist reformy vyshchoi osvity / T. I. Panova, L. V. Natrus // Universytetska klinika. DonMU. – Vol. 7. – No. 1. – Pp. 11–14. 14. Vozniuk O. V. Kharakterystyka kryzovoho stanu osvity / O. V. Vozniuk, S. O. Kubytskyi // Nauk. visnyk Nats. un-tu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia "Pedahohika, psykholohiia, filosofiiia". – 2011. – Vyp. 159. – Ch. 3. – Pp. 47–56. 15. Ekonomichna entsyklopediia : u 3-kh t. Vol. 2 / redkol. : S. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. – K. : Vyd. tsentr "Akademiia", 2001. – 848 p.

Інформація про авторів

Терованесов Михайло Румелійович – канд. техн. наук, доцент Донецького інституту залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту (83018, м. Донецьк, вул. Артема, 184, e-mail: terovanesov@yandex.ru).

Кратт Олег Адольфович – докт. екон. наук, доцент, завідувач кафедри економіки і маркетингу Донецького національного технічного університету (83001, м. Донецьк, вул. Артема, 58, e-mail: liben50@mail.ru).

Информация об авторах

Терованесов Михаил Румельевич – канд. техн. наук, доцент Донецкого института железнодорожного транспорта Украинской государственной академии железнодорожного транспорта (83018, г. Донецк, ул. Артема, 184, e-mail: terovanesov@yandex.ru).

Кратт Олег Адольфович – докт. экон. наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и маркетинга Донецкого национального технического университета (83001, г. Донецк, ул. Артема, 58, e-mail: liben50@mail.ru).

Information about the authors

M. Terovanesov – Ph.D in Technical Sciences, Associate Professor, Donetsk Institute of Railway Transport of the Ukrainian State Academy of Railway Transport (184, Artema Str., 83018, Donetsk, e-mail: terovanesov@yandex.ru).

O. Kratt – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of Economics and Marketing Department, Donetsk National Technical University (58, Artema Str., 83018, Donetsk, e-mail: liben50@mail.ru).

Рецензент
канд. екон. наук,
професор Афанасьев М. В.

Стаття надійшла до ред.
22.06.2012 р.

ЕКОНОМІКА РОЗВИТКУ

ЭКОНОМИКА РАЗВИТИЯ

ECONOMICS OF DEVELOPMENT

Поштова адреса

засновника і видавця:

61166, Україна, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Головний редактор **Пономаренко В. С.**

Конт. телефон: (057)702-03-04

Заступник головного редактора **Пилипенко А. А.**

Конт. телефон: (057)702-18-30 (дод. 3-07)

E-mail: aapil@ukr.net

Відповідальний секретар **Сєдова Л. М.**

Конт. телефон: (057)758-77-05

E-mail: vydav@ksue.edu.ua

Поштова адреса

редакції:

61166, Україна, м. Харків, пров. Інженерний, 1а, 1 під'їзд

E-mail: vydav@ksue.edu.ua

Конт. тел. (057)758-77-04 (дод. 2-57)

Редактори: **Лященко Т. О., Новицька О. С., Семенова І. М., Луніна О. М.,
Лутай Н. В., Уразова С. В., Полежаєва О. В.**

Коректор **Лященко Т. О., Новицька О. С.**

Комп'ютерна верстка **Сосненко Л. С., Гурькової А. Ю.**

Підп. до друку 12.09.2012 р. Формат 60 × 90 1/8. Папір MultiCopy.

Ум.-друк. арк. 13,0. Обл.-вид. арк. 16,38. Зам. № 599.

Видавець і виготівник — видавництво ХНЕУ, 61166, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
Дк № 481 від 13.06.2001 р.